

Journal of New Century Innovations

VOLUME

4

ISSUE-3

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

Google
Scholar

WSRjournal.com

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS
IN ALL AREAS**

O'RTA SINIF O'QUVCHILARINING MAZMUNGA ASOSLANGAN
O'QITISH ORQALI INGIZ TILINI O'RGANISHGA UNDASH

Yahyoyeva Odinaxon Nomonjon qizi

Samarqand Davlat chet tillar instituti

magistratura bo'limi xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi

21.06 - guruh magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “O’rta sinf o’quvchilarining mazmunga asoslangan o’qitish orqali ingiz tilini o’rganishga undash” mavzusi yoritilgan.

Kalit so’zlar: Talaffuz, metodika, artikl, grammatika, predmet.

Zamonaviy chet tili darsiga qo’yilgan asosiy metodik talablarni ma`lum bir sinf o’quvchilarining chet tili o’rganish darajasini, ularni chet tili predmetiga bo’lgan munosabatini bilish rejaltirishdan kozlangan o`quv samaradorligini oshirishga yordam beradi

O’rta maktablarda talaffuzni o’rganishda o’quvchilar talaygina qiyinchiliklarga duch keladilar. Jumladan: [θ] va [ð] tovushlarini o’rganishda deyarli barcha o’quvchilar qiynaladilar. Bunga sabab o’zbek tilida tish oralig’i tovushlarining yo’qligi. Bizning bolalarimiz tili bu tovushlarning talaffuziga ko’nikma xosil qilmagan. [r] tovushining ingliz tilidagi talaffuzi ozbek tilidagi p dan farq qilgani uchun o’quvchilar bu tovush talaffuzida ham qiynaladilar. [t, d] tovushlarining talaffuzi ham ikkala tilda bir xil emas. Shuning uchun ularning talaffuz etilishi ham ba’zi o’quvchilarga qiyinchilik tug’diradi. [w] tovushi ham o’zbek tilida mavjud emas. Bu tovushni to’g’ri talaffuz qilishda ham o’quvchilar bir oz qiyinchiliklarga duch keladilar. Uni talaffuz etishda o’zbek tilidagi [v] bilan adashtiradilar. Yuqorida keltirilgan tovushlarni to’g’ri talaffuz qilishni o’rgatish uchun o’qituvchi tilning joylashuvini imkon qadar amalda ko’rsatib bolalarga aniq tushuntirib berib, takrorlash mashqlari orqali muntazam tekshirib, o’quvchilarning talaffuziga har dars alohida e’tibor berib borsa, mazkur tovushlardagi qiyinchiliklar ham bartaraf etiladi.

Bundan tashqari quyidagi holatlar ham o'quvchilar uchun fonetik qiyinchiliklarni yaratadi: e harfining so'z ohirida talaffuz etilmasligi — apple, Pete; gh harf birikmasining so'z o'rtasida o'qilmasligi — eight, night; k harfining so'z boshida n dan oldin talaffuz etilmasligi — knock, knee va bir qator boshqa qiyinchiliklarni kuzatish mumkin. Tajribamga tayanib shuni ayta olamanki, o'zbek o'quvchilarning aksariyat qismiga xos bo'lgan qiyinchilik bu ko'plik yoki zamon yasovchi qo'shimchalar qo'shilgandagi talaffuzida suffikslardan oldin [ə] tovushini qoshib talaffuz etishlaridir: books [bu'kƏs], happened [hæpƏ'nƏd]. Ko'rinib turibdiki, bunday keraksiz tovushni qo'shish orqali ular so'z urg'usining ham o'rnini o'zgartirmoqdalar. O'quvchilarning transkripsiyani o'qiy olmasliklari ham alohida bir muammodir. So'zlarning to'g'ri talaffuzini o'rgatish tovushlarni ifodalovchi belgilarni ham o'rgatish lozim. O'rta maktablarda ingliz tili o'rgatishda uchraydigan grammatik qiyinchiliklar xususida gapirilganda, o'quvchilar ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishlarini aytish joiz. Kishi tilidagi hamma so'zlarni bilsayu, gaplar, so'zlar o'rtasidagi bog'lanishlarni bilmasa, u nutqning mazmunini tushunishga qiynaladi. Shuning uchun o'rta maktablarda o'quvchilarga grammatikani o'rgatish judayam muhimdir. Agar o'quvchi grammatik ko'nikmalarni yaxshi egallamagan bo'lsa, u o'z fikrini to'g'ri bayon eta olmaydi. Gapirishda, yozishda va tarjimada qiynaladi. Til grammatikasi o'ziga xos murakkab sistemadir. Shuning uchun ham uni o'zlashtirish oson emas. Maktab o'quvchilari quyidagi qiyinchiliklarga odatda duch keladilar: Artikl muammosi. Buni grammatika o'rganishdagi eng katta muammo desa ham bo'ladi. Ko'pchilik ingliz tili o'rganuvchilar bilan suhbatlashib ko'rganimizda, deyarli hammalari ingliz tili grammatikasini o'zlashtirishlarida asosan artikl va zamonlar qiyinchilik tug'dirishini aytganlar. Darhaqiqat, o'zbek tilida aynan artikl so'z turkumi bo'lmagani uchun uni qo'llashda va tarjima qilishda qiynaladilar. Artikl qoidalarni yod olish kerak. Biroq qoidalardagi talaygina istisno holatlari o'rganuvchilarga, ayniqsa maktab yoshdagilarga, uni o'zlashtirishni murakkablashtiradi. Tarjimasi aniqroq qilib o'rgatilsa, o'quvchilar artiklni qo'llashda ko'p qiyinchiliklarga uchramaydilar. Masalan: noaniq artikl bir, qandaydir bir deb, aniq artikl esa o'sha,

haligi deb tarjima qilinadi deb o'rgatish mumkin. Bir so'z bilan aytganda, artiklning ishlatilish holatlarini bolalarga misollar yordamida qayta-qayta tushuntirilsa, ingliz tilidagi bu yordamchi so'z turkumini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni kamaytirib bartaraf etsa bo'ladi. Ingliz tili grammatikasini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklardan yana biri predloglardir. O'zbek tilida predloglar kelishik qo'shimchalari bilan ifodalanadi. Ingliz tilida esa kelishik qo'shimchalari predloglar orqali ifodalanadi. Jumladan, o'zbek tilidagi o'rin-payt kelishigi, ingliz tilida in, on, at predloglari bilan ifodalanishi mumkin. Masalan: in — in January, in 2015, in a week on — on Monday, on January 15, on birthday at — at the weekend, at 10 o'clock O'rin payt kelishigining qo'shimchasi, o'rin joyni bildirganda ham ingliz tilida yuqoridagi predloglardan foydalanamiz. Masalan: in — in Uzbekistan, in Madrid, in our week on — on the sofa, on the table at — at the station, at school ingliz va o'zbek tillarida so'z tartibining o'xshash emasligi. Ma'lumki, ingliz tilida so'z tartibi qat'iydir, aksariyat hollarda darak gap boshida doim ega turadi ketidan esa kesim keladi. O'zbek tilida esa gap bo'laklari o'rnini almashtirsak ham ma'nosi o'zgarmaydi. Tarjimada esa o'quvchilar qiyinchiliklarga uchraydilar. Metodistlar fikriga ko'ra, ingliz tili grammatikasini o'rgatishda, avvalambor, grammatika minimumini to'g'ri tanlash va ingliz tili grammatikasini o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish taqozo etiladi. Ingliz tili grammatikasini o'ziga xos qiyinchiliklari va xususiyatlari quydagilar: ingliz tilidagi noto'g'ri fe'llar mavjudligi, ingliz tilidagi gap qurilishni qat'iyli, ingliz tilidagi artikillar, predlog va zamonlarning ko'pligidir. Shu kabi xususiyatlar ingliz tili grammatikasini o'zbek tili grammatikasidan farqlaydi. J. Jalolov fikriga ko'ra, grammatikani o'quvchilarga o'rgatishda asosan ikkita yo'ldan foydalanishimiz mumkin: 1. Induktiv. 2. Diduktiv. Induktiv usulda o'quvchilarga avval qoida so'ngra esa misol beriladi. Diduktiv usulda esa avval misol so'ngra qoida beriladi. Maktab yoshidagi bolalarga ingliz tilini o'rgatishda avvalo bolalar uchun rang-baranglikka e'tibor berishimiz zarur. Rasmlar asosida yoki qo'shiq va she'rlar orqali ham ingliz tili grammatikasini o'rgatishimiz mumkin. Maktablarda kuzatilayotgan muammolar qatorida o'quvchida darsga nisbatan passivlik, zerikish, diqqatni jamlay olmaslik kabi jihatlar ham mavjud. Ingliz tilini o'rgatishdagi leksik

qiyinchiliklarga kelsak, ular quyidagilar: ingliz tilidagi deyarli barcha soʻzlar turli maʼnolarni anglatadi. Yaʼni bir soʻz birdan oshiq maʼnoni anglatadi. M. Norovanning taʼkidlashicha, ingliz tilida bitta soʻz maksimal 23ta maʼnoni berar ekan. Ingliz tili lugʻatining maʼlum qismi boshqa tillardan kirib kelganligi; Ingliz tilining idiomalarga boyligi hamda bir qancha boshqalar Xulosa qilib aytganda, chet til oʻrganishda qiyinchiliklarga duch kelish tabiiy, albatta. Oʻqituvchilar oʻquvchilarning qayerda qanday qiyinchiliklarga uchrayotganliklarini kuzatib borib uni bartaraf etish yollarini topib oʻquvchilarga yengillik yaratib borishlari darkor. Zero, til materiallarini oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklar nutq faoliyatlarining barcha turlarida koʻnikma hosil qilishlariga toʻsqinlik qiladi. Адабиётлар: А. Каримов. ona yurtimiz baxtu iqbol va buyk kelajagi yoʻlida hizmat qilish — eng oliy saodatdir. T. Oʻzbekiston. 2015. Mehri Norova. Tarjimada leksik birlik va leksik transformatsiyaning qoʻllanilishi. Maqola 2-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Мухаммаджонов, Ф. М. Оʻrta maktab oʻquvchilarining ingliz tili oʻrganishda duch keladigan qiyinchiliklari /
2. Ф. М. Мухаммаджонов, Д. Р. Юсупова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 3.1 (107.1). — С. 48-50. — URL: <https://moluch.ru/archive/107/25687/> (дата обращения: 01.05.2022).
3. Milliy istiqlol gʻoyasi: asosiy tushunchalar, tamoyillar va atamalar (qisqa izohli tajribaviy lugʻat). Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati. T.: «Yangi asr avlodi», 2002.
4. M.Sharifxoʻjayev. Oʻzbekiston: yangi gʻoyalar, yangi yutuqlar. - T.: «Sharq» nashriyoti, 2004, 259-bet.
5. E.Vohidov «Hikmatnoma». - T.: 1990. 3-bet.
6. Sh.Qurbonov Mustaqillik poydevori. «Xalq taʼlimi» jumali. 2003, №5. 4-13-betlar.
7. Barkamol avlod orzusi. - T.: «Sharq», 1998, 144-b.
8. Oʻquvchi maʼnaviyatini shakllantirish (Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi). - T.: «Sharq», 2000.327-b.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОХОЖДЕНИЯ ПРОТОНОВ С ЭНЕРГИЕЙ 60 МЭВ ЧЕРЕЗ ТКАНЕЭКВИВАЛЕНТНЫЕ МАТЕРИАЛЫ МЕТОДОМ МОНТЕ-КАРЛО

**⁷Мицин А.В.,^{1,4}Бозоров Э. Х.,^{1,4}Астанакулов Р.,²Хожиев Ш.Э.,
^{1,4}Куранбаев С.Х.,^{1,4}Шамсуддинов А.М.,⁵Хазратов Д.М.,⁵Эшбуриев Р.М.,
²Хожиева М.Э.,³Каландарова Д.А.,^{4,6}Эргашев А.,²Мусурмонкулов
Ж.,^{1,4}Хамиджанов Ж.Р.⁸Каримов Ш.П.,⁸Мусаев Д.**

1-Национальный Университет Узбекистана им. М. Улугбека, г. Ташкент

2-Ташкентский педиатрический медицинский институт, г. Ташкент

3-Ташкентский институт усовершенствования врачей, г. Ташкент

4-Институт Ядерной физики АНРУз г. Ташкент

5-Самаркандский государственный университет, Узбекистан

6-Самаркандский медицинский институт, Узбекистан

7-Объединенный институт ядерных исследований г.Дубна,Россия

8-Республика Онкология ва радиология илимий маркази, г. Ташкент

Аннотация. Эта статья основана на облучении рака при протонной терапии с использованием метода Монте-Карло и содержит подробную информацию о методе Монте-Карло.

Ключевые слова: PTV, CTV, G4ParticleDefinition, G4DynamicParticle

SIMULATION OF THE PASSAGE OF PROTONS WITH AN ENERGY OF 60 MEV THROUGH TISSUE-EQUIVALENT MATERIALS BY THE MONTE CARLO METHOD

**⁷Mitsin.A.V.,^{1,4}Bozorov E.X.,^{1,4}Astanakulov P.,²Xojiyev. Sh. E.,
^{1,4}Kurbanbayev S.X.,^{1,4}Shamsuddinov A.M.,⁵Xazratov D.M.,⁵Eshburiyev R.M.,
²Xojiyeva M.E.,²Kalandarova D.A.,^{4,6}Ergashev A.,²Musurmonkulov J.,
^{1,4}Xamidjanov J.R.,⁸Karimov Sh.P.,⁸Musayev D.**

- 1-National university of Uzbekistan,
2-Tashkent Pediatric Medical Institute,
3-Center for the Development of Professional Qualification of Medical Workers,
4-Institute of Nuclear Physics of the Academy of Sciences of the Republic of
Uzbekistan (Tashkent),
5-Samarkand State University, Uzbekistan,
6-Samarkand Medical Institute, Uzbekistan,
7-Joint Institute for Nuclear Research, Dubna, Russia,
8-Republican Scientific Center of Oncology and Radiology, Tashkent.

Abstract. This article is based on irradiation of cancer with proton therapy using the Monte Carlo method and provides detailed information about the Monte Carlo method.

Keywords: PTV, CTV, G4ParticleDefinition, G4DynamicParticle

Лучевая терапия (ЛТ) злокачественных новообразований занимает особое место среди наиболее востребованных методов лечения онкологических заболеваний. В развитых странах в 70% случаев лечение онкологических больных происходит с применением методов лучевой терапии.

Задача ЛТ состоит в создании равномерного распределения поглощенной дозы в области, которая определена врачом-радиологом как клинический (патологический) объем (CTV, clinical target volume). В связи с тем, что в процессе получения информации о внутренней анатомии пациента, определении CTV, укладки пациента, расчета дозы, калибровки оборудования возможны разнообразные неточности, необходимо прибавлять к CTV некий отступ. Результирующий облучаемый объем носит название планируемого объема мишени (PTV, planning target volume). По мировым стандартам PTV должно получать дозу в пределах 90%–107% от предписанной, а CTV – в пределах 95–107% [1]. При этом соседние здоровые ткани и органы риска должны получить дозу меньшую или равную толерантной (доза, при облучении которой в данном органе или ткани не возникает серьезных лучевых последствий).

Известно, что в силу характера взаимодействия фотонов с веществом, в большом ряде случаев оказывается невозможным соблюдение этих условий. Даже при использовании наиболее совершенных методов фотонной ЛТ, при которых конформность (ситуация, когда форма 90÷95% изодозы максимально приближена к форме опухоли) связана с увеличением числа направлений входа пучка, облучение здоровых тканей производится хотя и в дозах ниже толерантных, однако объем здоровой ткани, получающей малую дозу значителен.

В тоже время, эти условия могут быть выполнены применением протонов и более тяжелых ионов. При прохождении через вещество протоны слабо рассеиваются. Поглощенная доза возрастает по направлению пучка и имеет резкий максимум в конце пробега (так называемый «пик Брэгга» для заряженных частиц). Регулируя энергетический спектр пучка, можно подобрать его так, чтобы модифицированный расширенный пик Брэгга полностью и равномерно покрыл весь объем облучаемой мишени. Узкий максимум глубинного распределения поглощенной дозы моноэнергетического пучка (пика Брэгга) делает возможным облучение чрезвычайно малых объемов с дозой, в несколько раз превышающей дозу на входе в ткань. При этом практически полностью исключается облучение за пределами максимального пробега частиц.

В случае онкологических новообразований органа зрения, когда опухоль расположена в непосредственной близости от зрительного нерва, макулы и других структур глаза, облучение которых крайне нежелательно и, к примеру, может привести к потере зрения, метод протонной терапии является практически безальтернативным. Для достижения высокого градиента дозы в области между опухолью и зрительным нервом в случае фотонной терапии необходимо облучение ротационными методами. Но в таком случае, как уже было отмечено, в малой дозе облучается весь головной мозг, что может приводить к негативным последствиям, особенно в молодом и детском возрасте [2]. Методы аппликационной брахитерапии можно применять лишь для лечения опухолей очень малых размеров в связи с особенностями

распределения дозы от применяющихся источников.

Прекрасные результаты протонной лучевой терапии (ПЛТ) в онкоофтальмологии, полученные за последние несколько десятилетий (95-97% локального контроля [3]), подтверждают необходимость развития центров протонной терапии.

Разрабатываемый ФГБУ(ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «ПЕТЕРБУРГСКИЙ ИНСТИТУТ ЯДЕРНОЙ ФИЗИКИ ИМ. Б.П. КОНСТАНТИНОВА» НАЦИОНАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ЦЕНТРА «КУРЧАТОВСКИЙ ИСТИТУТ»)

“ПИЯФ” протонный онкоофтальмологический комплекс на базе изохронного циклотрона Ц-80 рассматривается в качестве одного из пилотных проектов развития этого направления. В связи с высокими требованиями, предъявляемыми к качеству терапевтических пучков, создание системы для формирования дозного распределения в пациенте с параметрами, необходимыми для лечения онкоофтальмологических заболеваний, представляет собой сложную задачу. Необходимым этапом ее решения является математическое моделирование с целью определения состава и параметров основных узлов системы и дозного распределения в фантоме. Моделирование таких систем позволяет также выработать критерии и определить требования к характеристикам входного пучка протонов, а также оценить возможности создаваемого комплекса на этапе его конструирования. Следует иметь в виду, что результат облучения тканей определяется биологической, а не поглощенной дозой. В связи с этим необходимо рассчитать пространственное распределение биологической дозы с учетом относительной биологической эффективности протонов. Все вышесказанное определяет актуальность темы данной работы.

Цель данной работы состояла в разработке оптимальной, т.е. эффективной с точки зрения задач лучевой терапии и безопасной как для пациента, так и для персонала, системы формирования дозного распределения с параметрами, необходимыми для протонной терапии онкоофтальмологических заболеваний на базе ускорителя протонов Ц-80.

Для достижения поставленной цели определены следующие **задачи**:

1. Оценить методы формирования и применяющееся оборудование в центрах протонной онкоофтальмологии в мире.
2. Выбрать среду разработки и провести её тестирование.
3. Разработать математическую модель системы, позволяющую сформировать дозные распределения в пациенте с параметрами, необходимыми для лечения онкоофтальмологических заболеваний.
4. Разработать математические модели и необходимые программные решения для расчета конструктивных параметров узлов системы формирования дозного поля, а также тестирования дополнительного оборудования, применяющегося при протонной онкоофтальмологии.
5. Рассчитать пространственное распределение биологической дозы с учетом относительной биологической эффективности (ОБЭ) протонов.
6. Провести анализ аспектов системы контроля качества для ввода в эксплуатацию и клинического применения комплекса протонной лучевой терапии.

Математическая модель экспериментальной установки

Метод Монте-Карло

Наиболее достоверным методом для исследования процессов прохождения излучения через вещество является метод Монте-Карло (метод статистических испытаний). Это численный метод решения математических задач при помощи моделирования случайных величин. Метод Монте-Карло позволяет моделировать любой процесс, на протекание которого влияют случайные факторы [1.]. Предположим, что необходимо найти значение a некоторого параметра. Для этого выбирают такую случайную величину X , математическое ожидание которой равно a : $M(X) = a$. В компьютерном моделировании для запуска метода для имитации данных из изучаемой генеральной совокупности генерируются псевдослучайные числа. При решении физических задач методом Монте-Карло каждому физическому

явлению ставится в соответствие имитирующий вероятностный процесс, отражающий его динамику. В случае взаимодействия частиц с веществом вероятность физического процесса пропорциональна его вкладу в полное сечение взаимодействия.

В итоге, метод Монте-Карло в задачах переноса частиц в веществе сводится к пошаговому моделированию (трассировке) движения частицы в объеме с заданными характеристиками. Свободный пробег, результат

столкновения, а также характеристики первичной и вторичных частиц после столкновения разыгрываются из соответствующих вероятностных распределений, описываемых дифференциальными сечениями соответствующих элементарных процессов. При этом значения дифференциальных сечений взаимодействий могут быть как экспериментальными, так и теоретически рассчитанными.

Одной из наиболее известных и широко используемых программ расчета прохождения излучения через вещество, основанных на методе Монте-Карло, является программа Geant4 (акроним от английских слов «GEometry ANd Tracking») [2.], созданная в CERN [3.]. Geant4 является открытым ресурсом и имеет большой набор примеров. Примеры, предложенные в Geant4, помогают решать задачи из широкого круга областей физики, в том числе довольно сильно развиты различного рода медицинские применения. Для задания необходимых конфигураций используется язык программирования C++. Преимущество объектно-ориентированного языка C++ заключается в его гибкости. Весь спектр функциональных возможностей разбит на классы, каждый из которых решает свою конкретную задачу. Наследование классов дает возможность использовать уже готовый блок, решающий определенную задачу, не повторяя алгоритм заново.

Geant4 представляет собой набор библиотек классов, написанных на языке C++:

1. Класс G4ParticleDefinition описывает тип и свойства используемых частиц: масса, спин, моды распада и т.д. Класс G4DynamicParticle описывает динамические характеристики частиц: энергия, импульс, поляризация и т.д.

2. Класс G4PrimaryGeneratorAction отвечает за генерацию первичных частиц.

3. Базовый класс G4PhysicsList позволяет описывать физические процессы, обуславливающие взаимодействие частиц.

4. Класс G4Event содержит информацию о каждом событии в процессе моделирования. А класс G4Step позволяет получить информацию о каждом шаге моделирования.

5. Задание геометрии и материала системы осуществляется в G4DetectorConstruction.

6. Класс G4SensitiveDetector позволяет назначить какой-либо из объемов, присутствующих в моделировании, чувствительным, т.е. позволяющим получать информацию о свойствах проходящих частиц и вызванном при их прохождении действии.

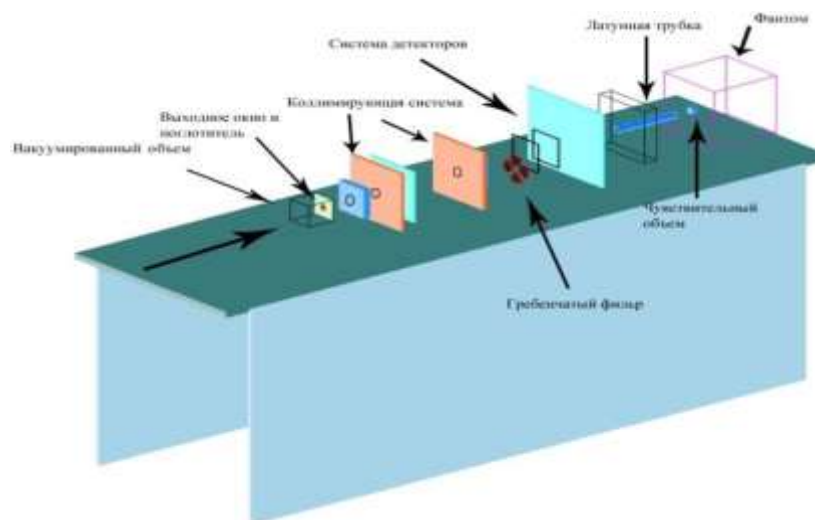
Модель виртуальной экспериментальной установки

Как было показано в ранних работах пучок, вышедший из ускорителя, до попадания в опухоль должен быть сформирован соответствующим образом. Основываясь на накопленном в области протонной терапии мировом опыте [4. 5.] была смоделирована исходная система для формирования изодозных распределений в фантоме для применения в офтальмологии, представленная на рисунке 2.1. и в таблице 2.1.

Она состоит из трех основных частей: рассеивающей системы, модулятора энергии, системы коллиматоров.

Вся система расположена в воздухе. Пучок выходит из некоторого вакуумированного объема, который имитирует выход ускорителя. В качестве материала для выходного окна был выбран каптон (стабилен при максимальной температуре +400°C, радиационная стойкость 10^4 Гр) толщиной 40 мкм. Рассеивающая система представляет собой две фольги из тантала. Одна из них находится перед выходным окном, а вторая за ним. Поглотитель центральной части пучка в виде цилиндра, находящийся непосредственно перед вторым рассеивателем, выполнен из латуни (на рисунке красный квадрат, не подписан). Толщины рассеивающих фольг и

размеры поглотителя центральной части пучка подбирались в соответствии с рекомендациями, изложенными в [5.]

Рисунок 2.1. Схема экспериментальной виртуальной установки

После рассеивающих фольг, в поглотителе, при необходимости, происходит уменьшение энергии пучка. В пункте 1.4.1. были описаны преимущества и недостатки различных поглотителей энергии. Наиболее удобным является водный деградер, поэтому здесь в качестве поглотителя использована вода. Для простоты поглотитель сделан в форме параллелепипеда.

Цилиндрические коллиматоры, расположенные на входе и выходе модуляторного бокса, выполнены из полиметилметакрилата (ПММА). Внутри модуляторного бокса, выполненного из алюминия, расположен гребенчатый фильтр в виде крыла, материалом которого также является ПММА. Создание модулятора в Geant4 одна из самых сложных математических задач в данном применении. Такая же задача стояла и была принципиально решена группой исследователей из CATANA (Centro di AdroTerapia ed Applicazioni Nucleari Avanzate, Catania, Italy) [7.].

Название элемента системы	Материал	Геометрическая форма	Расстояние до поверхности фантома, мм	Геометрические размеры, мм *
Вакуумированный объем	Вакуум	Цилиндр	-2800 (край: -1800)	0'50'2000
1я рассеивающая фольга	Тантал	Цилиндр	-3790	0'50'0.02
Выходное окно	Каптон	Цилиндр	-1800	0'50'0.04
Поглотитель	Латунь	Цилиндр	-1450	0'2'7
2я рассеивающая фольга	Тантал	Цилиндр	-1446.5075	0'50'0.015
Коллиматор 1	ПММА	Параллелепипед	-1425.5	200'200'40
Отверстие коллиматора 1		Цилиндр		0'15'40
Модуляторный бокс	Алюминий	Параллелепипед	-1115	200'200'560
Отверстие модуляторного бокса		Цилиндр		0'36'10 **
Гребенчатый фильтр	ПММА	Набор цилиндрических слоев	-1115	См. главу 3
Коллиматор 2	ПММА	Параллелепипед	-800	200'200'40
Отверстие коллиматора 2		Цилиндр		0'15'40
Детектирующая система	Многослойная структура	Параллелепипед	-410	–
Латунная трубка	Латунь	Цилиндр	-200	18'25'360
Финальный коллиматор	Латунь	Цилиндр		(8–15)'21.5'8
Фантом	Вода	Параллелепипед	200	400'400'400
Чувствительный объем	Вода	Параллелепипед	20	40'40'40

Таблица 2.1. Параметры системы транспортировки пучка

Литературы

1. Stroom J., Heijmen B. Safety Margins for Geometric Uncertainties in Radiotherapy and the ICRU-62 report // *Radiother. Oncol.* 2002, Vol. 64, pp. 75– 83.
2. Paganetti H. *Proton Therapy Physics* Boca Raton. Boca Raton : CRC Press, 2012. p. 651.
3. Gragoudas E.S., Long-term risk of local failure after proton therapy for choroidal/ciliary body melanoma // *Trans. Am. Ophthalmol. Soc.* 2002, Vol. 100, pp. 43– 50.
4. Соболев И.М. *Метод Монте-Карло*. М. : Наука, 1968. стр. 63.
5. About Geant4. Geant4. [В Интернете] <http://geant4.cern.ch/>.
6. About CERN. CERN. [В интернете] <http://home.web.cern.ch/about>.
7. ICRU Report 78: Prescribing, Recording and Reporting proton-beam therapy. Bethesda : ICRU, 2007. P. 210.
8. Fontenot J. D., Newhauser W., Titt U., Design Tools for Proton Therapy Nozzles based on the Double-Scattering Foil Technique // *Radiation Protection Dosimetry.* 2005, Vol. 116, pp. 211–215.
9. Cirrone G. A. P., Cuttone G., Rosa F. D. Monte Carlo Based Implementation of an Energy // s.l. : IEEE, 2004. Nuclear Science Symposium Conference Record. Vol. 4, pp. 2133–2137.
10. ICRU Report 49, Stopping Powers and Ranges for Protons and Alpha Particles.1994.

ISLOM DININING PAYDO BO'LISHI VA KEYING
BOSQICHLAR.O'RTA OSIYODA ISLOM DININING YOYILISHI

Allaberdiev Elbek

*Denov tadbirkorlik va pedagogika institute tarix
mamlakatlar va mintaqalar yo`nalishi talabasi*

Annotatsiya: Islom dini yuzaga kelishi jihatidan jahon dinlari ichida uchinchi o'rinda turadi. Islom dini Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Janubi- sharqiy Osiyo, Kavkaz xalqlarining tarixida nihoyatda muhim o'rin tutadi va ayni vaqtda ham ularning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga katta ta'sir o'tkazib kelmoqda. Eron, Pokiston, Afg'oniston, Saudiya Arabistoni, Liviya, Tunis, Sudan singari mamlakatlarda islom rasmiy davlat dini mavqeiga ega.

Kalit so'zlar: tarix,mintaqa, din,ziyo,qavm, Markaziy Osiyo,irq,millat,qavm

MDH davlatlari hududida Markaziy Osiyo, Shimoliy Kavkaz, Ozarbayjon, Tatariston va Boshqirdiston xalqlari o'zlarining islom dinida ekanliklarini e'tirof etishadi. Hozirgi kunda turli qit'alarda yashovchi bir milliarddan ziyod kishi irqi, millati, sinfi va tabaqaviy farqlaridan qat'i nazar, islom dini normalari va qadriyatlari atrofida birlashgan hamda jahon ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida salmoqli o'rinlardan birini egallaydi. Islom milodiy VII asrning boshlarida Arabiston yarimorolida paydo bo'lgan. Yarimorol aholisining asosiy qismini arablar tashkil etgan. Islom vujudga kelishi arafasida arablar asosan chorvachilik bilan shug'ullanar edi. Arabistonning qulay geografik o'rni (hududidan G'arb va Sharq davlatlarini bog'lovchi karvon yo'llari o'tgan va uchta qit'ani tutashtirib turadi) sababli, savdosotiq va hunarmandchilik qadimdan rivojlangan. Iqtisodiy rivojlanish darajasi yarimorolning hududida turlicha bo'lgan. Uning bepoyon cho'llarida yashagan ko'chmanchi arablar chorvachilik bilan shug'ullangan. Yarimorolning shimoliy qismida Vizantiya va Mesopotamiya kabi qadimgi madaniy markazlarning ta'siri kuchli edi. Karvon yo'li o'tgan janubi-g'arbiy qismi (Hijoz)da qadimdan savdo-

sotiq, sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik va qisman hunarmandchilik rivojlangan. Milodiy I asrda Arabistonning janubi-g'arbiy qismida shahar-davlatlar vujudga kelgan. IV–VI asrlarda bu yerda Makka, Yasrib, Toif singari yirik shaharlar mavjud edi. Ularda istiqomat qiluvchi arab zodagonlarining daromadini karvon yo'llaridan kelayotgan boj soliqlari va savdo-sotiq tushumlari tashkil etgan. Mintaqadagi iqtisodiy jonlanish natijasida ko'chmanchi chorvador qabilalarda urug'-qabilaviy munosabatlarning yemirilishi va davlat uyushmalarining paydo bo'lish jarayoni kuchaygan. Arabistonning qulay geografik o'rni, karvon yo'llari bo'ylab boy shahar-davlatlarning mavjudligi qudratli qo'shni davlatlarning mintaqaga qiziqishini kuchaytirgan. VI asrning boshlarida Arabistonning janubi-g'arbiy qismida joylashgan Efiopiya (Habashiston) davlati yarimorolning karvon yo'llari o'tgan qismi (Hijoz)ni bosib olgan. Lekin Habashiston boy o'lkada mustahkam o'rnasha olmagan. VI asrning ikkinchi yarmida Eron Sosoniylari davlati Efiopiyani Arabistondan surib chiqargan. Arabiston Sosoniylar davlati tarkibiga kiritilgan. Sosoniylar hukmronligi mintaqadagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni keskinlashtirgan. Bunga sabab ularning Buyuk ipak yo'lining ahamiyatini yanada oshirish maqsadida, Arabistondan o'tgan janubiy karvon yo'lini izdan chiqarishlari bo'lgan. Oqibatda janubiy karvon yo'li vayron qilingan. Karvon yo'lidan kelayotgan daromad esa keskin kamaygan. Arabistonning tashqi savdo aylanmasi qisqargan va xo'jaligi inqirozga uchragan Arabistondagi iqtisodiy inqiroz natijasida aholining turmush darajasi keskin pasayib ketgan va ma'naviy tushkunlik yuzaga kelgan. Qabilaviy nizolar kuchaygan. Xalq orasida xaloskor mahdiyning kelishi to'g'risidagi rivoyat tarqalgan. Bu davr ko'chmanchi arab qabilalari (badaviylar)ning urug'-qabilachilikdan sinfiy tuzumga o'tish davriga to'g'ri kelganligi sababli vaziyat yanada murakkablashgan, an'anaviy turmush tarzi va normalari buzila boshlagan. Ijtimoiy ziddiyatlar va arab qabilalarining og'ir tanglikdan chiqish uchun markazlashgan mustaqil davlatga birlashishga intilishi kabilar kuchaygan. Buning uchun tarqoq arab qabilalarni birlashtiruvchi mafkura zarur edi. Islom dini tarqoq qabilalarni birlashtiruvchi mafkura sifatida tarix sahnasiga chiqqan.

Islomgacha Arabistonda turli xil dinlar mavjud edi. Semit qabilalari an'analariga ko'ra, Quyosh, Oy, tabiyatning bejilov kuchlari, turli xudolar va ruhlarga sig'inganlar. Har bir qabilaning o'z xudolari, totem yoki fetishlari mavjud bo'lgan. Ular gohida bir-biriga qarama-qarshi edi. Qabilaning diniy tasavvurlari faqat mazkur qabila a'zolarininggina birligini ta'minlagan, umumarab dini esa yo'q edi. Ibtidoiy din shakllari va ko'pxudolilik bilan birga yakkaxudolilikka asoslangan din turlari ham yoyilgan. Arablar qadimdan yakkaxudolilikka e'tiqod qilgan yahudiylar bilan yonma-yon yashaganlar. Efiopiya Arabistonning bir qismini bosib olganidan keyin xristianlik (islomgacha Efiopiyada davlat dini sifatida qabul qilingan) keng yoyila boshlagan. Sosoniylar davlati Arabistonda zardushtiylikning keng yoyilishiga shart-sharoit yaratgan. Oqibatda arablar orasida ibtidoiy din shakllari bilan birga yakkaxudolilikka sig'inuvchilarning ham soni ortib borgan. VI asrda Janubiy Arabistonda haniflar (arabchada – chinakam e'tiqod qiluvchilar, taqvodorlar degan ma'nolarni anglatadi), ya'ni yakka xudolikka da'vat etuvchilar harakati keng yoyilgan. Ularni «haniflar» deb atalganligining sababi hozirgacha aniq emas. Ayrim manbalarda harakat ishtirokchilarining ko'pchiligi «banu hanifa» urug'idan chiqqanligi bois shunday nom berilganligi qayd etiladi. Ular sanamlar, fetishlar va turli xudolarga sig'inishni qoralab, yagona xudoga sig'inishni da'vat qilganlar. Ayrim haniflar o'z xudolarini «Olloh» (arabchada – *al-iloh* yoki semit tilida – *al* yoki *el* so'zidan olingan bo'lib, xudo, Olloh degan ma'nolarni anglatadi) deb ataganlar. Haniflar harakati boshlangan davrda Olloh quraysh qabilasining sanami hisoblangan. Mazkur harakat ishtirokchilari juda ko'p bo'lgan, lekin islom vujudga kelganidan keyin ular to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalar deyarli yo'q qilib tashlangan. Qur'on va boshqa manbalarda Sajjoh, Tulayh, Asvad, Musaylima kabi haniflar to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Haniflar o'zlarini xudoning ilohiy xabarini odamlarga yetkazuvchi vakili – payg'ambar deb ataganlar. Biroq bunday da'volar aholi orasida e'tiborsiz qolgan. Faqat Muhammad alayhissalomgina islom tarixida buyuk payg'ambar sifatida tan olingan.

Muhammad 570 yilda Makka shahrida tavallud topgan. Uning tugʻilishi arafasida otasi, 6 yoshligida esa onasi Amina aya vafot etgan. Ota-onasidan erta judo boʻlgan Muhammad dastlab bobosi Abd al- Mutallib tomonidan, u olamdan oʻtgach esa amakisi Abu Tolibning qoʻlida tarbiyalangan. Muhammad yoshlik chogʻidanoq amakisining savdo ishlarida yordam bergan. U mehnatkashligi, odamlarning eʼtiborini qozona olishi, ularning koʻngliga yoʻl topa olishi va sodiqligi bilan nom qozongan. Shu bois unga «Amin» (sodiq) degan taxallus berilgan. Abu Tolib Muhammadni 21 yoshida badavlat beva xotin Hadichaga ish boshqaruvchilikka xizmatga bergan. Koʻp vaqt oʻtmasdan u Hadichaga uylangan. Er-xotinning yoshida juda katta farq (Muhammad xotinidan 15 yosh kichik boʻlgan) boʻlsa-da, oʻzaro hurmat va mehr-muhabbatga asoslangan mustahkam oila qurilgan. Biroq Muhammadning xotinlaridan biri Oyshaning maʼlumotiga koʻra, ularning yoshlaridagi farq katta boʻlmagan. Shunga koʻra, Muhammad uylangan vaqtda 23 yoshda, Hadicha esa 28 yoshda boʻlgan. Agar ularning olti farzand koʻrganliklari hisobga olinsa, Oyshaning maʼlumoti haqiqatga yaqin boʻlishi ehtimoldan xoli emas. Muhammad uylanganidan keyin savdo ishlarini davom ettirish va mulkini koʻpaytirishga harakat qilsa-da, yashashdan eng asosiy maqsad Ollohga xizmat qilish deb hisoblagan. Mulkiy taʼminlanganlik unga diniy ishlar bilan muntazam shugʻullanish imkonini bergan. 610 yilda Muhammad xudodan vahiy (xudoning xohish-irodasini ifodalaydigan «haqiqat»larni odamlarga moʻjizaviy yoʻllar bilan yetkazish) kelayotganligini aytib, arablarni yagona xudo – Olloh atrofida birlashishga daʼvat etgan va insonlarni Olloh irodasiga boʻysunishga chaqirgan. Maʼlumki, yagona Olloh toʻgʻrisidagi gʻoya, unga imon keltirgan- larning birodarligini anglatadi. Muhammadning daʼvatini qabul qilganlar oʻzaro hamkorlik, bir-biriga muhabbat, ezgulik va adolat qoidalari asosida birlashishni haqiqiy eʼtiqod asoslari deb hisoblaganlar. Muhammad Ollohga imon keltirishga daʼvat etishni boshlagan dastlabki davrlarda yangi din yaratishni daʼvo qilmagan. Shunisi eʼtiborga molikki, islom dini (arabchada *islom* – itoat etish, boʻysunish degan maʼnolarni anglatadi) tarqalishining dastlabki yillarida u Quddus shahri tomonga qarab sajda qilgan. Xristianlar va iudaizmga sigʻinuvchilarni birodarlar deb hisob-

lagan. Yahudiylar dastlab Muhammadni mahdiy sifatida qabul qilgan bo'lsalar-da, keyinchalik uning qarashlarini tanqid qilganlar. Diniy qarashlardagi ixtiloflar sababli iudaizm va xristianlar bilan ajralish yuz bergan. Muhammad o'z tarafdorlarini barcha diniy marosimlarni arablarning siyosiy va diniy markazi – Makka shahriga qarab bajarishga da'vat etgan. Muhammadning da'vatkorlik faoliyati dastlab katta qiyinchiliklarga duch kelgan. Hatto eng yaqin qarindoshlari ham dastlab uning g'oyasini qabul qilmaganlar. Muhammadning Makka shahridagi 12 yillik da'vatchilik faoliyati muvaffaqiyatsizlik bilan yakunlangan. Makka zodagonlari uning da'vatlaridagi ijtimoiy adolat, din ahlining birodarligi, boylarning kambag'allar foydasiga xayriya qilishlari, sudxo'rlikning qoralanishi, axloq normalariga amal qilish kabi g'oyalarini qabul qilmagan. Bundan tashqari, shaharda shu davrgacha nufuzi baland bo'lmagan hoshimiylar urug'i vakilini payg'ambar sifatida hukmron ummaviy zodagonlari qabul qila olmas edilar. Muhammadning da'vatchilik faoliyati bilan shug'ullanishiga qarshi turli to'siqlar mavjud bo'lgan. 617 yilda unga da'vatchilik bilan faqat o'z mahallasida shug'ullanishiga ruxsat berilgan, ammo mahalladan tashqariga chiqishi qat'iy man qilingan. 620 yilda Hadicha (xotini) va undan keyin Abu Tolib (amakisi) vafot etgan. Yaqin kishilarining madadidan mahrum bo'lgan Muhammadning hayoti xavf ostida qolgan va u shahardan chiqib ketishga qaror qilgan. U 622 yilda (taxminan 22 yoki 24 sentabrda) to'siqlardan muvaffaqiyatli o'tib, Yasribga (Madina) ko'chgan. Muhammadning Yasribga ko'chgan vaqti halifa Umar davrida musulmon hijriy taqvimining hisobiga asos sifatida qabul qilingan. Makka shahriga muxolif yasribliklar Muhammadni qabul qilganlar (Muhammadning onasi Amina aya asli yasriblik edi). Muhammadning da'vatlarini qabul qilgan yasribliklar, ansorlar, Makkadan ko'chib kelganlar muhojirlar deb yuritilgan. Yasribda muhojirlar va ansorlar musulmonlar jamoasi (arabchada «muslim» – bo'yin eguvchi, o'zini ollohga topshirgan) umma (ma'lum dinga e'tiqod qiluvchilar jamoasi)ga birlashgan. Musulmonlar Muhammadni payg'ambar, diniy va dunyoviy hokimiyat rahbari sifatida tan olganlar. Muhammadning sharafiga Yasribga keyinchalik al-Madina (arabchada – *madinai noib*, ya'ni payg'ambar shahri) degan nom berilgan. Madina

shahrida Muhammad alayhissalom rahbarligida islomga e'tiqod qiluvchilar uchun manzil – birinchi masjid qurilgan hamda islomning diniy va siyosiy mavqeini aks ettiruvchi birinchi nizom yozilgan. Bu nizomga binoan, islomga e'tiqod qiluvchi barcha kishilar bir xalq deb e'lon qilinib, o'zaro nifoq, qasos olish bekor qilingan. Musulmonlarga qo'lda qurol bilan bir-birlarini himoya qilishlari lozimligi uqtirilgan. Barcha munozarali masalalar bo'yicha hukm chiqarish Muhammad alayhissalom zimmasiga o'tgan. Islom dinini qabul qilmagan mahalliy arablar, nasroniylar va yahudiylar bilan alohida shartnoma tuzilgan. Shunday qilib, birinchi teokratik (grekcha *teos* – xudo, *kratos* – hokimiyat degan ma'noni anglatadi) davlat vujudga kelgan. Davlat boshida yakka hokim dindor kishi bo'lgan. Bu davlatni Ollohning yerdagi vakili – Muhammad payg'ambar hamda uning ikki yordamchisi Abu Bakr va Umar boshqarganlar. Ular o'z qo'llariga nafaqat siyosiy va harbiy hokimiyatni, balki diniy ishlar, kishilarning tarbiyasi, yangi dinni tarqatish bilan bog'liq vazifalarni ham olganlar. Shu tariqa payg'ambarning hayoti va aytgan so'zlari sekin-asta qonundek mavqeiga ega bo'lib borgan. Tez orada islom dinining ta'siri Janubiy va G'arbiy Arabistonning deyarli barcha qabilalarini qamrab olgan. Muhammad payg'ambar tarafdorlari islom diniga e'tiqodni goh targ'ibot, gohida esa kuch ishlatish yo'li bilan qaror toptirganlar. Yirik savdo-sotiq markazi Makka shahri aholisi islom diniga hammadan ko'p qarshilik ko'rsatgan. 623 yildan boshlab musulmonlar makkaliklarning karvonlariga hujum qila boshlagan. Ular katta qo'shin bilan musulmonlarga qarshi chiqqan. 624 yilda Badr shahri yonidagi jangda Muhammad rahbarligidagi qo'shin makkaliklarni tor-mor qilgan. 625 yilda makkaliklar qo'shini Uxud tog'i yaqinida musulmon qismlariga katta talafot yetkazgan. Lekin makkaliklar Yasribdan chekinganlar. 628 yilda Muhammad katta qo'shin bilan Makka shahriga yaqin kelgan. Musulmonlar qo'shinlari Makka shahri yaqinidagi al-Xudoaybiya qishlog'iga kelib to'xtagan. Shaharliklar bilan olib borilgan muzokaralar natijasida tinchlik shartnomasi tuzilgan. Nihoyat, Muhammad 630 yilda Makka shahrini qo'lga oldi, ilgari unga qarshi bo'lgan quraysh zodagonlari esa uning ittifoqchisiga aylanganlar. Muhammad garchi o'z ona shahrida muvaffaqiyat qozongan bo'lsa-da, Madina shahriga qaytishni ma'qul ko'rgan.

O'limidan bir necha oy avval, u Makkaga haj qilgan. Shu davrdan e'tiboran Makka shahri islom dinining muqaddas poytaxti deb e'lon qilingan. 632 yilda Muhammad vafot etgan va o'zi boshlagan ishni davom ettirish uchun minglab maslakdoshlariga qoldirgan. Muhammad alay- hissalomning o'limidan so'ng ayrim ko'chmanchi qabilalar islom tartiblariga qarshi qo'zg'olonlar ko'targanlar. Biroq bunday qo'zg'olonlar muvaffaqiyat qozonmagan, ya'ni Muhammad tarafdorlari ularni bostirganlar. Ular islom dinini tarqatish va buning uchun qo'shni davlatlarni bosib olishni asosiy maqsad deb bilganlar. Muhammad payg'ambar vafotidan keyin davlat boshlig'i dastlab umma tomonidan saylangan. Umma saylagan to'rt xalifa (xulafar- roshidin) – Abu Bakr (632-634 yillar), Umar (634-644 yillar), Usmon (644-656 yillar), Ali (656-661 yillar) davrlarida islom qo'shni davlatlarga yoyilgan. Qisqa vaqt ichida (VII–VIII asrlarda) ular O'rta va Yaqin Sharqni, Markaziy Osiyoning asosiy qismini, Shimoliy Hindistonni bosib olganlar va Xitoy chegarasigacha yetganlar. Bundan tashqari, Shimoliy Afrikada Liviya, Tunis va Marokashni ishg'ol etganlar hamda Gibraltar bo'g'ozini orqali o'tib, Pireneya yarimorolini egallaganlar. Ular hatto Fransiyagacha yetib borganlar va u yerda Puatye shahri yonidagi jangda (732 yil) mag'lubiyatga uchraganlar. Bunday zabt etishlar oqibatida juda katta hududda islom davlati – Arab xalifaligi paydo bo'lgan va uning aholisi islomlashtirilgan. Islomlashtirish turli yo'llar (kuchli [iqtisodiy vositalar](#), agar ular yordam bermasa, harbiy kuch ishlatish yo'li) bilan amalga oshirilgan. Shunday qilib, qisqa vaqt ichida islom milliy chegaradan tashqariga chiqqan vasekin-asta jahon dinlaridan biriga ega bo'lgan. Bu esa, albatta, bir qator xalqlarning tarixiy taqdiriga ta'sir ko'rsatgan. Xulosa sifatida aytganda, Muhammad payg'ambar arab elatini yangi diniy mafkura asosida jipslashtirib, markazlashgan davlatga asos solgan. [Jamiyatni iqtisodiy](#), siyosiy va ma'naviy inqirozdan xalos qilgan. Insoniyat tarixida alohida o'ringa ega islom madaniyatining poydevorini yaratgan

Musulmon an'analariga ko'ra, Olohning irodasi va o'g'itlari Muhammad payg'ambarga farishta Jabroil orqali vahiy (arabchada – uqtirilgan degan ma'noni anglatadi) qilingan. Vahiy kelgan kun islomda Laylat-ul qadr kechasi (arabchada –

taqdirni hal qiladigan kecha degan ma'noni anglatadi) deb yuritiladi. O'z navbatida, payg'ambar bu o'gitlarni kishilarga yetkazgan. Bu narsa musulmonlarning muqaddas kitobi Qur'onda (arabchada – o'qimoq degan ma'noni anglatadi) bayon etilgan. Muhammad davrida diniy ta'limot tartib bilan yozib borilmagan. Uning hayotligida muqaddas bitikka ehtiyoj bo'lmagan, chunki din va davlat ishlari bilan bog'liq masalalarni payg'ambarning o'zi bevosita hal etgan. U vafot etganidan keyin diniy ta'limot bayon etilgan muqaddas yozuvlarga ehtiyoj tug'ilgan. Muqaddas bitikning yagona matnini tayyorlash maqsadida xalifa Abu Bakr 632 yilda Qur'on sahifalarini to'plab, dastxat qilishni sahoba (arabchada – hamroh, do'st degan ma'nolarni anglatadi) Muhammad Zayd ibn Sobitga topshirgan. Uning tahririda tayyorlangan qo'lyozma matni suhuf (arabchada sahifalar degan ma'noni anglatadi) deb nomlangan. Lekin suhuf matni bilan Qur'on suralarini (arabchada *izra* – devorni terishda ishlatiladigan g'isht yoki toshning bir qatori degan ma'nolarni anglatadi) mustaqil to'plovchilarning matnlari o'rtasida tafovutlar mavjud bo'lgan. Bu esa dinda katta muammolarni keltirib chiqarishi mumkin edi. Xalifa Usmon muqaddas bitiklar bilan bog'liq tafovutlarni bartaraf etish maqsadida o'zining rahbarligida ijodiy guruh tuzgan. Ijodiy guruh 651 yilda Qur'onning asl nusxasini tayyorlagan. Undan farq qiladigan barcha matnlar yo'q qilingan. Tayyorlangan nusxa xalifa Usmon mus'hafi (arabchada – o'rama qog'oz, pergament degan ma'nolarni anglatadi) deb atalgan.

Ma'lumki, Qur'oni karim jami 114 suradan iborat. Har bir sura, o'z navbatida, Olloh o'gitlaridan iborat oyatlarga (arabchada – mo'jiza degan ma'noni anglatadi) bo'linadi. Qur'ondagi birinchi suradan tashqari qolgan barcha suralar hajm jihatdan torayib, kichiklashib, ixchamlashib boradi. Eng uzun suralar Qur'onning boshida va eng qisqa suralar esa oxiridajoylashtirilgan. [Shuning](#) uchun unda xronologik va mantiqiy tartib yo'q.

Qur'onda har bir suraga nom berilgan, lekin ko'pchilik hollarda suraning nomi mazmuniga mos kelmaydi. Birinchi sura «fotiha» yoki «ochuvchi sura» bo'lib, u musulmonlar takrorlab o'qiydigan duodan iborat. «An-nos» surasi

bilan Qur'oni karim yakunlanadi. Har bir sura doirasida oyatlar tartib bilan raqamlangan. Suralarda oyatlarning soni turlicha (masalan, eng qisqa hisoblanuvchi 103, 108, 110-suralar uchta oyatdan, eng uzun – 2-sura esa 286 oyatdan iborat). [Oyatlarga suralar](#) kabi nom berilmagan. Hajmi jihatdan oyatlar ikki soʻzning birikmasidan (masalan, 82-suraning 1–5 oyatlari) yoki tugal fikrni ifodalovchi katta jumalardan (masalan, 3-suraning 11, 14, 18, 19, 20 singari oyatlari) tuzilgan. Koʻp oyatlar mazmunan bir-birini takrorlaydi. Bunga sabab, oʻsha davrda maʼlum gʻoya, rivoyat va koʻrsatmalarni takror aytish keng qoʻllanilgan. Suralar matniga oʻzgartishlar kiritmasdan oyatlarga taqsimlash XX asrning boshlarigacha davom etgan. Shu bois Qur'onning har bir tarixiy davrdagi nashrlarida oyatlarning soni turlicha koʻrsatilgan «Islom maʼlumotnomasi»da 6204 tadan 6232 tagacha oyatlar qayd etilgan. Diniy rivoyatlarga koʻra, Qur'onning matni Muhammadga 22 yil davomida vahiy qilinganligi sababli tarixiy davr va sharoit taʼsirida undagi ayrim koʻrsatmalar oʻzgarib borgan. Uning matni mazmunida ziddiyat, bir- birini inkor etuvchi fikrlar paydo boʻlgan. Buni hal etish uchun nasʼh (arab tilida – bekor qilish degan maʼnoni anglatadi) nazariyasi ishlab chiqilgan. Mazkur nazariya boʻyicha Qur'onda nasʼh (bekor qiluvchi) va mansuh (bekor qilinuvchi) oyatlar mavjud. Keyinroq ijod etilgan oyatlar (nosih), ilgari, mazmunan qarama-qarshi boʻlgan oyatlar (mansuh)ni inkor etadi. Qur'onning 40 dan ortiq suralarida ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar mavjudligi qayd qilingan. Oʻz mazmuniga koʻra, Qur'on turli qonun-qoidalar majmui, anʼana va udumlar, afsona va rivoyatlardan iborat boʻlib, ularning koʻpchiligi arab aholisi oʻrtasida keng tarqalgan. Qur'onda asosan yakkayu-yagona yaratuvchi xudo – Olloh va uning irodasiga soʻzsiz itoat etish lozimligi haqida gapiriladi. Qur'onga binoan, [Olloh olamni olti kun davomida](#), yaʼni birinchi kun samoni, ikkinchi kun Quyosh, Oy, yulduzlar va shamolni, uchinchi kun yerda va suvda yashovchi turli maxluqlar, shuningdek osmonda yashovchi farishtalar va havoni, toʻrtinchi kun suvni (barcha maxluqlarga taom belgilagan va shu kundan eʼtiboran, uning irodasiga binoan, daryolar oqa boshlagan), [beshinchi kun jannatni](#), oltinchi kun Odam Ato va Momo

Havolarni yaratgan. Shanba kuni esa hech narsa yaratilmagan, barcha ishlar yakunlangan bo‘lib, olamda osoyishtalik va uyg‘unlik hukm surgan. Qur’onga ko‘ra, Ollah yetti olamni yaratib, ularni ustma-ust joylashtirgan. Eng quyi olamda Quyosh va Oyni mustahkamlagan. So‘ng u yerni odamlar oyog‘i ostiga gilam kabi to‘shagan va uning surilib ketmasligi uchun ustiga tog‘larni bostirib qo‘ygan. Insonni yaratish xudoning faoliyatidagi eng oliy ish hisoblanadi. Ollah dastlab barcha go‘zal narsalarni, keyin odamni yaratishga kirishgan. U inson jismini tuproq va loydan yasab, muayyan tuzilish ato etgan, so‘ng ko‘z, quloq, yurak bilan to‘ldirib, muqaddas ruhiy hayot bag‘ishlagan. Qur’on matni mazmunini tushunish asrlar davomida qiyinlashib borgan. Muqaddas kitobni tafsir qilish (izohlash) an’anasi muammoni yanada murakkablashtirgan. Tafsiurning xilma-xil tiplari mavjud. Ularning eng asosiylari [qadimgi rivoyatlarga](#), ilk sharhlarga tayanib tafsirlash, ilohiyotga asoslanib, Qur’onni ichki ziddiyatlardan xoli, an’anaviy qarashlar bilan tushunib bo‘lmasligiga asoslanib ratsional tafsir qilish, muqaddas kitobning mazmunini tushunishni darajalovchi tafsir. Bunda kishining ma’naviy barkamolligi va tushunchasiga katta e’tibor berilgan. Qur’onning matnini tafsir qilish uni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotga moslashtirishga imkon bergan. Islomning muqaddas manbai – Qur’oni karim ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlarga to‘liq javob berish [imkoniyatiga](#) ega emas edi. Shu tariqa pand-nasihatlar yig‘indisi – sunnat (arabchada – odat, an’ana, xatti-harakat tarzi kabi ma’nolarni anglatadi) vujudga kelgan. Islomda sunnat ahamiyati jihatdan Qur’ondan keyin turadi. U Muhammad (SAV)ning so‘zlari va xatti-harakatlari bayon qilingan muqaddas rivoyatlardan iborat. Sunnat VII asrning o‘rtalarida vujudga kelgan. Sunnat hadislardan (arabchada – hikoya, xabar, bildirish, parcha degan ma’nolarni anglatadi) tashkil topgan. Ular Muhammad payg‘ambarning hayoti, faoliyati va ko‘rsatmalari haqidagi rivoyatlardan iborat. Arab xalifaligi tashkil topganidan keyin ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotdagi o‘zgarishlarning diniy ta’limotda aks ettirilishi zarurati va siyosiy hokimiyat uchun kurashda turli guruhlar Muhammadning obro‘- ehtiromiga tayanishga intilishi sababli, hadislarning soni jadal sur’atlar bilan ko‘payib borgan. Hadislarni

to'plashdagi bunday tartibsizlikka faqat IX asrda chek qo'yilgan. Shu davrga kelib, ular tartibga solingan va din, axloq, fiqhning muqaddas manbaiga aylangan. Hadislarni yig'uvchi, sharhlovchi, targ'ib etuvchi shaxslar «muhaddis» deb atalgan. Muhaddislar hadislarni to'plashda, birinchidan, isnod (arabchada tayanch degan ma'noni anglatadi), ya'ni hadisni ma'lum qilgan kishilarni sanab o'tishlari, ikkinchidan, matn, ya'ni hadisning mazmunini bayon qilishlari kerak. Nufuzli hadislar to'plamida qo'shimcha ravishda hadislarga sharhlar beriladi. Hadislar to'plamlari juda ko'p, doimo ularning oltitasi alohida e'zozlanadi. Oltita to'plamdan Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-870) va Muslim an-Nishopuriy (817-875) qalamiga mansub hadislar to'plami ishonchli deb tan olingan. Islomdagi yo'nalish va oqimlarning hadislarga munosabatlarida turlicha yondashuvlar mavjud. Shunga qaramasdan hadislar to'plamlari umumiy ahamiyatga ega qadriyatdir. Shialik yo'nalishi alohida hadislar to'plamiga ega bo'lib, ularda Muhammadning oilasiga alohida e'tibor beriladi. Lekin ikkala yo'nalish ham hadislarning muqaddas rivoyatlar sifatidagi ahamiyatini inkor etmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov "Tarixiy xotirasiz kelajagi yo'q" T -1998 yil
2. I.A.Karimov "Yusak ma'naviyat yengilmas kuch" T -2008 yil
3. Sh. M.Mirziyoev " BMT Bosh assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi 2017 yil 19 sentabr
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash muqaddas dinimizni sofliqini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi 2017 yil 15 iyun
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga 2017 yil 22 dekabrda murojaatnomasi
- 6.Falsafa ensiklopedik lug'at. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti T -2010 yil
- 7.O'zbek milliy ensiklopediyasi. II jild 2001 yil
- 8.Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot –matbaa ijodiy uyi T -2009 yil
- 9.Sh. I. Xaitov O'zbekiston falsafa tarixi T -2011 yil
- 10.I.Jabborov "Jahon dinlari tarixi" T- 2002 yil.
- 11.Xoji Ismatulloh Abdulloh "Markaziy Osiyoda Islom madaniyati" T -2005 yil
12. Abduhalimov B. Bayt al –hikma va Markaziy Osiyo olimlarining Bog'doddagi ilmiy faoliyati T – O'zbekiston 2010 yil
- 13.Imom Ismoil al –Buxoriy Hadis I-IV jildlar T _ 1997 yil
- 14.Alixonto'ra Sog'unuy "Tarixiy Muhammadiy" T -2007 yil

**YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING BOSH VAQTINI MAZMUNLI
O'TIRISHNING TARBIYA MEXANIZMLARI**

Saparbaeva Aziza Axmetjanovna

*Nukus davlat pedagogika instituti Pedagogika va
psixologiya 2- bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yuqori sinf o'quvchilarining bosh vaqtini mazmunli o'tirishning tarbiya mexanizmlari, bosh vaqtdan unumli foydalanish, Zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyotida dam olish pedagogikasi g'oyalarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yuqori sinf, tarbiya, bosh vaqt, musiqa, san'at, texnika, jamiyat, dars, o'quv faoliyati, pedagogika.

Yuqori sinf o'quvchilarining bo'sh vaqtdan unumli foydalanish jamiyatning muhim vazifasidir, chunki u bo'sh vaqtini san'at, texnika, sport, tabiat bilan, shuningdek, boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonini amalga oshirar ekan, uni oqilona, unumli va ijodiy bajarishi muhimdir. Zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyotida dam olish pedagogikasi g'oyalarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berilib, uning asosiy tamoyillari qiziqish tamoyili va birgalikdagi faoliyat tamoyili hisoblanadi.

“Bo'sh vaqt” so'zi erkin yoki qulay vaqt ma'nosi bilan Rossiyada XV asrning o'rtalarida ishlatilgan. Slavyan etimologiyasiga oid ilmiy adabiyotlarda, shuningdek, bir qator izohli lug'atlarda “bo'sh vaqt” so'zi juda keng talqin etiladi va maqsadga erishish uchun yetarli vaqtni anglatadi.

Zamonaviy nazariya va amaliyotda “bo'sh vaqt” atamasi ko'pincha quyidagi ma'nolarda qo'llaniladi:

1) madaniyat va aql yuqori daraja bilan bog'liq tafakkur sifatida dam olish. Ushbu konsepsiyada dam olish odatda insonning biror narsa qiladigan samaradorligi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi;

2) faoliyat sifatida dam olish. Odatda ishlamaydigan faoliyat sifatida tavsiflanadi. Bo'sh vaqtning bu ta'rifi o'z-o'zini dolzarb qadriyatlarini o'z ichiga oladi;

3) bo'sh vaqtni tanlov vaqti sifatida tushunish. Bu vaqtdan turli yo'llar bilan foydalanish mumkin va u ish bilan bog'liq yoki unga bog'liq bo'lmagan faoliyatlar uchun foydalanish mumkin, ya'ni bo'sh vaqt inson o'z mas'uliyati bo'lmagan narsa bilan mashg'ul bo'lgan vaqt deb hisoblanadi.

O'quvchilarning bilish qiziqishlarini shakllantirish uchun sinfdan tashqari ishlar ixtiro qilinmaydi va ularni sun'iy ravishda darslarga jalb etilmaydi. U o'quvchilarning asosiy o'quv faoliyati bilan organik birlashadi, qiziqarli, zarur, foydali bo'ladi va darsdan tashqari mashg'ulotlar bilan, qiziqarli mashg'ulotlar bilan to'ldiriladi. Boshlang'ich sinflarning o'quv dasturi va darsliklari sinfdan tashqari ishlarni ko'zda tutmaydi, lekin umumiy ta'lim maktablariga shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan sinfdan tashqari ishlar kiradi.

Sinfdan tashqari ishlar ta'lim jarayonining bir qismi bo'lib, ularni rejalashtirish har bir maktab va har bir o'qituvchi uchun individualdir. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning maqsadi barqaror bilish qiziqishlarini shakllantirishga har tomonlama hissa qo'shishdir. Predmetli ta'lim ta'siri ostida bilish qiziqishlarining differentsiatsiyasi, ularning chuqurlashuvi kuzatiladi, so'ngra o'z-o'zini tarbiyalash ehtiyoji paydo bo'ladi va rivojlanadi. Mavzuni doimiy jo'shqin tushunish chuqur qiziqishga olib keladi, fan mazmuniga qiziqishni shakllantiradi.

Sinfdan tashqari ishlar tizimi bir qator xususiyatlarga ega:

– sinfdan tashqari ishlarning mazmuni davlat dasturi bilan tartibga solinmaydi, shuning uchun sinfdan tashqari vazifalarga doir vazifalarni tanlashda o'qituvchi o'quvchilarning umumiy bilim va malakalari darajasidan kelib chiqib, bilimlarni amaldagi dastur materialini bilan bog'laydi.

– sinfdan tashqari ishlarning shakliga qarab sinfdan tashqari ishlarning davomiyligi 2 – 3 minutdan 15 - 20 minutgacha va bir soatgacha bo'lishi mumkin.

– o'quvchilarning sinfdan tashqari mashg'ulotlar uchun tarkibi turlicha bo'lishi mumkin: bir xil sinf o'quvchilari yoki turli sinflar. Shu bilan birga guruhlar ixtiyoriy ravishda yaratiladi. Guruhning tarkibi o'zgarishi mumkin.

– sinfdan tashqari mashg'ulotlar turli shakl va turlari bilan ajralib turadi: guruh mashg'ulotlari; to'garaklar; viktorinalar; olimpiadalar; ekskursiyalar; bayramlar; tanlovlar; ko'rgazmalar; sinfdan tashqari o'qish; maktab kechalari va boshqalar.

– o'quvchilar bilan sinfdan tashqari ishlar uchun taklif etiladigan material o'yinlar, musobaqa elementlari yordamida mazmunan yoki shaklan ko'ngilochar bo'lishi kerak.

Sinfdan tashqari ishlarni ijobiy yoki salbiy baholash darslarning qanchalik qiziqarli bo'lishiga bog'liq. Darslarda olingan bilimlar kengaydi, ko'ngilochar vazifalar hal etilganda tajribalar o'tkaziladi, modellar quriladi, bolalar zamonaviy adabiyot bilan tanishganda, o'qigan kitob va she'rlarini muhokama qilganda qiziqarli bo'ladi. Muxtasar qilib aytganda, darsdan tashqari mashg'ulotlar bilimlar oshganda, mustaqil ijod qilish imkoniyati bo'lganda, foydali ko'nikmalar egallanganda qiziqarlidir. Sinfdan tashqari ishlarda "yangi narsa" bo'lmasa, bu qiziq emas. O'g'il bolalar uchun ularning sportga, ishga, texnik ijodkorlikka bo'lgan ehtiyojlarini qondirish muhim ahamiyatga ega. Qizlar uchun bo'lajak onadan talab qiladigan bunday ko'nikma va malakalarni egallash maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, sinfdan tashqari ishlar muayyan tamoyillarga asoslanishi lozim:

– sinfdan tashqari ishlarning mazmuni shaxsning har tomonlama rivojlanishiga yordam berishi, o'quvchilarning turli faoliyat turlari – o'yin, mehnat, bilim, estetik, sport bilan shug'ullanishlarini ta'minlashi lozim.

– turli tadbirlarning o'rni va mazmuni bolalarning yoshiga qarab o'zgarishi kerak.

– sinfdan tashqari mashg'ulotlar faqat ko'ngilxushlik xususiyatiga ega bo'lmasligi kerak, chunki ma'naviy ehtiyojlarni qondirish qiyinchiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lishi kerak.

– bolalar faoliyati ijtimoiy foydali xarakterga ega bo'lishi kerak. Texnik modellashtirish to'garagi asboblarni yasay oladi, qo'g'irchoq teatri maktab bolalari uchun ijro etadi.

– ixtiyoriylik tamoyiliga ham rioya qilish kerak. Bolalar o'z xohishi bilan to'garaklarga kelishlari kerak. Bunga akademik va sinfdan tashqari ishlar o'rtasidagi yaqin aloqa yordam beradi. Dars darsdan tashqari tadbirlarni oziqlantirishi va rag'batlantirishi kerak. O'qituvchi sinfda vaziyat va muammolar yaratishi, ularning yechimi bolalarni qiziqtirishi va ularni to'garakka olib borishi uchun bolalarning bilish doiralarini kengaytirish istagi paydo bo'lishi zarur.

Yosh o'quvchilarda sinfdan tashqari ishlarning qiymati quyidagicha:

– bu ishning turli xil turlari o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi: idrok, tasavvurlar, diqqat, xotira, fikrlash, nutq, tasavvur;

– o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi, ularning elementlari tegishli o'yinlar davomida ko'rsatiladi va hokazo;

– sinfdan tashqari ishlarning ayrim turlari bolalarga o'quv predmetlarining hayotdagi rolini yaxshiroq tushunish imkonini beradi;

– sinfdan tashqari tadbirlar jamoaviy tarbiyalashga yordam beradi (devoriy gazetalarni nashr etish bo'yicha birgalikdagi ishlar, sinfda o'tkaziladigan musobaqalar va boshqalar bilan bog'liq.), ish kuzatuvlarining to'planishi va kattalarning unga munosabati va shu munosabat bilan mehnatga muhabbat tarbiyasi;

– sinfdan tashqari ishlarning har xil turlari bolalarning his-tuyg'ular va aqliy his-tuyg'ular madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi (adolat, shon-sharaf, burch, mas'uliyat va natijadan zavq yoki norozilik, quvonch yoki qayg'u).

Xulosa:

Sinfdan tashqari ishlarning turli turdaligining asosiy ahamiyati shundaki, u o'quvchilarning bilish qiziqishlarini mustahkamlashga yordam beradi, yosh o'quvchilarning turli qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bilishga qiziqishning eng katta rivojlanishi sinfdan tashqari ishlarning bayramlar, kechalar kabi shakllari bilan targ'ib qilinadi. Ular bilish faoliyatining rivojlanishiga yordam beradi: analitik idrok; doimiy diqqat, xotira, nutq va fazoviy tasavvur kabilar. Ularni o'tkazish

jarayonida bolalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirib boradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Komilova F. Maktab o'quvchilarida tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish. – T.: “Yangi nashr”, 2010.
2. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – T.: “O'qituvchi”, 2001.
3. Qo'ziyev Z. Sinf rahbari ishini tashkil etish va rejalashtirish. – T., 1997.

O`ZBEK VA QORAQALPOQ ADABIY ALOQALARIDA BADIY
TARJIMANING O`RNI

Ataniyozova Ro`zigul Shavkat qizi

Qoraqalpoq davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annatatsiya: ushbu maqolada o`zbek va qoraqalpoq adabiy aloqalarida badiiy tarjimaning o`rni, bu tillarda yaratilgan asarlarning bugungi kundagi ahamiyati haqida so`z yuritiladi.

Kalit so`zlar: badiiy tarjima, tarjima asarlar, tarjimon mahorati, asliyat, tarjimachilik rivojlanishi.

Hech bir xalq o`z qobig`ida, o`z-o`zicha rivojlana olmaydi. Har bir xalq boshqa xalqlarning yutuqlari, tajribalarini o`zlashtirgan va rivojlantirgan holda yuksaladi. Qoraqalpoq va o`zbek xalqlarining tarixi bir-biriga chambarchas bog`liq bo`lganiday, bu ikki qon-qarindosh xalqning adabiyoti o`rtasida o`zaro aloqa va ta`sir ham bir necha asrlik tarixga ega. O`zbek xalq ertak va dostonlari qoraqalpoq xalqi tomonidan qanchalik sevib o`qilsa, qoraqalpoq xalq dostonlarini ham o`zbek xalqi orasida shunchalik sevilib o`qiladi. Bu ikki xalq o`rtasidagi adabiy aloqalar, ayniqsa, ikkinchi jahon urushidan keyin yanada mustahkamlandi. O`zbek va qoraqalpoq adiblarining ijodiy hamkorligi amaliy tus oldi. Bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish ishi keng quloq yoydi.

“Adabiy aloqalar taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadigan vosita bor. Bu – badiiy tarjima. To`g`risi, adabiy aloqalarni o`zaro badiiy tarjimalarsiz tasavvur qilish mumkin emas. Tarjima adabiyotlarni, ijodkorlarni bir-birlariga yaqinlashtiradi. Ijod bobida o`zaro tajriba almashishning eng qulay usuli badiiy tarjima desak xato bo`lmas. Aslida tarjima bir xalq adabiyoti bilan ikkinchi bir xalqni tanishtirish vositasi”- deb yozadi filologiya fanlari doktori, professor Karimboy Kurambayev. O`zbek va qoraqalpoq adabiyotlari o`rtasidagi o`zaro tarjima ishlari yaxshi yo`lga qo`yilgan. O`zbek adabiyotining noyob durdona,

nomdor asarlari, qoraqalpoq tiliga tarjima qilingani va o'z navbatida qoraqalpoq adabiyotining mashhur asarlari o'zbek tiliga o'girilgani, kitob shaklida ko'p bora bosilib chiqilgani jarayonning zamon talabi darajasida davom etayotganidan darak beradi.

O'zbek va qoraqalpoq adabiyoti haqida so'z ketganda Alisher Navoiy asarlarining tarjimalariga ham to'xtalib o'tish lozim. "Qoraqalpoq xalqining Navoiy merosi bilan tanisha boshlagan yillari oktabr to'ntarishidan ancha ilgari davrga to'g'ri keladi, - deb yozadi professor Karimboy Kurambayev. Berdaqning "Navoiydan savod ochdim" deb yozganiga qaraganda yoki Ajiniyozning Navoiy lirikasi ta'sirida muxammaslar bitganini nazarda tutsak, Navoiy asarlari ancha ilgari hozirgi Qoraqalpog'iston hududida dastlab qo'lyozma shaklida tarqagan, eski maktab-madrasalarga shu shaklda kirib borgan. O'tgan asrning o'ttizinchi yillaridan e'tiboran, xazrat Alisher Navoiy she'rlarini rasman qoraqalpoq tilida jamoatchilikka yetqazishga kirishilgan. Qoraqalpoq olimlari bergan ma'lumotlarga asoslansak, 1937-1940-yillarda M.Dariboyev, A.Shomuratov, J.Aymirzayev, N.Japaqovlar shoirning bir necha g'azallarini, "Farhod va Shirin" dostonidan parchalarni qoraqalpoq tilida matbuotda e'lon qildilar. 1968-yilda Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni qoraqalpoq sahnasida ko'rsatilgani haqida o'sha davrning matbuoti yozib chiqdi. 1939-yilda esa shoirning "Chor devon" turkum g'azallar, "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" dostonining ba'zi boblari kitob shaklida bosildi. Alisher Navoiyning 500-yillik yubileyi Qoraqalpog'istonda ham nishonlandi. Shu munosabat bilan shoirning g'azallari, "Hayrat ul-abror" dostonidan nanunalar B.Qaypnazarov tarjimasida nashr etildi¹".

"Alisher Navoiy merosi bilan qoraqalpoq kitobxonlarini tanishtirishning keyingi bosqichi 1960-1970-yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda yangi tarjimonlar avlodi yetishib chidi. M.Matnazarov tarjimasida "Sab' ai sayyor" dostoni bosildi. 1977-yilda Navoiyning bir dasta g'azallarini D.Aytmuratov qoraqalpoq tiliga

---

¹ Karimboy Quramboyev. Alisher Navoiy va Qoraqalpoq adabiyoti. –Jahon adabiyoti 2/2018. 164-bet

tarjima qildi. 1991-yilda tarjimon ushbu kitobni yangi tarjimalar bilan to'ldirib, qayta chop ettirdi. Navoiyning bir yuz o'ttizga yoqin g'azallari, hikmatlaridan namunalar, shuningdek, "Hayrat ul-abror", "Layli va Majnun" dostonlaridan boblar tarjimasi ham ushbu to'plamga kiritilgan. "Saylanma" kitob Navoiyning hozirgacha qoraqalpoq tilida e'lon qilingan tarjimalarining nisbatan to'liqrog'i hisoblanadi. 1991-yilda Toshkent nashriyotlaridan birida, shoir tavalludi munosabati bilan yana bir tarjima kitob – "Baqo guli" nomli asari nashr etildi. To'plamda dunyoning bir nechta tillariga o'girilgan Alisher Navoiyning g'azallari o'rin olgan. Kitobdagi shoirning o'nta g'azalining qoraqalpoqcha tarjimasi taniqli shoir Sh.Ayapov qalamiga mansub".

Bu davrda o'zbek tarjimonlari ham qoraqalpoq tilida yozilgan asarlarga qiziqish bilan qarashgan va ularni o'zbek tiliga mahorat bilan tarjima qilishgan. Jumladan, O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq yozuvchisi, O'zbekiston qahramoni To'lepbergan Qaipbergenovning ko'plab roman, qissa va hikoyalari o'zbek tiliga tarjima qilinib nashr etilgan. Nabijon Boqiy bergan ma'lumotlarga asoslansak, yozuvchining F.Nasriddinov va Sh.Shomammedovlar tarjima qilgan "Sekretar" povesti 1959-yilda Toshkentdagi "O'zadabiynashr" nashriyotida chop etilgan va kitobxonlar e'tiborini o'ziga jabl qiladi. Bu kitob 1979-yilda "Yosh gvardiya" nashriyotida qayta chop etiladi. T.Qaipbergenovning "Qoraqalpoq dostoni" trilogiyasi 1968-yilda o'zbek tilida ilk bora nashr etilgan va hatto, shu yili alohida chop etilgan "Mamanbiy afsonasi" Hamza nomidagi davlat mukofoti bilan taqdirlangan. Bu trilogiya 1982-yilda G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida Nabijon Boqiy muharrirligida qayta nashr etilgan. Yozuvchining "So'nggi hujum" romanini Haydarali Niyozov va Norboy Hudoyberganovlar o'zbek tiliga tarjima qilishgan bo'lib, roman 1970-yilda "Yosh gvardiya" nashriyotida chop etilgan. 1963-yilda nashr etilgan "Muallimga rahmat!" povestini D.Fayzirahmanov o'zbek tiliga tarjima qilgan. T.Qaipbergenov asarlarini tarjima qilgan tarjimonlar orasida muallif ruhini to'g'ri anglagan tarjimon bu Abdulla Qahhar hisoblanadi. A.Qahhor T.Qaipbergenovning "Sovuq bir tomchi" qissasini o'zbek tiliga tarjima qiladi. Bu asarlar o'zbek kitobxonlariga katta estetik zavq bag'ishlamoqda.

Mustaqillik davriga kelib, bu ikki xalq orasidagi adabiy aloqalar yanada kengayib va takomillashib bormoqda. Keyingi yillarda ko'pgina badiiy adabiyot namunalari o'zbek tiliga tarjima qilinmoqda. Masalan, To'lepbergen Qaipbergenovning munosib izdoshi bo'lgan Kengesbay Karimovning tarixiy romanlari o'zbek tiliga tarjima qilinmoqda. Yozuvchining "Og'abiy" romani chinakam ma'noda qoraqalpoqlarning yaqin tarixi haqida xabar beruvchi muhtasham asar hisoblanadi. Roman ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismi "Sharq yulduzi" jurnalining 2016-yilgi 11-12-sonlari, 2017-yil 1-2-3-sonlarida Rustam Musurmon tarjimasi bilan e'lon qilingan. Roman 2020-yilda Toshkentdagi G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida alohida kitob holda nashr etilgan. K.Karimovning yana bir mashhur romani "Ulug' dasht bo'rilar" romani bo'lib, roman, asosan, turkiy qavmlarning tabg'ashlar zulmidan ozod bo'lib, Ikkinchi turk xoqonligini tiklash voqealarini qamrab oladi. Bu tarixiy voqea milodiy 680-yildan keyin yuz bergan. Romanning o'zbek tilidagi tarjimasi "Sharq yulduzi" jurnalining 2015-yilgi 3-4-sonlarida Ahmad Qozoq tarjimasi bilan e'lon qilingan.

Bu romanlar o'zbek kitobxonlariga katta estetik zavq berish bilan birgalikda qoraqalpoq xalqining tarixi, ma'daniyati, turmush-tarzi va urf-odatlarini haqida ham qiziqarli ma'lumotlar beradi.

Agar hozir Markaziy Osiyo yoki jahon adabiyotidan o'zbek tiliga yoki boshqa bir tilga o'girilgan asarlar nomma nom sanalsa, bir necha sahifalik ro'yxat paydo bo'lishi aniq. Demoqchimanki, badiiy tarjima muhim ijod tiplaridan biri, tarjiman-ijodkor uchun poetik mahoratini chiniqtirish maktabi hisoblanadi. Shunday ekan, bu jarayonga mas'uliyat bilan yondashish tarjimachilik imkoniyatlaridan samarali foydalanib, ham o'zi mansub adabiyotni, ham o'z ijod olamini boyitib borsa, shubhasizki, u kutilgan natijaga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aybulla Salomov, Najmiddin Komilov "Do'stlik ko'priklari" Toshkent – 1979-yil.
2. G'aybulla Salomov "Tarjima tashvishlari" Toshkent – 1983-yil
3. Ergash Ochilov, Nilufar Xodjayeva "Tarjima nazariyasi" (o'quv qo'llanma) Toshkent – 2020
4. "Jahon adabiyoti" jurnali 2018/2.

**РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ
ОБРАЗОВАНИИ**

Ибрагимов Зойиржон Зиятович

Ибрагимова Наргиза Аноровна.

Джизакский Политехнический Институт

Аннотация: Образовательная технология (также называемая технологией обучения) относится к изучению и этической практике улучшения обучения и производительности посредством создания, использования и управления соответствующими техническими процессами и ресурсами. Термин образовательная технология часто ассоциируется с теорией обучения. Образовательные технологии включают процессы и системы преподавания и обучения используемые для развития человеческих навыков.

Ключевые слова: www, цифровая революция, компьютерные симуляторы.

Образовательную технологию проще всего определить как набор инструментов, которые могут быть полезны в процессе обучения учащегося. Образовательные технологии опираются на широкое определение слова «технология». Некоторое современное оборудование включает, помимо прочего, диапроекторы, ноутбуки, компьютеры[1]. Новые устройства, такие как «смартфоны» и игры (как онлайн, так и офлайн), серьезно привлекают внимание из-за их возможностей обнаружения. Технологии в дисциплинированных областях, образовательные и производственные технологии, означают «прикладная наука». Другими словами, любой процесс или процессы, полученные в результате оригинального исследования с использованием научного метода, можно считать технологией. Образовательные или человеческие технологии могут быть основаны

исключительно на алгоритми-ческих или самоэмпирических процессах, но ни один из них не обязательно относится к физической технологии. Слово «технология» происходит от греческого слова «*techne*», что означает ремесло или искусство. Другое слово «технология» также происходит от того же корня, который может использоваться при рассмотрении образовательных технологий. Поэтому образовательные технологии могут быть расширены за счет включения методов учителя. Книга Блума 1956 года «Таксономия образовательных одержимых» является классическим примером урока по педагогической психологии. Таксономия Блума может быть полезна при разработке учебных мероприятий с учетом учебных целей учащихся и того, что от них ожидается. Однако работа Блума напрямую не связана с образовательными технологиями сама по себе, а больше связана с педагогическими стратегиями. По мнению некоторых, педагог-технолог - это тот, кто трансформирует базовые педагогические и психологические исследования в научно обоснованные прикладные науки (или технологии) для обучения или инструктирования. Образовательные технологи часто имеют степени бакалавра (аспирант, докторская степень, доктор философии) в области педагогической психологии, образовательных медиа, экспериментальной психологии, когнитив- ной психологии или, точнее, образовательных, обучающих или человеческих технологий или учебных (систем) дизайна[2]. Но некоторые из перечисленных ниже теоретиков всегда использовали термин «образовательный технолог», чтобы описать себя, предпочитая такой термин, как «учитель». Работа Скиннера позволила сосредоточиться на формулировании поведенческих целей «запрограммированных инструкций», разбивая учебное содержание на более мелкие части и часто быстро вознаграждая за правильные ответы. Цифровая коммуникация и создание сетей в образовании зародились в середине 80-х и стали популярными в середине 90-х, особенно через Интернет (*www*), электронную почту и форумы [4]. Сегодня общение через компьютеры является преобладающим способом в обычной школьной системе, где

основная форма взаимодействия между учениками и преподавателями осуществляется через компьютеры. СВТ / CBL обычно означает индивидуализированное обучение (самообучение), тогда как СМС включает в себя учитель / частный преподаватель и требует гибкого подхода к учебной деятельности. Кроме того, с использованием современных инструментов ИКТ, обеспечивает обучение для поддержки учебных групп и связанную с этим работу по управлению знаниями. Он также предоставляет инструменты для управления студентами и учебными программами [6]. Помимо обогащения учебы, технологии обучения играют важную роль в очном дистанционном обучении. Курсы, ориентированные на небольшие группы, часто используют смешанный или гибридный дизайн, который сочетает в себе текущую учебную программу с дистанционными занятиями и различными педагогическими стилями используется. В некоторых литературных источниках используется концепция интегрированного обучения для описания сценариев смешанного обучения, которые объединяют как школьные, так и стандартные условия [8]. В литературе по образовательным технологиям существуют три основные теоретические школы или философские основы. Это бихевиоризм, когниционизм и конструктивизм, каждая из трех школ мысли присутствует в сегодняшней литературе, но они развивались так же, как литература по психологии. Важно отметить, что информатика и информационные технологии оказали большое влияние на теорию когнитивной науки. Сегодня исследователи сосредоточены на таких темах, как когнитивная нагрузка и теория обработки информации [6]. Конструктивистская среда обучения требует, чтобы учащиеся использовали свои предыдущие знания и опыт для создания новых, актуальных и / или адаптивных концепций обучения. Комбинационизм - это «теория обучения для цифровой эпохи», разработанная Джорджем Сименсом и Стивеном Даунсом на основе их анализа бихевиоризма, когнитивизма и конструктивизма, чтобы объяснить, как мы живем, как мы общаемся и как мы учимся. технология на нем, была разработана. Исполнительный редактор

Международного журнала технологий обучения и дистанционного обучения, говорит, что теория «сочетает в себе соответствующие элементы множественных теорий обучения, социальных структур и технологий, чтобы составить мощную теоретическую концепцию обучения в цифровую эпоху». Проблемное обучение и обучение на основе запросов - это образовательные технологии активного обучения, используемые для облегчения обучения. Это область, в которой каждый день появляются новые мыслители. Многие идеи распространяются теоретиками, исследователями и экспертами через свои блоги. Цель образовательных технологий - улучшить состояние образования, которое было бы без технологий. Преподаватели могут размещать материалы курса или важную информацию о курсе на веб-сайте, что означает, что студент может учиться в любое время и в любом месте и быстро получить доступ к учебным материалам. Компьютерное обучение может дать студентам мгновенную обратную связь и объяснить правильные ответы. Кроме того, компьютер терпелив и не критичен, что может мотивировать ученика продолжить обучение. Важное значение приобретут использование информационных технологий. Учебный материал может использоваться для дистанционного обучения и доступен для более широкой аудитории. Студентам удобно редактировать свои письменные работы в текстовом редакторе, что, следовательно, может улучшить качество их написания. Согласно некоторым исследованиям, студенты лучше разбираются и редактируют письменные работы, которыми обмениваются знакомые студенты через компьютерную сеть. Разнообразное образовательное программное обеспечение было разработано, чтобы помочь детям и подросткам изучать определенные предметы. Хотя технологии в аудитории имеют много преимуществ, есть и очевидные недостатки. Отсутствие надлежащего обучения, ограниченный доступ к достаточному количеству технологий и необходимость дополнительного времени для многократного внедрения технологии - вот некоторые из причин, по которым технология часто не используется широко в аудитории[7]. Поскольку технология является

не конечной целью образования, а средством ее достижения, учителя должны хорошо разбираться в используемых технологиях и их преимуществах по сравнению с более традиционными методами. Если есть недостаток в любой из этих двух областей, технология будет рассматриваться как препятствие, а не как преимущество для целей обучения. Другая трудность возникает, когда доступ к достаточному количеству ресурса ограничен. Использование некоторых технологий может потребовать первоначальной настройки или затрат времени на обучение[5]. Даже после того, как эти задачи выполнены, учителя должны иметь готовый альтернативный урок на случай, если во время занятия будет обнаружен сбой технологии. Многие типы компьютерных и некомпьютерных технологий в настоящее время используются в традиционных классах. Это включает: Беспроводной микрофон в аудитории: повседневное явление в классах, с помощью микрофона учащиеся могут четко слышать своих учителей. Дети учатся лучше, когда они внимательно слушают учителя. Преимущество учителей в том, что они больше не теряют голос в конце дня. Мобильные устройства: или смартфоны[3]. Мобильные устройства, такие как устройства для ответов или смартфоны, могут использоваться для повышения качества обучения в аудитории, позволяя профессорам получать обратную связь. Смартборды: интерактивная доска с сенсорным управлением для компьютерных приложений. Отображение всего, что можно сделать на экране компьютера, улучшает впечатления в аудитории. Он не только помогает в визуальном обучении, но и является интерактивным, так что студенты могут рисовать, писать или манипулировать изображениями на интеллектуальной доске. Интернет-медиа: отображаемые веб-сайты с видео могут использоваться для улучшения уроков в аудитории. Это могут быть цифровые камеры, видеокамеры, оборудование для интерактивной доски, документ-камеры или ЖК-проекторы[8].

Список литературы

1. Бегматова, Н. З. (2020). Загрязнение и охрана окружающей среды. Причины и последствия. Символ науки, (6).
2. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2020). Разработка алгоритмов цифровой обработки сигналов в задаче оптической лазерной триангуляции. Матрица научного познания, (6), 49-53.
3. Ахмедов, А. А., Кудратов, Э. А., & Холов, Д. М. (2016). Инновационная технологии современных лабораторных работ по физике. In Инновационные технологии в науке и образовании (pp. 228-230).
4. Туропов, У. У., Бурлиев, А. У., & Ибрагимова, Н. А. (2019). Программные средства для обучения студентов языкам программирования C, C++.
5. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. (2020). Обзор методов трехмерного сканирования. Энигма, (27-3), 191-194.
6. Искандарова, З. А. (2020). Методы повышению надежности идентификации пользователей компьютерных систем по написания паролей. Энигма, (27-3), 162-172.
7. Тавбоев, С. А., & Искандарова, З. А. (2019). Обработка изображений с использованием теории нечетких множеств. Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире, (27), 42-45.
8. Аллаберганова, Г. М., Кутбединов, А. К., Каримов, А. М., & Кудратов, Э. А. (2015). Интерактивные методы обучения студентов естественных специальностей на основании радиационных факторов экосистемы. Педагогика и современность, (1), 39-43.

**ИТЕРАТИВНЫЙ АЛГОРИТМ ПОСТРОЕНИЯ ТРИАНГУЛЯЦИИ
ДЕЛОНЕ**

3.3 Ибрагимов, Н.А.Ибрагимова.

Джизакский Политехнический Институт

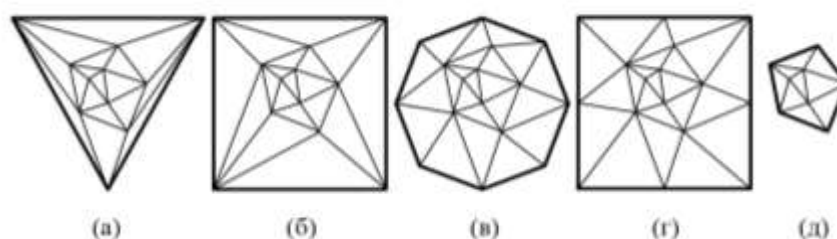
Аннотация: Впервые задача построения триангуляции Делоне была поставлена в 1934 г. в работе советского математика Б.Н. Делоне.

Ключевые слова: триангуляция, оптимальное управление, алгоритм.

Существуют алгоритмы, достигающие этой оценки в среднем и худшем случаях. Кроме того, известны алгоритмы, позволяющие в ряде случаев достичь в среднем $(\theta\sqrt{N})$. Для дальнейшего обсуждения введём несколько определений : 1.Триангуляцией называется планарный граф, все внутренние области которого являются треугольниками. 2.Выпуклой триангуляцией называется такая триангуляция, для которой минимальный многоугольник, охватывающий все треугольники, будет выпуклым. 3.Триангуляция, не являющаяся выпуклой, называется невыпуклой. Задачей построения триангуляции по заданному набору двумерных точек называется задача соединения заданных точек непересекающимися отрезками так, чтобы образовалась триангуляция. Задача построения триангуляции по исходному набору точек является неоднозначной, поэтому возникает вопрос, какая из двух различных триангуляций лучше? 4. Триангуляция называется оптимальной, если сумма длин всех рёбер минимальна среди всех возможных триангуляций, построенных на тех же исходных точках. В обосновано, что задача построения такой триангуляции, видимо, является NP-полной. Поэтому для большинства реальных задач существующие алгоритмы построения оптимальной триангуляции неприемлемы ввиду слишком высокой трудоёмкости[1]. При необходимости на практике применяют приближенные алгоритмы. Одним из первых был предложен следующий алгоритм

построения триангуляции. Жадный алгоритм построения триангуляции. Шаг 1. Генерируется список всех возможных отрезков, соединяющих пары исходных точек, и он сортируется по длинам отрезков. Шаг 2. Начиная с самого короткого, последовательно выполняется вставка отрезков в триангуляцию. Если отрезок не пересекается с другими ранее вставленными отрезками, то он вставляется, иначе он отбрасывается[2]. Конец алгоритма. Заметим, что если все возможные отрезки имеют разную длину, то результат работы этого алгоритма однозначен, иначе он зависит от порядка вставки отрезков одинаковой длины[3]. 5. Триангуляция называется жадной, если она построена жадным алгоритмом. Кроме оптимальной и жадной триангуляции, также широко известна триангуляция Делоне, обладающая рядом практически важных свойств. 6. Говорят, что триангуляция удовлетворяет условию Делоне, если внутри окружности, описанной вокруг любого построенного треугольника, не попадает ни одна из заданных точек триангуляции. 7. Триангуляция называется триангуляцией Делоне, если она является выпуклой и удовлетворяет условию Делоне. Все итеративные алгоритмы имеют в своей основе очень простую идею последовательного добавления точек в частично построенную триангуляцию Делоне. Формально это выглядит так. Итеративный алгоритм построения триангуляции Делоне. Дано множество из N точек. Шаг 1. На первых трех исходных точках строим один треугольник[4]. Шаг 2. В цикле по n для всех остальных точек выполняем шаги 3–5. Шаг 3. Очередная n -я точка добавляется в уже построенную структуру триангуляции следующим образом. Вначале производится локализация точки, т.е. находится треугольник (построенный ранее), в который попадает очередная точка. Либо, если точка не попадает внутрь триангуляции, находится треугольник на границе триангуляции, ближайший к очередной точке[5]. Шаг 4. Если точка попала на ранее вставленный узел триангуляции, то такая точка обычно отбрасывается, иначе точка вставляется в триангуляцию в виде нового узла. При этом если точка попала на некоторое ребро, то оно разбивается на два новых, а оба смежных с ребром треугольника также делятся на два меньших.

Если точка попала строго внутрь какого-нибудь треугольника, он разбивается на три новых. Если точка попала вне триангуляции, то строится один или более треугольников[6]. Шаг 5. Проводятся локальные проверки вновь полученных треугольников на соответствие условию Делоне и выполняются необходимые перестроения. Конец алгоритма. Сложность данного алгоритма складывается из трудоёмкости поиска треугольника, в который на очередном шаге добавляется точка, трудоёмкости построения новых треугольников, а также трудоёмкости соответствующих перестроений структуры триангуляции в результате неудовлетворительных проверок пар соседних треугольников полученной триангуляции на выполнение условия Делоне[7]. При построении новых треугольников возможны две ситуации, когда добавляемая точка попадает либо внутрь триангуляции, либо вне её. В первом случае строятся новые треугольники и число выполняемых алгоритмом действий фиксировано. Во втором необходимо построение дополнительных внешних к текущей триангуляции треугольников, причём их количество может в худшем случае равняться $3n$ – Однако за все шаги работы алгоритма будет добавлено не более $3N$ · треугольников, где N – общее число исходных точек. Поэтому в обоих случаях общее затрачиваемое время на построение треугольников составляет $(\theta\sqrt{N})$. Чтобы несколько упростить алгоритм, можно вообще избавиться от второго случая, предварительно внося в триангуляцию несколько таких дополнительных узлов, что построенная на них триангуляция заведомо накроет все исходные точки триангуляции. Такая структура обычно называется супер структурой[8]. На практике для супер структуры обычно выбирают следующие варианты (рис)

а – треугольник; б – квадрат; в – точки на окружности; г – точки на квадрате; д–выпуклая оболочка. а) вершины равностороннего треугольника, покрывающего всё множество исходных точек (рис. а); б) вершины квадрата, покрывающего всё множество исходных точек (рис. б); в) $(\theta\sqrt{N})$ точек, равномерно распределенных по окружности, покрывающей всё множество исходных точек (рис. в); г) $(\theta\sqrt{N})$ точек, равномерно распределенных по квадрату, покрывающему всё множество исходных точек (рис. г); д) исходные точки, попадающие на выпуклую оболочку множества исходных точек (рис. д).Приводятся результаты экспериментального сравнения различных вариантов супер структур[9]. При этом показывается, что при использовании супер структуры на различных распределениях исходных данных возможно как увеличение скорости работы алгоритмов, так и её снижение, но не более чем на 10%. Любое добавление новой точки в триангуляцию теоретически может нарушить условия Делоне, поэтому после добавления точки обычно сразу же производится локальная проверка триангуляции на условие Делоне. Эта проверка должна охватить все вновь построенные треугольники и соседние с ними. Количество таких перестроений в худшем случае может быть очень велико, что, по сути, может привести к полному перестроению всей триангуляции. Поэтому трудоемкость перестроений составляет $O\sqrt{N}$. Однако среднее число таких перестроений на реальных данных составляет только около трех. Таким образом, наибольший вклад в трудоёмкость итеративного алгоритма даёт процедура поиска очередного треугольника. Именно поэтому все итеративные алгоритмы построения триангуляции Делоне отличаются почти только процедурой поиска очередного треугольника[10].

Список литературы:

1. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2020). Разработка алгоритмов цифровой обработки сигналов в задаче оптической лазерной триангуляции. *Матрица научного познания*, (6), 49-53.

2. Туропов, У. У., Бурлиев, А. У., & Ибрагимова, Н. А. (2019). Программные средства для обучения студентов языкам программирования С, С++.
3. Ибрагимова, Н. А. (2020). Методы обработки поверхности объектов под управлением лазерного луча. *Символ науки*, (3).
4. Бегматова, Н. З. (2020). Загрязнение и охрана окружающей среды. Причины и последствия. *Символ науки*, (6).
5. Ибрагимов, З. З., & Ибрагимова, Н. А. (2020). ОБЗОР МЕТОДОВ ТРЕХМЕРНОГО СКАНИРОВАНИЯ. *Энигма*, (27-3), 191-194.
6. Искандарова, З. А. (2021). СФЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАБОТЕ ПО УПРАВЛЕНИЮ ПЕРСОНАЛОМ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 23-27).
7. Баратов, Ж. Р. (2021). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕНЕТИЧЕСКОГО АЛГОРИТМА ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ДИАГНОСТИКИ. *Экономика и социум*, (3-1), 458-464.
8. Имомова, Д. А., Мирзаева, М. А., & Алимкулов, С. О. У. (2016). Навыки педагога в использовании инновационных технологий в системе современного образования. *International scientific review*, (9 (19)), 78-79.
9. Ахмедов, А. А., Кудратов, Э. А., & Холов, Д. М. (2016). Инновационная технологии современных лабораторных работ по физике. In *Инновационные технологии в науке и образовании* (pp. 228-230).
10. Аллаберганова, Г. М., Кутбеддинов, А. К., Каримов, А. М., & Кудратов, Э. А. (2015). Интерактивные методы обучения студентов естественных специальностей на основании радиационных факторов экосистемы. *Педагогика и современность*, (1), 39-43.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОНЛАЙН И ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Ибрагимов З. З. Ибрагимова Н А.

Джизакский Политехнический Институт

Аннотация: Все чаще создаются новые продукты и инструменты, появляется все больше возможностей для онлайн-обучения. Цифровая революция способствовала распространению новых профессиональных выходов, в том числе в сфере образования.

Ключевые слова: Moodle, цифровая революция, программное обеспечение, дистанционное обучение, онлайн обучение.

Введение. В сегодняшнюю информационную эпоху и пандемию важно сформировать систему дистанционного обучения в высших учебных заведениях. Многие страны используют современные формы дистанционного обучения (ДО) на основе ИКТ в процессе обучения для подготовки квалифицированных кадров в системе образования. Дистанционное обучение - это процесс дистанционного и интерактивного общения слушателей и преподавателей с использованием цели, содержания, методов, учебных пособий и интернет-технологий образовательного процесса [1]. Дистанционное образование - это форма обучения, основанная на комплексном дистанционном обучении всех дисциплин в системе подготовки специалистов в определенной области, но условия и временные критерии учебного процесса в рамках комплекса условно не устанавливаются. Дистанционное обучение - наиболее важная и набирающая популярность форма современного образования. Дистанционное обучение - это новая современная форма обучения, которая развивает у студентов навыки независимого мышления и аргументации [5]. Обучает самостоятельным знаниям, исследованиям, мышлению. Преимущество дистанционного обучения в том, что каждый может учиться в удобное время, в удобном месте

и в удобной обстановке. Благодаря этому эта система сегодня набирает популярность в мире. Если мы посмотрим на положительные стороны дистанционного образования, то сегодня многие университеты и крупные предприятия по всему миру используют этот метод для повышения квалификации профессионалов, экономя миллионы долларов в год. Есть также организационные и экономические преимущества дистанционного обучения, такие как тот факт, что комнаты, доски, парты и другие учебные пособия не требуются для обучения. Финансовые затраты в основном идут на подготовку учебных материалов и интернет-трафик [3]. Насколько важно дистанционное обучение в обучении студентов? Это интерактивный процесс обучения между учителем и учениками. Такие уроки потребуют, прежде всего, общения, материалов для дистанционного обучения, электронных и обычных учебников, аудио и видео учебников, онлайн-уроков, электронных библиотек, тестов, мультимедийных электронных учебников и, конечно же, компьютера, подключенного к Интернету [2]. Взрослые имеют возможность учиться и повышать свою квалификацию в дистанционном обучении независимо от занятости. Также возможно обучение на нескольких курсах одновременно при дистанционном обучении. Кроме того, внедрение дистанционного (д) обучения предусматривает выполнение следующих задач: Добиться значительного увеличения количества студентов, обучающихся каждый год, за счет внедрения дистанционного, электронного и смешанного обучения; организация курсов дистанционного обучения на основе выполнения точной и комплексной диагностики, позволяющей определить способности студентов в определенных областях; Обеспечение качества поставленных задач при обучении студентов; Повысить эффективность образовательного процесса за счет интеграции дистанционной и традиционной форм обучения; Внедрение информационно-коммуникационных технологий и дистанционного обучения; Дистанционное обучение - это форма дистанционного обучения, при которой обучающиеся активно используют все компоненты образовательного процесса (цель, содержание, метод, организационные формы, инструменты) с

использованием интернет-технологий; Электронное обучение - система обучения, осуществляемая с помощью информационных и коммуникационных технологий, ресурсов электронного обучения; Смешанное обучение - это интеграция независимого чтения с традиционным чтением в электронной форме, при этом некоторые элементы учебного процесса проходят в среде электронного обучения[4]. Адаптивное обучение - модель обучения, основанная на индивидуальном обучении с учетом готовности, способностей, целей, мотивации и других характеристик аудитории; on-line (синхронное) обучение - дистанционное обучение в реальном времени; автономное (асинхронное) обучение - самостоятельная разработка ресурсов электронного обучения для дистанционного обучения; практические занятия - организуются в форме практических занятий, лабораторных работ, семинара-тренинга, интерактивного обучения обобщающего характера; Краткосрочные курсы в дистанционной форме предусмотрены в синхронной и асинхронной формах учебного процесса: синхронное обучение - электронное обучение в реальном времени. Средства организации такого обучения включают видеоконференцсвязь, чат и другие средства. Процесс чтения на основе таких инструментов происходит в режиме реального времени; асинхронное обучение - при котором обучение проводится в форме самостоятельного чтения в разное время, удобное для каждого слушателя. Такое обучение студентов, находящихся вне учебного заведения, проводится самостоятельно на основе единого учебного материала по соответствующей учебной программе. В процессе обучения в синхронном и асинхронном режиме, согласно урокам, студенты должны будут выполнять текущую, промежуточную контрольную работу по модулям в назначенное время. Чем отличается онлайн-обучение от дистанционного обучения. Почему одни курсы называют дистанционными, а другие онлайн? В чем их принципиальная разница и есть ли она вообще? Дистанционное обучение — это словосочетание чаще всего ассоциируют с заочной формой обучения, но оно подразумевает совершенно другое понятие. Дистанционное обучение —

это форма получения образования, при которой преподаватель и студент взаимодействуют на расстоянии с помощью информационных технологий. Во время дистанционного обучения студент занимается самостоятельно по разработанной программе, просматривает записи вебинаров, решает задачи, консультируется с преподавателем в онлайн-чате и периодически отдает ему на проверку свои работы. Дистанционное обучение стало популярным с появлением интернета, открыв новые возможности развития для жителей удаленных населенных пунктов и деловых людей с плотным рабочим графиком. Вначале дистанционное обучение воспринималось лишь как дополнительный способ приобретения знаний или подготовки к экзаменам. Сейчас можно пройти полноценные дистанционные курсы и программы повышения квалификации от престижных университетов, коммерческих и некоммерческих компаний из разных стран, находясь в любой точке планеты [4]. Есть ли отличия между дистанционным и онлайн-обучением, мы поинтересовались у тех, кто работает в этой сфере: Онлайн-обучение — это получение знаний и навыков при помощи компьютера или другого гаджета, подключенного к интернету в режиме “здесь и сейчас”. Этот формат обучения еще называют e-learning или “электронное обучение”. И оно считается логическим продолжением дистанционного. А слово “онлайн” лишь указывает на способ получения знаний и связи преподавателя со студентом. Во время онлайн-обучения учащийся смотрит лекции в видеозаписи или в прямой трансляции, проходит интерактивные тесты, обменивается файлами с тьютором, общается с одноклубниками и преподавателями в чатах. Такое обучение позволяет полностью погрузиться в образовательную среду и повышать квалификацию без отрыва от рабочего процесса. Главное сходство онлайн-обучения и дистанционного — процесс получения новых знаний и навыков вне аудиторий и непосредственного контакта с преподавателями. Понятие “дистанционное обучение” указывает на то, что между студентом и преподавателем существует расстояние. А “онлайн-обучение” означает, что это обучение происходит при помощи Интернет-соединения и гаджетов [5]. В

остальном — они практически полностью идентичны и обладают такими преимуществами: индивидуальный темп обучения — изучать материалы можно по собственному графику, без привязки к группе, времени и месту занятия доступность — учиться можно с любого компьютера в удобное время персональные консультации с тьютором — эффективная обратная связь от преподавателей в ходе всего периода обучения курс в “кармане” — можно в любой момент пересмотреть урок или пропущенный вебинар в записи, скачать учебные материалы и сдать работу на проверку тьютору. Главные вопросы при выборе онлайн/дистанционного курса обучения. Стоит задать несколько вопросов центрам обучения, прежде чем записываться на онлайн-курс или тренинг. Вот небольшой перечень таких вопросов: Есть ли бесплатные пробные уроки или ознакомительные фрагменты занятий курсов? Версии курсов и тренингов помогают ознакомиться с содержанием курса, уровнем подачи материала и решить, подходит ли вам не только курс, но и сам формат онлайн-обучения. Есть ли у учебного центра аккредитация на подготовку по тем или иным программам? Положительный ответ на этот вопрос, подкрепленный соответствующими документами, может гарантировать полноту и качество подготовки в центре обучения. Официальные аккредитации выдают национальные и международные профессиональные организации только соответствующим всем требованиям провайдером [6]. Какие требования программа предъявляет к учащимся? Если в программе прописаны требования к уровню подготовки или квалификации студента — это означает, что она разработана для конкретной аудитории и ее определенного опыта, что повышает степень полезности материала. Нужно ли будет выполнять какие-либо письменные задания? Наличие практических заданий — неоспоримый плюс в любом онлайн-курсе. Чем больше заданий, тем выше вероятность качественного освоения новых навыков и знаний. К кому можно обратиться в случае технических проблем? Кто и как быстро их сможет решить? В идеале, у студента должен быть свой виртуальный кабинет на портале. Там происходит все обучение, сдача заданий, общение с

преподавателем и администраторами. Если такового нет, то провайдеры обучения должны указывать контактные номера, адреса почты и/или ссылки на профили в социальных сетях администраторов и кураторов для связи. Каким образом можно связаться с преподавателем для консультации и как часто это можно делать? Наличие и частота общения с преподавателем значительно влияет на качество обучения. Чем проще проконсультироваться с ним студенту и уточнить правильность выполнения задания или изучения темы, тем выше качество онлайн-обучения. Интернет и цифровые технологии смешали в единое понятия онлайн и дистанционного обучения. Оба варианта названий подразумевают собой обучение вне аудитории, по собственному графику. Теперь главный вопрос для всех специалистов, желающих повысить свою квалификацию или изучить что-то новое, состоит не в формате обучения, а в его качестве, длительности и актуальности полученных знаний[1].

Список использованных источников

1. Бегматова, Н. З. (2020). ЗАГРЯЗНЕНИЕ И ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ. ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ. *Символ науки*, (6).
2. Ибрагимова, Н. А. (2020). Методы обработки поверхности объектов под управлением лазерного луча. *Символ науки*, (3).
3. Ибрагимова, Н. А., & Ибрагимов, З. З. (2020). Разработка алгоритмов цифровой обработки сигналов в задаче оптической лазерной триангуляции. *Матрица научного познания*, (6), 49-53.
4. Ахмедов, А. А., Кудратов, Э. А., & Холов, Д. М. (2016). Инновационная технологии современных лабораторных работ по физике. In *Инновационные технологии в науке и образовании* (pp. 228-230).
5. Туропов, У. У., Бурлиев, А. У., & Ибрагимова, Н. А. (2019). Программные средства для обучения студентов языкам программирования С, С++.
6. Искандарова, З. А. (2020). МЕТОДЫ ПОВЫЩЕНИЮ НАДЕЖНОСТИ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМ ПО НАПИСАНИЯ ПАРОЛЕЙ. *Энигма*, (27-3), 162-172.

**DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANIB DARS O'TISH
ISTIQBOLLARI**

Mamatqulova Saidahon Jambultoyevna

Paxtaobod tumani 34 maktab matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitilishida didaktik o'yinlardan foydalanish hususida so'z boradi va misollar yordamida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: matematika, didaktik o'yinlar, zamonaviy ta'lim, ko'rgazmalilik, o'yin qoidasi, boshlang'ich ta'lim.

Barkamol avlod haqida so'z borganda, davlat ta'lim standartlarini, o'quv dasturlari va o'quv adabiyotlarini takomillashtirish. Oliy va o'rta maxsus ta'lim, umumta'lim tizimida ta'lim yo'nalishlari va mutahassisliklarini bugungi kun talabalari nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish zarur. Shuningdek, o'quv jarayoniga yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, bolalarimizni komil inson etib tarbiyalashda jon bozlik ko'rsatadigan o'qituvchi va domlalariga e'tiborimizni yanada oshirish, qisqacha aytganda, ta'lim tarbiya tizimini sifat jihatidan butunlay yangi bosqichga ko'tarish diqqatimiz markazida bo'lish darkor. Shu sababli zamon talablariga to'liq javob bera oladigan pedagogik texnologiyalarini boshlang'ich sinf matematika darslarida ham joriy qilish ishlari hozirgi davr talabidir.

Ma'lumki 1-sinfga qabul qilinib, maktab ostonasida ilk qadam qo'ygan bolaning faoliyatda o'yin asosi o'rin egallaydi. O'yin ularning eng sevimli mashg'uloti bo'lib, ular har qanday mashg'ulotni o'yin bilan uyg'unlashtirishga harakat qiladi. Shunday ekan o'qituvchi o'quvchi faoliyatidan ularning sevimli mashg'uloti – o'yinni siqib chiqarmasdan, undan maqsadga muvofiq foydalanish bilan ta'lim jarayonining samaradiligini oshirishga imkoniyat beradi. O'yin bola

hayotining uzviy qismidir. O'yin orqali bola atrof – muhit, tabiat hodisalari, manzaralar, buyumlar o'simliklar hayvonlar dunyosi bilan tanishadi.

Boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o'yinlar alohida o'rin tutadi. Matematika darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilar zehni o'stirish, tez hisoblash ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga. Didaktik o'yinlar jarayonida o'quvchilar o'yin qoidalariga rioya qilishga o'rganadilar, inoqlik hissi, dunyoqarashlari shakillanib boradi.

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar o'quvchilarning xususiyatlariga ko'ra tashkil etilishi kerak. Bu esa ularga bilim berishni yengillashtiradi, ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib o'quvchilarni toliqtirmaslik imkonini beradi.

Didaktik o'yinlar 2 xil tasnifga egadir. Didaktik o'yinlarni xilma – xil tashkil qilish mumkin. Qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlar, rasmlar va tarqatmalar, turli geometrik shakildan ham foydalanish mumkin. Didaktik o'yinlar maqsadga ko'ra 4 omilni o'z ichiga oladi : 1. O'yinning vazifasi; 2. O'yinning harakati; 3. O'yinning qoidasi; 4. O'yinning yakuni.

Har bir didaktik o'yinni boshlashdan oldin o'yinni qoidasi, mazmunini, yakunini nimadan iborat ekanligi tushuntiriladi. O'quvchilar uni tushunib anglab shu asosida harakat qiladi. Masalan, "Ishoralar" o'yini.

O'yinning maqsadi: bir amali masalani og'zaki yechish ko'nikmalarini rivojlantirish. "-","+" belgilari.

O'yinning borishi: O'qtuvchi masalani o'qiydi o'quvchilar masalani qaysi amal bilan yechish kerak bo'lsa o'sha "ishora" ni ko'rsatadilar. Masalan: 1. Salimaning 2 ta qora va 4 ta qizil qalami bor. Hammasi bo'lib nechta qalami borligini qaysi amaldan foydalanib topamiz? O'quvchilar "+"ni ko'rsatadilar. Masala og'zaki yechiladi.

2. Nigorada 6 ta daftar bor edi. 3 tasini ukasiga berdi. Nigorada nechta daftar qoldi?

Mustahkamlash o'quvchilar "-" , "+" qo'shish ayirish belgilari qochon qo'shilishini so'rab, ularning bilimini mustahkamlaydi. Matematika darslarida

boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar kamroq qo'llaniladi. Shunga qaramay, bu asrdagi o'yin texnologiyalari bilimlarni olish va mustahkamlashning eng samarali usuli hisoblanadi. O'yinlar kuzatuvni, o'xshashlik va farqlarni aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi, fikrlashni, e'tiborni va tasavvurni yaxshilaydi. Bundan tashqari, o'yin faoliyatini tashkil etish, nisbatan murakkab bir mavzu sifatida matematikaga qiziqishni rivojlantirishning juda samarali usuli hisoblanadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Okhunov I.A, Rakhmonov O.M, Aliyeva G.A//Improving pedagogical conditions for developing a responsible attitude to virtual learning in future teachers// Psychology and education (2021) 58(1): 4035-4041.
2. NT Muydinov, OI Radjabov, GA Halilova. The study of rheological properties and structure of films obtained on the basis of collagen. Problems and Perspectives in Pharmaceutics and Drug Discovery. 2018.3.1.69-72.
3. IR Askarov, NT Muydinov. Determination of chemical composition and antioxidant activity of lemon varieties grown in the natural climate of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2021.11.11. 599-603.
4. ОИ Раджабов, АЮ Атажанов, АС Тураев, НТ Муйдинов, ДА Буриев, ДС Сагдуллаева. Изучение реологических свойств структурированного коллагена с Na-КМЦ. Редакційна колегія 2022.

**РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ОРГАНИЗАЦИИ
АВТОМАТИЗИРОВАННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА НА
ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Ибрагимов Абдугофур Каримович

Профессор

Асфандиёрова Шакина Рустам кизи

Магистр I курса специальности «Бухгалтерский учет»

Национального исследовательского университета

"Ташкентский институт инженеров ирригации и

механизации сельского хозяйства"

Аннотация. В данной статье речь идет о важности создания автоматизированной системы при применении метода документирования на предприятиях, созданных в нашей стране в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, информационные технологии, документация, архивирование, интернет.

Как отметил Президент нашей страны Шавкат Мирзиёев, "Для достижения развития необходимо и необходимо овладевать цифровыми знаниями и современными информационными технологиями. Это позволит нам идти кратчайшим путем к росту". он служит опорой для [1].

Термин цифровая экономика впервые был введен в 1995 году американским программистом Николасом Негропonte.

Не будет ошибкой определить термин «цифровая экономика» следующим образом: цифровая экономика – это экономическая деятельность, тесно связанная с электронным бизнесом, основанным на цифровых технологиях, а также совокупность цифровых товаров и услуг, производимых и реализуемых в результате этой деятельности. Это означает, что термин «цифровой» — это область, в которой работает ИТ-индустрия в целом. Но

сейчас определения термина «цифровая экономика» разнообразны и многочисленны. В основе всего этого лежит концепция информационных технологий.

Цифровая экономика – это система экономической, социальной и культурной коммуникации, основанная на использовании цифровых технологий. Иногда ее называют интернет-экономикой, новой экономикой или веб-экономикой.

Цифровая экономика имеет следующие преимущества:

- Снижены затраты на логистику;
- больше и быстрее получать информацию о созданных продуктах и услугах.

Его симптомы:

- высокий уровень автоматизации;
- электронный документооборот;
- электронная интеграция систем учета и управления;
- Электронные базы данных.

Тот факт, что государство выбрало путь развития цифровой экономики, открывает новые направления в сфере информационных технологий и электронного документооборота в целом.

Сегодня мы можем объяснить развитие цифровой экономики в нашей стране увеличением онлайн-сервисов. Такие сети, как розничные магазины и рестораны, используют собственную службу доставки. В этом случае потребитель заказывает то, что хочет, и доставляет его вовремя. Это пример движения цифровой экономики.

Из вышеизложенного видно, что цифровизация полезна и удобна для отрасли. Потому что в нем мы видим оперативность и качество работы. Если мы будем использовать цифровизацию на предприятиях, работающих в нашей стране, мы добьемся таких преимуществ, как ее эффективность производства, простота эксплуатации. Например, если мы внедрим автоматизированную систему документооборота на предприятиях, мы и сэкономим место, и

повысим производительность. Сейчас пользуются электронными услугами, да. Но бумажная работа тоже используется параллельно. Спустя годы все собранные документы будут отправлены в архив. Это тоже издержки. Если вам нужна какая-либо информация, архив будет отмечен "галочкой". Это приводит к дополнительному времени.

Вывод. Короче говоря, термин «цифровой» означает активное использование информационных технологий во всех сферах. Понятия цифровой экономики, информационных технологий и Интернета представляют собой одно звено, систему, которая движется параллельно. Что касается проблемы в нашей теме, то считается, что сделан определенный шаг к достижению высокой вершины, если мы применим метод документирования информационных технологий. Развитие информационных технологий сейчас является необходимостью.

Список использованной литературы.

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису 24 января 2020 года.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING KORRUPSIYAGA QARSHI
SIYOSATI

Madatov Mahmudjon Muxtor o‘g‘li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Annotatsiya: Korrupsiya muammosi uzoq yillik tarixiy bosqichlardan o‘tib kelmoqda va bugungi kunda davr muammosi darajasiga ko‘tarilgan. Shu bois yurtimizda ham unga qarshi kurash bo‘yicha turli samarali ishlar olib borilmoqda. Maqolada korrupsiya ,uning sabablari, jamiyatdagi salbiy ta’sirlari haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: korrupsiya, korrupsiya turlari, institutsional, fuqaro, jamiyat, qonun, prinsiplar, bir bo‘g‘inli.

KIRISH

Korrupsiya (lotincha: *corrumpō* — aynish, poraga sotilish) — mansabdor shaxsning o‘z mansabi bo‘yicha berilgan huquqlarni shaxsiy boyish maqsadlarida bevosita suiiste’mol qilishidan iborat amaliyot. Mansabdor shaxslarni sotib olish, ularning poraga sotilishi ham korrupsiya deyiladi ¹. Korrupsiya bir necha ming yillik tarixga ega. Yozma manbalarda korrupsiya haqida eramizdan avvalgi Shumer podsholigi davrida eslatib o‘tiladi. Korrupsiya bizning kunlarga yetib kelganligi shundan dalolat beradiki, boshqa illatlar kabi, uni ham tag-tugi bilan yo‘qotib bo‘lmaydi. Hatto rivojlangan g‘arb davlatlari ham korrupsiyadan butkul xalos bo‘lolmagan. Biroq jamiyat rivojiga xavf soluvchi korrupsiyaning oldini olish, unga qarshi kurashish yer yuzidagi barcha davlatlarda hamisha va hamma zamonda davom etgan.

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozir dunyoda har yili 1 trillion AQSH dollari miqdorida pora beriladi. Jahon iqtisodiyoti har yili korrupsiya tufayli 2,6 trillion dollar mablag'dan ayriladi, bu jahon yalpi ichki mahsulotining 5 foizidir ².

Korrupsiyaning xavfi ko'p qirralidir:

birinchidan: iqtisodiyot negizlariga bolta uradi va islohotlar jarayoniga to'sqinlik qilib uning asl mohiyatiga putur yetkazadi va bu bilan islohotlar g'oyasini obro'sizlantiradi;

ikkinchidan: jamiyatning ma'naviy asoslariga zarar keltiradi (vatanparvarlik, insonni o'z imkoniyatini namoyon qilishi);

uchinchidan: o'sayotgan avlodning ongini zaharlaydi;

to'rtinchidan: xorijiy sarmoyadorlani cho'chitib yuboradi va eng asosiysi, xalqaro hamjamiyatda bu davlat to'g'risida salbiy tasavvurni yuzaga keltiradi.

Barcha davlatlardagi jinoiy harakatlarda asosan birinchi o'rinda moddiy manfaat, yuqori lavozimni olish va lavozim orqasidan tekin boylik orttirish yotadi. Korrupsiya iqtisodiyotni tanazzulga yetaklab, davlat boshqaruvini izdan chiqaradi. Fuqarolarda davlat boshqaruviga nisbatan ishonchsizlikni uyg'otib, halol yo'l bilan maqsadga erishish kabi orzu- xavaslarini yo'qqa chiqaradi.

“Korrupsiya”ning 4 sababi mavjud:

1.Shaxsiy sabablar. Korrupsiya “yomon” hodisa, u yaxshi ta'lim- tarbiya ko'rmaslik va kam maosh oladigan amaldorlarning noqasligi oqibatida paydo bo'ladi.

2. Institutsional sabablar. Bunda boshqaruvning kuchsizligi asosiy omil sanaladi. Masalan, kadrlar tayyorlash, hisobga olish va nazorat qilishning samarasisligi, mansabdorlarni yollashning osonligi va ularni oson ishdan haydash, ularda uzoq vaqt mansabda turishga ishonchsizlik paydo bo'lishi kabilar korrupsiyani rag'batlantiruvchi omillardir.

² Ismailov B.I. Xalqaro jinoyatchilikka qarshi kurashning xalqaro-huquqiy jihatlari // O'quv qo'llanma.-Toshkent: YUMOM. 2015.-129 b.

3. Tizimiy sabablar. Hukumat ba'zan jamiyatning shunday talablariga duch keladigi, ularni bajarishning rasmiy tartiblari hali aniq ishlanmagan bo'ladi yoxud ular ko'p miqdorda mablag' talab etadi va aksar holda uzoq muddatlarga cho'ziladi. Shunday holatlarda korrupsiyaga to'g'ridan- to'g'ri va qisqa yo'l ochiladi.

4. Ko'p tomonlama sabablar. Ba'zan rahbariyatining o'ziga xos xulki tufayli davlat boshqaruvida hal qiluvchi rolini "shaxsiy" omillar bajaradi.

O'zbekiston mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq qonunchilik bazasini, shu jumladan, institutsional bazani takomillashtirish, bu boradagi xalqaro hamkorlikni mustahkamlashni o'z ichiga olgan maqsadli korrupsiyaga qarshi kurashish siyosatini olib bormoqda. Hozirda dunyo davlatlarining muhim vazifalaridan biri bu - davlat boshqaruvi tizimi va iqtisodiyot asoslariga zarba berayotgan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'lib qolmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasini rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqishda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaga qarshi kurashish, aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatni shakllantirish muhim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2016-yil 7-dekabrda Konstitutsiyaning qabul qilinganligini 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishdagi o'z ma'ruzasida: "Jamiyat rivojiga g'ov bo'layotgan yana bir illat – bu korrupsiya balosidir. Bunday xatarga qarshi kurashish maqsadida yaqinda qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, Senatga yuborilgan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunni tezroq amaliyotga joriy etish chora-tadbirlarini ko'rishimiz lozim" deb ta'kidlagan³. Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun qonunchilik palatasi tomonidan 2016-yil 24-noyabrda qabul qilingan va Senat tomonidan 2016-yil 13-dekabrda ma'qullangan. Shuningdek, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida qonun hujjatlari, shu jumladan, "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilinib, bu sohada huquqiy

---

³ Mirziyoyev SH.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi". O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. 2016 yil 7 dekabr. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 48 C.

asos yaratilgan. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017-yil 2-fevraldagi PQ-2752-sonli Qarori bilan 2017-2018 yillarga mo‘ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha Davlat dasturi tasdiqlandi.

“Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasiga ko‘ra **Korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari** quyidagilar ⁴ :

- Korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat: qonuniylik;
- fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;
- ochiqlik va shaffoflik;
- tizimlilik;
- davlat va fuqarolik jamiyatining hamkorligi;
- korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlar ustuvorligi;
- javobgarlikning muqarrarligi.

“Yangi O‘zbekistonning yangilangan siyosati ham aynan inson qadr-qimmatini oliy darajaga ko‘tarish, jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini so‘zsiz ta‘minlash kabi yuksak g‘oyalarga tayanmoqda. Biroq afsuski, bu yo‘ldagi islohotlar natijadorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatayotgan, taraqqiyotga to‘siq bo‘layotgan bir qator omillar, illatlar saqlanib qolmoqda. Hech shubhasiz, ulardan biri va eng xavfli korrupsiyadir” ⁵. “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi qonun 2017 yil 4 yanvardan boshlab kuchga kirgan qonunda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi munosabatlarni to‘liq qonuniy tartibga solish, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish orqali jamiyatda korrupsiyaga toqat qilmaslik muhitini yaratish ko‘zda tutildi.

---

⁴ <https://lex.uz/docs>

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori N.T. Yo‘ldoshev. “Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning muhim kafolati”. www.prokuratura.uz/#/t_news?id=170.

Xulosa

Demak, korrupsiya xalqaro xavfsizlikka balki tahdid soluvchi real muommodir. Shunday ekan, mazkur hodisaga qarshi kurash masalalari faqatgina bizga taalluqli bo‘lmay balki butun jahon hamjamiyati muammosi bo‘lmog‘i lozim. Har bir inson bu muammoning tub mohiyatini anglagan holda jamiyatni korrupsiya balosidan asrashga o‘z hissasini qo‘shmog‘i lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. 2016 yil 7 dekabr. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 48 C.
2. Ismailov B.I. Xalqaro jinoyatchilikka qarshi kurashning xalqaro-huquqiy jihatlari // O‘quv qo‘llanma.-Toshkent: YUMOM. 2015.-129 b.
3. Xolmanova D. Fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolarning korrupsiyaga qarshi kurashishdagi ishtirokining huquqiy asoslari. // O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining Oliy o‘quv kurslari Axborotnomasi. 2017. №2 B.75-77
4. Zufarov R. Poraxo‘rlik- korrupsiya negizi // Davlat va huquq. - 2000. № 4. - 41 b.
5. Zufarov R.A. Poraxo‘rlik uchun jinoiy javobgarlik. - T.: TDYUI, 2004. - B. 83-84.
6. Kabulov SH.R. Korrupsiyaga qarshi kurash: iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy choralari va yo‘llari. Monografiya\T.:IIV Akademiyasi\2015.-160b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori N.T. Yo‘ldoshev. “Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning muhim kafolati”. www.prokuratura.uz/#/t_news?id=170.
8. <https://lex.uz/docs>
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

**IMPACT OF ANIMAL HUSBANDRY ON CULTURE AND RELIGIOUS
RELATIONS IN ANCIENT NAKHSHAB**

Ergashov Ziyodulla Bobir o'g'li

Abdurakhmonova Nafosat Amanatovna

Shapsanova Nodira Berdikqulovna

Shakhrisabz branch of the Tashkent chemical-technological institute

Abstract. This article analyzes the influence of cattle-breeders on the ancient Nakhshab area, based on the materials of tombs and fortresses belonging to nomads from the Bronze to the early Middle Ages, studied in the oasis. It also provides information on the religious views of the Nakhshab oasis, the largest cultural oasis in Central Asia in the early Middle Ages, and the surrounding area.

Keywords: Nakhshab, herdsman, Samarkand, Kesh, temple, Arab invasion, religious tolerance.

Introduction. The contribution of our ancestors to the development of human civilization in the modern Kashkadarya oasis, where mankind has lived since ancient times due to favorable natural conditions, is invaluable. In the wide valley below the Kashkadarya River, there were very fertile lands for agriculture and cattle breeding. The lower part forms a large pasture complex adjacent to southwestern Turkmenistan. This has been the cause of the first economic achievements of our ancestors in the oasis since ancient times.

From ancient times, the mass influx of nomadic pastoralists into the agricultural oases of Central Asia in the steppes of Eurasia led to the settlement of some groups of the population. This situation is also characteristic of the ancient Nakhshab region. This process has played an important role in the development of the oasis, the development of new lands, the transformation of the population into densely populated areas, the revival of economic life and the strengthening of socio-political

and ethno-cultural ties. At that time, Nakhshab was part of the ancient Sogdian Zarafshan oasis.

The Bronze Age burial mounds of many herders in the oasis have the characteristics of the steppe-Andronova communities. For example, in the Dashti Qazi cemetery near the town of Panjikent, most of the corpses were buried lying to the left, with their legs bent and their heads facing west. [1] Along with the body, the tombs contain pottery, various ornaments, ocher, as well as coal dust and fragments. The pottery is handmade, and most of them are in the form of pots, various, triangular, spruce-shaped notches and notches. Pottery from peasant communities was also found here.

The pottery found in the short-term settlements of cattle breeders in the Gujayli, Big and Small Tuzkan and Mohandarya rivers in the lower part of Zarafshan is almost identical to the materials belonging to the Andronovo communities. reaffirms the scientific hypothesis that In the words of academician AA Askarov, "this is the first time that the Turkic-speaking steppe steppes of the Zarafshan valley began to mix with the ancient agricultural communities of Sugdiyabon" [2].

The gradual settlement of the steppe population and their rapprochement with the local population as a result of various cultural ties have further revived the socio-economic, political and ethnic life of the oasis. One of the largest waves of influx of large numbers of cattle from the steppes of Eurasia was observed in antiquity, especially in the last quarter of the first millennium BC. During this period, some groups of Yuechji, Usun, Hun, and other tribes remained in the cattle-raising areas around the agricultural oases of Sughd and settled there. At the same time, cattle-breeders entered Sughd not only along the Middle Syrdarya, but also through the lower reaches of the Syrdarya - Kyzylkum. These ongoing processes have intensified cultural exchanges between settlers and immigrants. Archaeological evidence from this period shows that the Middle Syrdarya served as a place of communication for different cultures [3].

Numerous burial mounds belonging to cattle-breeders in the Zarafshan oasis have been studied, and the influence of steppe culture on Nakhshab, especially in

antiquity - in the beginning of the 1st millennium BC, has been analyzed. were chronologically divided into three groups [4]. The first group of burial mounds dates back to the VII-III centuries BC, most of which are covered with wood and are simple earthen tombs. The bodies were buried with their heads to the west and covered with reeds (sometimes with a pillow made of reeds). The tomb was also decorated with red paint, chalk sticks, broken pottery, sacrificial stones, swords and daggers [4].

The second group belongs to the II-I centuries BC, and these graves were excavated in a north-south direction, slightly tilted to the west. The bodies were mostly buried southwest, with a hole in the north wall. There are many graves, grains have been dug under the long western wall and stairs have been left. It is separated from the porch by pieces of reeds and limestone.

The third group belongs to the I-VII centuries AD, when it was separated from the porch by a raw brick. Weapons are rare. The bodies were buried in the front (southwest) direction, on a more carpet-like bed. The porridge is the same as before, but now it is below the descent. Until then, the porch and the porch were on the same plane. The burial objects are the same as before - the sheep's forelegs, jars of various shapes, weapons, and sometimes eggs. Traces of fire are observed at the funerals of all groups. There are single and double burials, as well as multi-storey graves and coffins. The corpses were mostly laid on their backs, bent over, with their legs folded at the knees and buried on both sides [5].

The general similarity of the material sources of the ancient Nakhshab mausoleums in the Zarafshan oasis is also observed in the classified ceramic vessels studied on the example of monuments along the Syrdarya River. It also bears a striking resemblance to pottery found in the tombs of herdsmen unearthed in the southern Urals.

A number of features of Nakhshab's history, including the issue of religious relations in the region, are reflected in the medieval Chinese chronicles *Bei Shi* (386-618) and *Sui Shu* (581-618). These chronicles contain some information about the religious beliefs in the Sughd region (Zarafshan and Kashkadarya oases),

Samarkand, Kesh, Nakhshab, Kabudon, Kushaniya. Their scientific study and authenticity are important and relevant not only in the study of the religious views of the peoples living in the Sughd region, but also in the Central Asian region.

These sources are important not only for the socio-political life of the oasis at that time, but also for a relatively complete picture of the entire Central Asian region. In the Chinese chronicles, the administrative units of Sughd are Samarkand (Kan), Bukhara (An, Ansi), Kesh / Shahrisabz (Shy, Shi), Nasaf / Karshi (Nashebo, Nashebolo), Maymurg (Mi), Ishtikhan (Sao). , The geographical location, nature, population of the Kushaniya (Xe) estates, their economic and political life, and some aspects of their religious views [6].

It should be noted that Nakhshab also has some historical information about Buddhism, which describes the relations with India. Of particular importance is the fact that Buddhism in Central Asia has served as a "bridge" in the development of Indian culture and made a significant contribution to the development of cultural ties. By this time, Buddhism had become the center of not only religious but also secular culture between the two regions [7].

It should be noted that the pre-Islamic religious tolerance in the Nakhchivan Valley and Central Asia is confirmed not only on the basis of Chinese chronicles, but also through the Sogdian documents of the Mughal Mountains [8].

There is some information in Chinese chronicles about the religion of Sughd's Kesh property. In particular: - Shy (Kesh), also called Kyuysha and Gyeshuanna. ... There is a temple in Kesh where up to a thousand sheep are slaughtered at each sacrificial ceremony. Prayer is said here before every war ” [9].

This information indicates that Nakhshab was one of the religious centers in its time and that the pilgrims came here with sacrifices and that it was a large temple like Kesh. In addition, Nakhshab is sometimes referred to as a property of Samarkand, and sometimes as a separate province, because Nakhshab is located on the border of Sughd, it is a fertile land and one of the religious centers, and many people from different regions come here to visit. It reinforces the idea that Samarkand has taken control of Kesh.

Conclusions.

Thus, the samples of material culture belonging to the nomads found in the Nakhshab oasis show that from the Bronze Age to the Middle Ages, the cattle-breeding population was constantly entering and settling in the region. These historical processes are also reflected in ancient written sources. From the beginning of the development of the Kashkadarya oasis to its transformation into a densely populated oasis, there was also a place for nomadic pastoral peoples who came and settled over time and lived around the oasis. The herdsmen entered the area along the Lower and Middle Syrdarya, as well as through the ancient Merv, and settled in areas suitable for agriculture. In addition, the religious beliefs of the early Middle Ages (before Islam) in the Nakhshab oasis, the attitude of the population to religion, the information in the Chinese chronicles will undoubtedly help to determine the direction of research in this area. This information will provide us with more insight into our future work.

References:

1. Исаков А., Потемкина Т.М. Могильник племен эпохи бронзы в Таджикистане// СА. 1989.–№1. –С. 145-167.
2. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2015. –Б. 230,229, 277, 312.
3. Массон В.М. Культурогенез древней Центральной Азии. – СПб: Санкт Петербургский Государственного Университет, 2006. – С.208.
4. Обельченко О.В. Культура античного Согда. – М.: Наука, 1991. – С.76.
5. Пшеничнюк А.Х. Культура ранних кочевников Южного Урала. – М.: 1983. – С. 144. XI,
6. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Книга. 1. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 315.
7. Беленицкий А.М. Монументальное искусство Пенджикента. Живопись скульптура. - М.: Искусство, 1973. – С. 49.
8. Раимкулов А.А., Асланов А.П. Самарқанд воҳасининг ўрта аср рустоклари ва уларнинг локализация масалалари хусусида / ИМКУ. 2012. – №37. – С. 154.
8. Хўжаев А. Хитой йилномалари / Ўзбекистон тарихи. (Хрестоматия). 2-жилд. 1-қисм. – Тошкент: Фан, 2014. – Б. 22-100.

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA BO‘G‘INNI O‘RGATISH ORQALI
O‘QUVCHILARNING YOZMA SAVODXONLIGINI OSHIRISH**

Г. Жумамуратова

Т. Азизова

ЎзПФТИ КК филиали илмий ходимлари

Резюме: Мазкур мақолада ўзбек тили дарсларида ўқувчиларнинг ёзма нутқида учрайдиган камчиликлар ва уларни бартараф этиш йўллари баён қилинган.

Резюме: В данной статье рассказывается о путях устранения недостатков в письменной речи учащихся на уроках узбекского языка.

Summary: This article describes on how to address the shortcomings of writtenspeech of pupils at lessons of the Uzbek language.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, ona tili, matn ustida ishlash, nutq.

Ключевые слова: Начальный класс, родной язык, работа над текстом, речь.

Key words: Primary education, native language, work on the text, speech.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yozma va og‘zaki nutqini o‘stirish ta‘lim tizimining keyingi bosqichlari muvaffaqiatini taminlashning muhim omillaridan hisoblanadi. Mamlakatimizda keyingi yillarda davlat tilini o‘rgatishda katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Har tomonlama yetuk kadrlarni yetishtirish hozirgi kunda xalq ta‘limi zimmasidagi bosh vazifa bo‘lib kelmoqda.

O‘quvchilarning yozma va og‘zaki nutqini o‘stirish ta‘lim tizimining asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Bunda butun mas‘uliyat o‘qituvchilar zimmasiga tushadi. Darsliklar, dars ishlanmalari va metodik tavsiyalarga har bir o‘qituvchi ijodiy yondashadi. Bunda o‘quvchilarning shaxsiy imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish darajasi, mavjud ko‘rgazma vositalarini hisobga olib darsni tashkil qilish zarur.

Ta'lim tizimini mustahkamlashda, dars samaradorligini oshirishda ta'lim oluvchilarning chuqur bilim va ko'nikmalarni egallashida men nima qildim?, Nima qila olaman? yoki nima qilmoqchiman? degan savollarni ko'nglingizdan o'tkazib ko'rganmisiz?

Tajribamdan shuni bilamanki, o'qituvchi har bir darsidan oldin izlanadi, darsning qiziqarli, sifatli va samarador bo'lishi uchun katta tayyorgarlik ko'radi. Manashunday katta tayyorgarliklar ko'rib tashkil qilingan darslarda, albatta, o'qitish va ta'lim berishning turli metod va usullari, ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalaniladi.

Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zbek tilida o'qish-yozishni tez va oson o'rganib olishlari uchun mavjud darsliklardan tashqari, qo'shimcha o'quv adabiyotlarini yaratishga ehtiyoj sezilmoqda. Masalan, 2-sinf uchun o'zbek tilidan "Sinf ishi", "Uy ishi" uchun maxsus qo'llanmalar yaratilsa, o'quvchilar uchun ham, o'qituvchilar uchun ham qulay bo'lardi. O'quvchi uchun notanish tovushlar talaffuzini o'rgatadigan, to'g'ri nutqini shakllantirishda yordam beradigan ovozli uskunalar (CDdisk), shuningdek, yozilishi, ma'nosini o'rganishda rangdor, lug'atni rasmlar orqali o'rgatadigan; uy ishi uchun esa rasmlarni so'zlar bilan bog'lovchi mashqlar, yangi harf va shu harfdan boshlanuvchi so'zlarni to'g'ri hamda chiroyli yozishni o'rgatishga mo'ljallangan uslubiy qo'llanmalar bo'lsa ta'lim samaradorligi oshgan bo'lardi.

O'quvchilarning og'zaki va yozma savodxonligi birxilda bo'lmaydi. Ba'zi o'quvchilar u yoki bu qoidani yaxshi o'zlashtira olsa, ba'zilari bo'sh o'zlashtiradi. Bu esa o'qituvchining o'quvchilar bilan ko'proq ishlashini talab qiladi.

Yozma savodxonlikni oshirishda quyidagi bilim va malakalarga ega bo'lishi kerak:

- Imlo qoidalarini egallash va imlo xatolarisiz yozish.
- Tinish belgilarini to'g'ri qo'llash
- Bo'g'in ko'chirish qoidalariga amal qilish.
- Bosh harflar imlosi.
- Asos va qo'shimchalar imlosi.

-Undoshlar imlosi.

- Unlilar imlosi

-Chiroyli yozuv qoidalariga rioya qilish.

Shu o'rinda bo'g'inning amaliy ahamiyatiga to'xtab o'tishni joiz topdik:

1) qatorga sig'may qolgan so'zni ikkinchi qatorga ko'chirish uchun bo'g'in ko'chirish qoidalariga rioya qilish lozim;

2) she'riy misralarda bo'g'in soni teng bo'lishi kerak;

3) birinchi sinf o'quvchilarini o'qishga va yozishga o'rgatishda bo'g'inlardan foydalaniladi.

Ta'kidlash joizki, bo'g'in turlari va bo'g'in ko'chirish qoidalarini maktabda o'rganish juda mas'uliyatli ishlardan biridir. Bu ishni to'g'ri tashkil etish o'quvchilarning savodxonlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga bo'g'in va uning ahamiyati haqida atroflicha ma'lumot berish ularning yozma savodxonligini to'g'ri shakllantirishda, so'zlarni xatosiz yozishlari uchun ularni bo'g'inga bo'lishlarida, shu bo'g'indagi har bir tovushning o'rnini, tartibini aniq tasavvur qilgan holda so'zlardagi harflarni tushirib qoldirmasdan, o'rnini almashtirmasdan to'g'ri yozishlarini ta'minlaydi [1.35].

O'quvchilar, odatda, diktant yoki matn tuzish jarayonida bunday so'zlarni yozishda xatolarga yo'l qo'yishadi. Shu bois o'quvchilarning to'g'ri yozuv ko'nikmalarini shakllantirishda bo'g'in ko'chirish qoidalarini o'zlashtirishlari amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bo'g'in tuzilishini yaxshi o'zlashtirish maktab o'quvchilarining savodxonligini oshirishda amaliy jihatdan muhim. Shuning uchun o'quvchilarning bo'g'in ko'chirish qoidalarini o'zlashtirishlari o'qituvchilarning asosiy diqqat markazida bo'lishi lozim. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan umumta'lim maktablari «Bo'g'inning tuzilishiga ko'ra turlari» yuzasidan ma'lumotlar darsliklarda aks etmagan, o'quvchilar savodxonligini o'stirishga xizmat qiluvchi qo'shimcha o'quv topshiriqlari tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish juda zarur. So'zlarni bo'g'inga to'g'ri ajratish, bo'g'in tarkibidagi har bir tovushning o'rnini, tartibini aniq tushunish, bo'g'inlab aytish ko'nikmasi o'quvchilarni so'zdagi harflarni

tushirib qoldirmay va o'rnini almashtirmay to'g'ri yozishlari uchun zamin hozirlaydi.

Bundan tashqari, ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan boshlang'ich sinflarda o'quvchilar bo'g'in haqida ma'lumotga ega bo'lishlari uchun ona tili darsliklariga bo'g'in va uning amaliy ahamiyati to'g'risida dastlabki ko'nikmani shakllantiradigan mavzu berilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Chunki bo'g'in bilan ishlash bolaning harf va tovushlar bilan tanishishida, ya'ni to'g'ri talaffuz qilish, to'g'ri yozish qoidalarini o'zlashtirishda muhimdir.

Umuman, ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablar boshlang'ich ta'lim tizimida ona tilidan o'quvchilarning yozma savodxonligini to'g'ri shakllantirishda bo'g'in va uning tuzilishi, turlari bo'yicha ta'lim berish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda metodik tizimlardan, ya'ni ishga solinadigan samarali metod, vosita va usullarning metodik ahamiyatini chuqur anglagan holda foydalanish o'quvchilar savodxonligini yaxshilashda juda muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Қосимова К., Убайдуллаева Н. Иккинчи синфда она тили дарслари. – Тошкент «Ўқитувчи», 1987. –Б.35
2. О'zbek tilining imlo lug'ati.Tuzuvchilar: Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev. Toshkent, «O'qituvchi», 1995.

**O‘ZBEKISTON KAVSH QAYTARUVCHI HAYVONLARI PARAZITI
NEMATODIRUS RANSON, 1907 AVLODI NEMATODALARI
SISTEMATIK TAHLILI**

O.O. Amirov – O‘zR FA, Zoologiya instituti

T.N. Toxirjonov – O‘zMU magistranti

S.O. Madumarova – O‘zMU magistranti

Kalit so‘zlar: Nematodalari, Ostertagia, Orloffia, Telodorsagia, Ostertagiinae, ekstensiv zararlanishi (EZ), intensiv zararlanishi (IZ), Nematodirus filicollis Rudolphi, 1802, Nematodirus abnormalis May, 1920, N. helvetianus May, 1920, Nematodirus oiratianus Rajewskaja, 1929

Annotatsiya: Dunyoda qishloq xo‘jaligi hayvonlarini turli parazitlar bilan zararlanishi chorvachilik sohasining rivojlanishi va mahsulot ishlab chiqarish hajmining pasayishiga sabab bo‘lmoqda. Turli parazit nematodalar bilan zararlanishi hayvonlar go‘sh, sut va jun mahsuldorligini 9-12% ga pasayishiga olib keladi. Qishloq xo‘jaligi hayvonlarida keng tarqalgan parazit nematodalarni sistematikasini aniqlash dolzarb muammodir.

Bugungi kunga kelib dunyo aholisini sonini ko‘payishi oqibatida insonlarni hayvon mahsulotlariga bo‘lgan talabini ortishiga olib kelmoqda. Bu esa o‘z navbatida aholini sut, go‘sh va boshqa sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini etkazib berish bugungi kunning dolzarb mumammolaridan biridir.

Butun jahon chorvachilik amaliyotida dunyoning deyarli barcha hududlarida qayd qilingan kavsh qaytaruvchi uy va yovvoyi hayvonlarning xazm tizimida parazitlik qiluvchi nematodalarini o‘rganishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Bu nematodalar asosida yuzaga keluvchi kasalliklar invaziyasi iqtisodiyotga sezilarli zarar keltirib, uy va yovvoyi hayvonlarning mahsuldorlik ko‘rsatkichlarini keskin pasayishi va shuningdek, Yosh individlarning nobud bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, yaylov chorva hayvonlarini Trihostrongylidae oilasi nematodalari bilan

zararlanishini yuqori ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Shunga ko'ra, O'zbekiston kavsh qaytaruvchi hayvonlarning xazm tizimidagi parazit nematodalarining tur tarkibi va sistematik o'rnini isbotlash, turli omillarga bog'liq ravishda hayvonlarni nematodalar bilan zararlanish dinamikasi aniqlash, zararlanishini diagnostika qilishda turlarga xos praymerlar yaratish hamda nematodalarga qarshi kurashish chora-tadbirlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Jaxon qishloq xo'jaligi hayvonlarini turli parazit nematodalar bilan zararlanish ko'lamining kengayishi chorvachilik sohasining rivojlanishi va mahsulot ishlab chiqarish hajmining keskin pasayishiga sabab bo'lmoqda.

Respublikamiz mustaqillikka erishgach chorvachilikni rivojlantirish borasida keng ko'lamdagi islohotlar olib borildi. Mazkur yo'nalishda amalga oshirilgan dasturiy chora-tadbirlar asosida muayyan natijalarga, jumladan, chorva hayvonlarida parazit Gelmintlarni aniqlash va ularga qarshi kurashish borasida muayyan yutuqlarga erishildi. Shuningdek, uy va yovvoyi hayvonlarni hazm tizimidagi nematodalarini faunasini o'rganish va ularni tashhishlashning zamonaviy usullarini ishlab chiqish borasidagi tadqiqot ishlariga etarlicha e'tibor qaratilmagan.

O'zbekistonda uy va yovvoyi kavsh qaytaruvchi hayvonlarning hazm tizimi nematodalarining tur tarkibi aniqlash, polimorf turlarni molekulyar-taksonomik jihatdan isbotlash va nematodozlarning epizootik jarayonlarini monitoring qilish borasidagi tadqiqotlar muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

O'zbekiston hududida yovvoyi va uy hayvonlarida bu kenda oilaga kiruvchi 20 tadan ziyod turi qayd qilingan (Ivashkin, 1989; Dadaev, 1996, Amirov va Kuchboev, 2012). Bu nematoda turlari bo'yicha O'zbekistonda tadqiqotlar katta qiziqish bilan olib borilgan va faunistik ma'lumotlar darajasida keltirilgan. Bunda nematodalarning morfologiyasi, sistematikasi va boshqa bir qator xususiyatlari bo'yicha ma'lumotlar esa kam hisoblanadi.

Hozirgi kunda taksonomik jihatdan Nematodirus avlodi turlari haqida yagona, bir to'xtamga kelingan fikrlar mavjud emas. SHuningdek muammoning yana bir jihati shundaki, *Ostertagia* Ransom, 1907, *Orloffia* Drozdz, 1965, *Teladorsagia* Andreeva et Satubaldin, 1954 va avlodlarini *Ostertagiinae* kenja oilasi boshqa

avlodlari turlarisiz qarab chiqib bo'lmaydi, ya'ni tekshirish (reviziya) ishlarida ko'pgina turlar ostertagiylardan kenja oilaning boshqa alodlariga o'tib ketgan yoki yoki aksincha holatlar qayd qilinadi.

So'nggi yillarda ostertaginlarning polimorfizmi masalalari molekulyar taksonomiya usullari yordamida o'rganilmoqda. Bunda amalga oshirilgan tadqiqotlarda *Teladorsagia circumcincta* (Stadelman, 1894), *T. trifurcata* (Ransom, 1907) va *T. davtiani* Andreeva et Satubaldin, 1954 turlarini ribosoma DNKsi tarkibida ITS-2 sohasi (ichki transkripsiyanuvchi speyzer) solishtirma tarzda o'rganilganda, yaqqol tarzda farqlanishlar qayd qilinmagan bo'lib, bu holat ularning bitta turga mansub ekanligidan dalolat beradi (Stevenson et al., 1996). SHunga o'xshash natijalar *Ostertagia gruehneri* Skrjabin, 1929 va *O. arctica* Mizkewitsch, 1929 (Dallas et al., 2000) turlarining ITS-1 va ITS-2 sohalari bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarda va shuningdek *Spiculopteragia asymmetrica* (Ware, 1925) va *S. quadrispiculata* (Jansen, 1958) (Santin-Duran et al., 2002) turlari bo'yicha xam qayd qilingan.

Gelmintologik materiallar 2021-2022 yillar davomida Toshkent, Samarqand, Buxoro, Navoiy, Qashqadaryo, Jizzax, Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari fermer va shaxsiy xo'jaliklari hamda shu hududlarda joylashgan qushxonalaridan, uy qo'yidan 72 bosh, echkilardan 30 bosh, qora mollardan 37 bosh hazm qilish organlari (shirdon va ingichka) lari yig'ildi. Gelmintologik materiallar yig'ishda gelmint topilgan joyi, hayvon turi, Yoshi va jinsi inobatga olindi. Jumladan 1 Yoshli qo'ylar - 20 ta, echkilar - 9 ta, YSHH - 8 ta, 2 Yoshli qo'ylar 25 ta, echkilar - 11 ta, YSHH - 16 ta, 3 Yoshli qo'ylar 27 ta, echkilar - 10 ta, YSHH - 11 ta bosh hayvonlar shirdoni va ichaklaridan biologik materiallar yig'ildi. Nematoda tuxumlarini topishda barchaga ma'lum A. Fyulleborn usulidan foydalanildi.

Yig'ilgan nematodalarni 70% etanolda fiksasiya qilindi. Nematodalarni matriksdan ajratib olishda MBS binokulyar lupalarining turli okulyarlaridan foydalanildi. Petri chashkasiga ozgina matriks solib, biroz miqdorda suv qo'shildi va chashka zigzaksimon harakatlantirilib ichidagi bor narsalari kuzatildi. Aniqlangan nematodalar 70% spirt bilan markerlangan flakonlarga solinib urg'ochi

va erkak nematodalar soni yozib borildi. SHirdon va ingichka ichakda yashovchi xarhil turga mansub urg'ochi nematodalar morfologik jixatdan bir biriga juda o'xshash bo'lganligi tufayli faqat erkak nematodalar turi aniqlanadi. Buning uchun vaqtinchalik preparatlar tayyorlandi, ya'ni topilgan nematodalar buyum oynasiga 10-20% li gliserin tomchisiga tomizildi qoplagich oyna bilan yopildi va rangi ocharishi uchun biroz vaqt qo'yib qo'yildi. Undan so'ng esa ushbu adabiyotda keltirilgan ma'lumotlardan [Skryabin K.I., 1981, Ivashkin V.M., 1989, Kuznesov D.N. 2006] foydalangan holda nematodalarning jinsiy tuzilishiga qarab qaysi avlodlarga tegishli ekanligi aniqlandi.

Gelmintlar dastlab fiziologik eritmada yuviladi. So'ngra 70% li etanolda fiksasiya qilindi va etiketka (yorliq) qilindi. Yangi ajratib olingan namunalarda -20°S muzlatgichda saqlandi va ulardan kelgusida molekulyar-genetik tadqiqotlar uchun foydalaniladi.

Morfologik tadqiqotlar uchun 2800 dan ortiq doimiy va vaqtinchalik preparatlar tayyorlandi. Bu ishlar uchun O'zR FA Zoologiya instituti Molekulyar zoologiya va Umumiy parazitologiya laboratoriyalarida mavjud bo'lgan turli xil yorug'lik mikroskoplar, ML 2000 (Meiji) raqamli kamerasi bilan, Olympus CX31 va CK2V va Levenhuk T-Series mikroskoplari va fotoapparatlaridan foydalanildi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniqlangan 28 turning kavsh qaytaruvchi hayvonlarda ekstensiv zararlanishi (EZ), intensiv zararlanishi (IZ) va nematodalar topilgan joylari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Tip : Nematoda

Sinf: Chromadorea

Turkum: Stronglida

Oila: Molineidae

Avlod: *Nematodirus* Ransom, 1907

O'zbekiston hududida mayda va yirik shoxli hayvonlarda *Nematodirus* Ransom, 1907 avlodi vakillaridan 4 ta turi aniqlandi.

1. *Nematodirus filicollis* Rudolphi, 1802

Bu tur Samarqand viloyatidagi mayda va yirik shoxli hayvonlarning ingichka ichagida aniqlandi. Qo'ylarda (E.Z) 0,2-2,3%, (I.Z) 2-15 nus., echkilarda (E.Z) 0,2-3,8% (I.Z) 1-8 nus., YSHH larda (E.Z) 0,6-3,9%, (I.Z) 1-12 nusxani tashkil qildi.

2. *Nematodirus abnormalis* May, 1920

Bu tur Samarqand viloyatidagi mayda va yirik shoxli hayvonlarning ingichka ichagida aniqlandi. Qo'ylarda (E.Z) 0,3-2,3%, (I.Z) 2-13 nus., echkilarda (E.Z) 0,2-2,8% (I.Z) 1-5 nus., YSHH larda (E.Z) 0,6-2,9%, (I.Z) 1-12 nusxani tashkil qildi.

3. *N. helvetianus* May, 1920

N. helvetianus tur Samarqand va Navoiy viloyatidagi mayda va yirik shoxli hayvonlarning ingichka ichagida aniqlanib, qo'ylarda (E.Z) 0,2-2,8%, (I.Z) 1-23 nus., echkilarda (E.Z) 0,2-4,4% (I.Z) 1-10 nusxani tashkil qildi..

4. *Nematodirus oiratianus* Rajewskaja, 1929

Bu tur Jizzax va Navoiy viloyatidagi mayda va yirik shoxli hayvonlarning ingichka ichagida aniqlanib, qo'ylarda (E.Z) 0,4-2,1%, (I.Z) 1-13 nus., echkilarda (E.Z) 0,1-3,4% (I.Z) 1-18 nus., YSHH larda (E.Z) 0,1-3,6%, (I.Z) 1-7 nusxani tashkil qildi.

Toshkent, Samarqand, Buxoro, Navoiy, Qashqadaryo, Jizzax, Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari fermer va shaxsiy xo'jaliklari hamda shu hududlarda joylashgan qushxonalardan olingan namunalardan *Nematodirus Ranson*, 1907 avlodi nematodalari sistematik tahlili qilindi.

Uy qo'yidan 72 bosh, echkilardan 37 bosh, qora mollardan 30 boshni Gelmintologik yorib ko'rildi.

Tadqiqotlar davomida, 44 ta axlat (fekaliy) namunalari uy qo'yidan 21, uy echkisidan 11, qoramoldan 7 hamda, fekaliylar Gelmintokaprologik usullar bilan tekshirildi.

Hayvonlarning turli xil Gelmint lichinkalari bilan zararlanishi oqibatida ularning mahsuldorlik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada kamayishiga olib keladi. CHorvachilikni rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan omillardan biri bu hayvonlarning turli xil assotsiativ invaziyalar shaklida kasallanishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amirov O.O., Kuchboev A.E. Molekulyarnaya xarakteristika nematod *Teladorsagia circumcincta* i *T.trifurcata* (Trichostrongylidae: Ostertagiinae) s ispolzovaniem speysernyx uchastkov ribosomalnoy DNK // Vestnik NUUZ. – Tashkent, 2013.- № 4/2.- S. 278-284.
2. Amirov O.O., Kuchboev A.E. O vidovom sostave roda *Ostertagia* Ransom, 1907 domashnix jivotnyx Uzbekistana // Aktualnye problemy ximiii biologii.– Puzino: 2012. – 117 s.
3. Amirov O.O., Mirzaeva G.C., Kuchboev A.E. *Teladorsagia circumcincta* va *Teladorsagia davtiani* (Nematoda: Ostertagiinae) turlarining molekulyar-genetik tahlili // Infeksiya, immunitet i farmakologiya jurnali. – Toshkent, 2014.- №4.- B.25-30.
4. Andreeva N.K. Reviziya Ostertagiye (Trichostrongylid) jvachnyx // Tr. in-ta vet. Kazaxskogo filiala VASXNIL.- Alma-ata, 1957 T.8. - S. 473–487.
5. Andreeva N.K. Struktura spikul u trixostrongilid i ix diagnosticheskoe znachenie // Sb. rab. po gelmintologii k 60-letiyu so dnya rojdeniya prof. R.S. SHulsa. - Alma-Ata: Kazaxskoe gos. izd-vo, 1958. – 577 s.
6. Asadov S.M. Gelmintofauna jvachnyx jivotnyx SSSR i ee ekologo-geograficheskiy analiz. - Baku: Izd. AN AzSSR, 1960. – 511 s.
7. Asadov S.M., Guseynov A.N. K rasprostraneniyu vozбудitelya gemonxoza u jvachnyx v Azerbaydjane // Izv. AN AzSSR. Ser. biol. i med. nauk. Azerbaydjan. 1963. - № 5. - S.35-41.

**UY HAYVONLARIDAGI NEMATODALARGA QARSHI
ANTIGELMINTIK PREPARATLARNI SINASH**

O.O. Amirov – O‘zR FA, Zoologiya instituti

T.N. Toxirjonov – O‘zMU magistranti

S.O. Madumarova – O‘zMU magistranti

Kalit so‘zlar; Ostertagia; Camelostrogylus Orloff, 1933; Hyostrogylus; Bidalkea Monnig, 1931; Obilescoides Graybill, 1923; Travassossius Khalil, 1922; Parostertagia Shwartz et Alicata, 1933; Pseudostertagia, Baylisiella Skrjabin et Schulz, 1937.

Annotatsiya; Nematodalar asosida yuzaga keluvchi kasalliklar invaziyasi iqtisodiyotga sezilarli zarar keltirib, uy va yovvoyi hayvonlarning mahsuldorlik ko‘rsatkichlarini keskin pasayishi va shuningdek, yosh individlarning nobud bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Hususan, chorva hayvonlarini turli parazit nematodalar bilan zararlanishi hayvonlar go‘sht, sut va jun mahsuldorligini 9-12% ga pasayishiga olib keladi. SHunga ko‘ra, qishloq xo‘jaligi hayvonlarida keng tarqalgan parazit nematodalarni aniqlash va ularga qarshi kurash chora-tadbirlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Butun jahon chorvachilik amaliyotida dunyoning deyarli barcha hududlarida qayd qilingan kavsh qaytaruvchi uy va yovvoyi hayvonlarning xazm tizimida parazitlik qiluvchi nematodalarini o‘rganishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Bu anematodalar asosida yuzaga keluvchi kasalliklar invaziyasi iqtisodiyotga sezilarli zarar keltirib, uy va yovvoyi hayvonlarning mahsuldorlik ko‘rsatkichlarini keskin pasayishi va shuningdek, yosh individlarning nobud bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, yaylov chorva hayvonlarini Trihostrogylidae oilasi nematodalari bilan zararlanishini yuqori ekanligini alohida ta‘kidlash lozim. SHunga ko‘ra, O‘zbekiston kavsh qaytaruvchi hayvonlarning xazm tizimidagi parazit nematodalarining tur tarkibi va sistematik o‘rnini isbotlash, turli omillarga bog‘liq

ravishda hayvonlarni nematodalar bilan zararlanish dinamikasi aniqlash, zararlanishini diagnostika qilishda turlarga xos praymerlar yaratish hamda nematodalarga qarshi kurashish chora-tadbirlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda kavsh qaytaruvchilarni hazm tizimida parazitlik qilib yashovchi nematodalarni sistematikasi bo'yicha yagona bir to'xtamga kelingan fikrlar mavjud emas (K.I.Skryabin, R.S.SHuls, W Becklund M.C. Durette-Desset, R.J. Lichtenfels, E.P. Hoberg, J. Drozd; P. Daskalov, J. Cabaret, D.S. Zarlenga). K.I.Skryabin va R.S.SHuls 1937 yilda Trichostrongylidae Leiper, 1962 sistemikasini qaytadan ko'rib chiqib, Trichostrongilinae Leiper, 1908 oilasi tarkibida Ostertagia kenja oilasi tuziladi va uning tarkibida 9 ta avlod kiritiladi. *Ostertagia*; *Camelostrongylus* Orloff, 1933; *Hyostromylus*; *Bidalkea* Monnig, 1931; *Obilescooides* Graybill, 1923; *Travassossius* Khalil, 1922; *Parostertagia* Shwarts et Alicata, 1933; *Pseudostertagia*, *Baylisiella* Skryabin et Schulz, 1937.

Gelmintologik materiallar 2017-2021 yillar davomida Namangan, Farg'ona, Andijon viloyatlarini fermer va shaxsiy xo'jaliklari hamda shu hududlarda joylashgan qushxonalardan mayda shoxli hayvonlar (MSHH) va yirik shoxli hayvonlarning (YSHH) hazm qilish tizimidan gel'mintologik materiallar yig'ildi

Jumladan, uy qo'yidan 82 bosh, echkildan 12 bosh, qora mollardan 56 bosh, hazm qilish organlari (shirdon va ingichka) ichaklarni to'liq va to'liq bo'lmagan gel'mintologik yorib ko'rish K.I. Skryabin (1928) uslubidan foydalanib tekshirildi.

Yig'ilgan nematodalarni 70% etanolda fiksasiya qilindi. Nematodalarni matriksdan ajratib olishda MBS binokulyar lupalarining turli okulyarlaridan foydalanildi. Petri chashkasiga ozgina matriks solib, biroz miqdorda suv qo'shildi va chashka zigzaksimon harakatlantirilib ichidagi bor narsalari kuzatildi

Bugungi kunda farmasevtika bozorida hayvonlar gel'mintoz kasalliklariga qarshi kurashishga mo'ljallangan kuchli ta'sir qiluvchi sun'iy preparatlar anchagina. Jumladan hayvonlar nematodozlarga qarshi ko'plab mahalliy va xorijiy organik antigel'mintik (albendazol, timbendazol, gel'misid, medapek va boshq.) dori

preparatlardan keng ko'lamda foydalanilmoqda. SHu bilan birga ularning har biri o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega.

Lekin, dorivor o'simliklardan tayyorlangan antigelmintik preparatlarni afzalligi shundaki, ular parazit organizimiga tez ta'sir qilib, ho'jayin organizimiga zararsiz xisoblanadi (Magerramov, 2008, 2013). Hozirgi vaqtga kelib, o'simliklardan tayyorlangan antigelmintiklar parazitlarga qarshi keng ko'lamda foydalanilmoqda. SHu bilan birga, chorvachilik xo'jaliklaridagi hayvonlarni oziqlantirishda yaylovlardagi dorivor o'simliklarni hayvonlar iste'mol qilishi orqali, ular organizmidagi parazit individlarning yo'qolishiga sabab bo'lgan (Utyaganov, 1969; Volkov, 1976; Eminov, 1982).

Tadqiqot ishida *in vitro* sharoitida parazit nematodalarga nisbatan yaxshi ta'sir etgan o'simlik ekstraktlarini mayda shoxli hayvonlarga ta'sirini o'rganish maqsadida laboratoriya va dala tajribalari o'tkazildi.

Laboratoriya tajribasi. Oshqozon-ichak nematodalariga nisbatan 6ta turga mansub o'simlik ekstraktlari (Karimova va boshq., 2020) laboratoriya sharoitidagi zararlantirilgan qo'y va echkilarda sinab ko'rildi.

Ushbu tadqiqot ishining maqsadi – O'zbekiston sharoitida voyaga etgan ostertagiya, marshallagiya va teladorsagia kabi kavsh qaytaruvchi hayvonlarda ostertagiinoz qo'zg'atuvchilariga qarshi keng ta'sir spektriga ega bo'lgan yangi dori vositalarini izlab topishdan iborat.

Mahalliy medapek (2,5% li eritmasi), albendazol (10% li suspenziyasi) va timbendazol (22%li fenbendazol donachalari) preparatlari berilganidan 10 kun o'tganidan keyin, tajriba va nazorat guruhidagi hayvonlar ahlati tekshirildi. Olingan natijalar 1–jadvalda keltirilgan.

Jumladan, albendazol preparatining bir marta foydalanilishidan keyin samaradorlik qiymati 100%, timbendazol preparati uchun – 90,1% va medapek preparati uchun esa – 81,1% ga tengligi aniqlandi. Nazorat guruhida barcha hayvonlarda invaziya holati o'zgarishsiz qoldi. SHunday qilib, butun tajriba davomida 1 g miqdordagi hayvon ahlati tarkibida ostertigiin nematoda tuxumlarining o'rtacha soni 44,4–41,4 donani tashkil qilishi aniqlandi.

1–jadval

Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani "Axsi" fermer xo'jaligi ostertagiozga qarshi dori preparatlarining samaradorligini aniqlash, (M±m).

Hayvon-lar guruhi	Dorilar (doza 50 kg tana vazniga)	Hayvon-lar soni	Zararlan-gan hayvon-lar	1 g fekalida o`rtacha nematoda tuxumlari, soni		Samara-dorligi (%)
				Davolash-dan oldin	Davolash-dan keyin	
2	Gelmisid (1 dona)	10	9	44.2±2.33	4.4±0.12	90.0
3	Medapek (15 ml)	10	10	40.5±3.48	8.1±0.23	89.8
4	Nazorat	6	6	47.1	45.1±3.33	0

Shunday qilib, amalga oshirilgan laboratoriya va dala sharoitida tajribalarda olingan natijalar asosida, qo'ylarda ichak nematodasi (ostertagioz) sharoitida YZ–Alben 50 kg tana vazniga ega hayvonlarga nisbatan 10 ml, Gelmisid donachasi 50 kg tana vazniga ega hayvonlarga nisbatan 1 dona, medapek preparatini 50 kg tana vazniga ega hayvonlarga nisbatan 15 ml medapek preparatini bir marta *per os* usulidan organizmga kiritish) preparalaridan foydalanish tavsiya qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Амиров О.О., Мирзаева Г.С., Кучбоев А.Э. *Teladorsagia circumcincta* va *Teladorsagia davtiani* (Nematoda: Ostertagiinae) турларининг молекуляр-генетик таҳлили // Инфекция, иммунитет и фармакология журналы. –Тошкент, 2014.- №4.- Б.25-30.
2. Андреева Н.К. Ревизия Остертагией (Трихостронгелид) жвачных // Тр. ин-та вет. Казахского филиала ВАСХНИЛ.- Алма-ата, 1957 Т.8. - С. 473–487.
3. Андреева Н.К. Структура спикул у трихостронгилид и их диагностическое значение // Сб. раб. по гельминтологии к 60-летию со дня рождения проф. Р.С. Шульца. - Алма-Ата: Казахское гос. изд-во, 1958. – 577 с.

4. Асадов С.М. Гельминтофауна жвачных животных СССР и ее эколого-географический анализ. - Баку: Изд. АН АзССР, 1960. – 511 с.
5. Асадов С.М., Гусейнов А.Н. К распространению возбудителя гемонхоза у жвачных в Азербайджане // Изв. АН АзССР. Сер. биол. и мед. наук. Азербайджан. 1963. - № 5. - С.35-41.
6. Архипов И.А. Этапы создания антигельминтиков и перспективы развития экспериментальной терапии гельминтозов животных в России // Российский паразитологический журнал. – 2007. - № 1. – С.67-73.

EFFICIENCY OF USE OF CLAY WATER WITH DROP IRRIGATION

Fazliyev Jamoliddin Sharofiddinovich

Rajabova Mahliyo Mahmudovna

*Bukhara Institute of Natural Resources Management of the National
Research University of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural
Mechanization Engineers*

jamolliddinfazliyev@gmail.com

Abstract. The article presents the results of theoretical studies and field trials of the author, conducted in ancestral - economic conditions. Field experiments were carried out on the territory of the Khuzhayakshanba IGC of the Kagan fog of Bukhara region. The technology of garden irrigation with clay water using drip irrigation has been developed. With the introduction of drip irrigation technology in intensive gardens, water resources are saved by 20-60%, mineral fertilizers up to 50% and fuel and lubricants up to 30%, the results of the work are analyzed and presented. In addition, the irrigation regime corresponds to the water needs of plants and excess water is not used, while water evaporation in the soil is insignificant, moisture will collect only near the root system of plants, as a result, water does not disperse throughout the field, due to the small absorption of water by the soil, the level of subsoil water will not rise.

Key words: irrigation, drip irrigation, irrigation methods, clay water, subsoil water, water resources, salinization, root, evaporation, agricultural technology, water scarcity, water saving technologies, irrigation rate, marginal field moisture capacity (FMC), pre-irrigation moisture capacity, mineralization, irrigation technique, vegetation period.

INTRODUCTION. Our Government has been paying a serious attention to progress of irrigation culture in our country, intensification of reforms in water resources, and material and technical strengthening of this sector. Large-scale activities associated with introduction of water-saving techniques, including drip irrigation, film irrigation and irrigation using the mobile flexible pipes have been put in practice. In this context, the Government resolutions “On Measures for Further Improvement of Irrigated Land Improvement and Efficient Use of Water Resources during 2013-2017” and “On Measures for Efficient Organization of Introduction and Financing of Drip Irrigation System and New Water-Saving Technologies“ were adopted.

THE MAIN PART. Scope of works to be undertaken in these directions and mechanisms of their implementation are clearly determined in these documents. Task of introduction of drip irrigation on 25 thousand ha, irrigation through polyfilm laying on 46.5 thousand ha and systems of irrigation using mobile flexible pipes on 34 thousand ha of land nationwide by 2018 had been set. During 2018-2023, introduction of the drip irrigation system on 21.5 thousand ha of land areas of the farms and other land users and provision of concessional loans with interest rate of 6% to agricultural producers by commercial banks from the resources of the Fund for Improvement of Irrigated Land under the Ministry of Finance. In addition, amendments and addenda to the Tax Code were introduced as to exemption of legal entities, which introduce drip irrigation techniques, from the Single Land Tax associated with land area covered by such techniques for the period of 5 years.

According to the International Irrigation and Drainage Committee, areas under crops, where drip irrigation systems were introduced, had grown from 436 thousand ha to 3.2 million ha globally over 1981-2000. Namely, such areas increased by 1 million ha in the USA and by 200 thousand ha in each of India, Australia, Spain, Israel, and China. Currently, drip irrigation technology has been introduced on the lands with total area of 4.5 million ha globally. Great attention is paid in our country to wide introduction of the drip irrigation system. Over the last 3 years, the drip

irrigation technology has been introduced on the lands with total area of 5.5 thousand ha. In 2013, this system was introduced on the lands with total area of more than 2.2 thousand ha. Namely, this system is applied on 255 ha of lands in Samarkand Region, 250 ha in Namangan Region and nearly 170 thousand ha in Ferghana Region.

Cotton growing technology under the drip irrigation system includes the following key indicators: Use of high-yield and fast-ripening varieties adapted to various soil climate conditions; rational system of main, pre-ploughing and interrow soil tillage; planting of high-quality cottonseeds, classified introduction of mineral fertilizers; a system, which helps in full automation of irrigation process and efficient use of water resources; harmonized system of plant protection from diseases, pests and weeds; mechanized calking and defoliation of cotton plants; and mechanized cotton harvesting. Main difference of the drip irrigation system lies in the possibility of partial introduction of mineral fertilizers and herbicides to the plant through water and lack of interrow tillage during vegetation period.

EXPERIMENTAL RESULTS. Research studies had been undertaken at the Training and Research Center of the Bukhara Branch of Tashkent Institute of Irrigation and Melioration with the view of complex academic study and mass introduction of the drip irrigation technology. Soil of the experimental field was medium loamy, with the depth of ground waters of 2.2-2.5 metres, and 1.9-2.2 metres during the cotton vegetation period and was mildly saline. Irrigation was performed using the turbid water directly from the aryk (canal) without filtration.

According to the experimental results, drip irrigation system has a number of advantages over the interrow irrigation and studies identified the saving of 45-50%

of water and 40-50% of fuels and lubricants and mineral fertilizers. In addition, reduction of the number of interrow tillage by 6 times, and spending of 85 cubic metres of water per 1 ha for growing of 1 centner of cotton were observed.

We can observe the positive improvement of hydrophysical properties of the soil in the field under drip irrigation as compared with traditionally irrigated field; namely, reduction of volume mass, improvement of the soil's water conduction property. It was established that in case of drip irrigation productivity grew by 7.4 centners/ha. In addition, due to continuous maintenance of moisture on the areas under drip irrigation, salinity level increased just slightly and plants did not suffer the wilt disease. Soil at the experimental fields was medium loamy, and medium-fiber Bukhoro-6 cotton variety was planted with cotton interrow space of 60 cm. At the ploughed layer of the soil (0-30 cm) the soil volume mass was 1.38-1.41 g/cm³, and in the under plough layer (30-50 cm) this indicator somewhat increased to 1.49-1.58 g/cm³, and relative mass and total porosity indicators in these layers were correspondingly 3.14-3.21 g/cm³ and 51.3-47.1%.

Hydrophysical properties of the soil were as follows: limited field water capacity at the soil layer of 0-100 cm was 20.3-21.4; natural moisture at ploughed layer was 17.2-18.5%, and under plough layer – 18.3-20.8%; cotton irrigation regime was formed based on the pre-irrigation moisture level and estimated soil layer of 0-50 cm as established in the experimental system. Obtained data evidence high efficiency of the drip irrigation as compared with furrow irrigation. For instance, while 5,200 m³/ha brutto water is spent per season in case of furrow irrigation, we can observe that 2,280 m³/ha of water in scenarios 2 and 3, and total of 2,760 m³/ha of water in the fourth scenario is spent in case of drip irrigation. Thus, upon drip irrigation under the 70-75-70% scheme water was saved by 53%, and upon drip irrigation according to 70-80-65% scheme water saving was 47%.

Features of agrotechnical case of cotton plants and crops included in its complex taking into consideration the traditionally irrigated meadowy alluvial soil conditions and use of new technologies and drip irrigation system have been

provided above. High water saving efficiency achieved in the course of these experiments has also demonstrated its ecologically positive properties. Regionally widespread irrigation erosion and wash-off of mineral fertilizers in meadowy alluvial soils are prevented. Through this method, there is a good opportunity for continuous moisture supply to the plant's root level and efficient utilization of water and nutrients. Advantage of drip irrigation is primarily demonstrated in saving of water resources. At the same time, a unique irrigation mode, low evaporation and prevention of water waste are achieved. Most importantly, since water is delivered to the plant through the pipes in drip irrigation, the surface of field soil is not dried and, as a result, there is no need for performance of interrow tillage.

Upon irrigation of cotton plants using the traditional method, i.e. through the rows, it was determined that part of water was wasted as a result of its partial ingress into lower soil layers in the main canals and its evaporation. Studies identified that 1.5-2.5 thousand cubic meters of water are wasted per one hectare due to evaporation and ingress. Development of modern land improvement and irrigation methods for the cotton and other plants grown on the rows and their introduction into practice with the view of preventing the negative aspects are among the urgent issues nowadays. Technique of irrigation through laying the polyfilm between the cotton plant rows serves as a factor, which enables the reduction of the demand for irrigation water and energy costs as well as increase of soil fertility.

Water saving by 42 percent in average and additional cotton yield of 7-9 centners per hectare or 23% increase has been observed upon irrigation through laying the black polyfilm between the cotton plant rows on the fields of the Training and Research Center of the TIAME Bukhara Branch. Under this non-traditional irrigation technique, there is opportunity for even soil moistening across furrows, reduction in evaporation of soil moisture after irrigation, full utilization of nutrients by the crops due to prevention of washout of mineral fertilizers under pressure. Creation of favourable conditions for active development of the root system due to destruction of weeds because of prevention of sunlight impact on the furrow base,

prevention of soil compaction due to avoiding the tillage between the rows and quality moistening of the productive soil layer as a result of irrigation at reduced norms, and increase of productivity have been observed. Irrigation technique through laying the polyfilm between the cotton plants rows is a technological direction, which enables reduction of water demand and energy consumption by 35-40% and increase of soil productivity.

CONCLUSION AND FUTURE WORK. Saving of water by 15-20%, even water distribution along furrows and increased of useful area under crops by 1.5-2.5% and easing of irrigation works and reduction of manual labor by 2 times as compared with tradition irrigation methods has been observed as a result of irrigation of cotton field using the mobile flexible pipes instead of main irrigation channels. Such manufactured mobile flexible pipes are intended for a land site of 4 ha, this area is irrigated simultaneously using the hoses. Since the land plot is irrigation for a short period, soil preparation occurs evenly in all parts of the field. Since water is supplied to the field for a short time, normal growth of cotton plants and increase of productivity by 2.5-3.0 centners as compared with traditional irrigation method are observed.

Reference

1. Худайев И., Фазлиев Ж., Шаропов Н. Капельное орошения-как водосберегающий способ орошения садов и виноградников //Школа Науки. – 2019. – №. 4. – С. 17-18.
2. Fazliyev J. MODERN IRRIGATION METHODS FOR GARDENS” iScience№ 22 2г //Pereyaslav-Khmelnytsky. Ukraine. – 2018. – Т. 22. – С. 24-26.
3. Fazliyev, Z. S., Shokhimardonova, N. S., Sobirov, F. T., Ravshanov, U. K., & Baratov, S. S. (2014). Technology of the drip irrigation use in gardens and vineyards. The Way of Science, 56.
4. Fazliyev J. Drip irrigation technology in gardens //Интернаука. Science Journal. – 2017. – Т. 7. – №. 11.

5. Fazliyev J. EFFICIENCY OF APPLYING THE WATER-SAVING IRRIGATION TECHNOLOGIES IN IRRIGATED FARMING" ИНТЕРНАУКА //Science Journal. – 2019. – №. 21. – С. 103.
6. Xudayev I., Fazliev J. Drip irrigation-as a water-saving way irrigation of orchards and vineyards //Школа Науки. – 2019. – Т. 4. – С. 15.
7. Xudayev I., Fazliev J., Baratov S. Drip irrigation technology for orchards and vineyards //AGRO ILM. – 2019. – Т. 1. – С. 57.
8. Fazliyev J. EFFICIENCY OF APPLYING THE WATER-SAVING IRRIGATION TECHNOLOGIES IN IRRIGATED FARMING «ИНТЕРНАУКА» Science Journal№ 21 (103) June 2019 г //Г. Part. – 2019. – №. 21 (103). – С. 3.
9. Каримов Г. Х., Фазлиев Ж. Ш. Automation of intensive garden seedlings' drip irrigation //Молодой ученый. – 2015. – №. 10. – С. 212-214.
10. Фазлиев Ж. Ш. Боғларда томчилатиб суғориш технологияси //Интернаука. – 2017. – №. 7-3. – С. 71-73.

**BLOKCHEYN, BLOKCHEYNDA TARMOQLAR XAVFSIZLIGI VA
BLOKCHEYNDA MOLIYAVIY XIZMATLAR SEKTORI**

Bozorboyev Behro'zbek Bahodir o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Iqtisodiyot

(tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi talabasi

behruzbozorboyev13@gmail.com

99-477-15-17

**BLOCKCHAIN, BLOCKCHAIN NETWORK SECURITY AND
BLOCKCHAIN FINANCIAL SERVICES SECTOR**

Annotation: This article discusses the concept of blockchain, network, security in blockchain, open source code, protection of rights in blockchain, changes in financial services sectors in blockchain, value insurance and risk management.

Keywords: Blockchain, certification, open source, sidechains, cryptocurrency

**БЛОКЧЕЙН, БЛОКЧЕЙН СЕТЕВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И
БЛОКЧЕЙН СЕКТОР ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ**

Аннотация: В данной статье рассматривается концепция блокчейна, сетевая безопасность в блокчейне, открытый исходный код, защита прав в блокчейне, изменения в секторах финансовых услуг в блокчейне, страхование стоимости и управление рисками.

Ключевые слова: Блокчейн, сертификация, открытый исходный код, сайдчейны, криптовалюта.

**BLOKCHEYN, BLOKCHEYNDA TARMOQLAR XAVFSIZLIGI VA
BLOKCHEYNDA MOLIYAVIY XIZMATLAR SEKTORI**

Annotatsiya: Ushbu maqolada blokcheyn tushunchasi, blokcheynda tarmoq xavfsizligi, ochiq boshlang'ich kod, blokcheynda huquqlarning saqlanishi,

blokcheynda moliyaviy xizmatlar sektorlarining o'zgarishi, qiymatni sug'urta qilish va risklarni boshqarish haqida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar : Blokcheyn, attestatsiya, ochiq boshlang'ich kod, saydcheynlar, kriptovalyuta.

Blokcheyn (blokklar zanjiri) – taqsimlangan ma'lumotlar to'plami bo'lib, unda ma'lumotlar saqlash qurilmalari umumiy serverga ulanmagan bo'ladi. Bu ma'lumotlar to'plami blokklar deb ataladigan va tartibga solingan qaydlar doimiy o'sib boradigan roy'xatda saqlanadi. Har bir blok vaqt belgisiga va bundan oldingi blokni havola etishga ega bo'ladi. Shifrlashni qo'llash foydalanuvchilarning ularsiz faylga yozuv kiritish imkoni bo'lmasligini kafolatlaydi. Foydalanuvchilarning ularsiz faylga yozuv kiritish imkoniyati yuq, shu sababdan yopiq kalitlar mavjudligi blokklar zanjirlarining ma'lum bir qisminigina o'zgartirishi mumkin. Bundan tashqari, shifrlash barcha foydalanuvchilarda blokklar taqsimlangan zanjirlari nusxalarini sinxronlashtirishni ta'minlaydi. Ba'zida blokcheyn texnologiyasi “ qadriyatlar interneti “ deb ataladi va biz buni yaxshi metafora deb hisoblaymiz. Blokklar zanjirlari blokcheyn fayli yoki qandaydir qadriyatlar ochiq bo'ladigan dunyoning istalgan nuqtasiga ma'lumotlar jo'natishga imkon beradi. Biroq sizda faqat siz “ egalik “ qiladigan bloklarga kirish imkonini berish uchun kriptografik algoritm bo'yicha yaratilgan yopiq kalit bo'lishi lozim. Bu kalitni yo'qotishingiz yoki kimgadir berishingiz orqali siz blokda yashirilgan pulingizni ham yo'qotgan bo'lasiz. Bitkoinlar holatida, kalitlar to'g'ridan to'g'ri moliyaviy qiymatni ifodalaydigan valyutadagi ayrim so'mmalar saqlanadigan manzillarga ulanish uchun foydalaniladi. Xuddi shu bilan mablag'larni o'tkazishni qayd qilish funksiyasi amalga oshiriladi.

Xavfsizlik tadbirlari tarmoqqa shunday joriy qilinganki, uning umumiy inkor qilish nuqtasi bo'lmaydi, nafaqat maxfiylik, balki har qanday harakat bekor qilinmasligi va autentifikatsiyasi ham ta'minlanadi. Tizimda ishtirok etishni istagan har bir shaxs shifrlashdan foydalanishi lozim - bu muhokama qilinmaydi va

o'ylamasdan qilingan harakatlar oqibatlarini faqat shu harakatlarni amalga oshirgan shaxsgina his qiladi. Xakkerlik hujumlari, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash, firibgarlik, kiberqo'rqitish, fishing, spam, ziyon keltiruvchi dasturlar, virus-tovlamachilar – bularning barchasi insonning jamiyatdagi xavfsizligiga tahdid soladi.

Raqamli valyuta oddiy faylda saqlanmaydi. U kriptografik xesh bilan belgilangan tranzatsiyalarda aks ettiriladi. Foydalanuvchilar o'z pullari uchun kriptokalitlarga ega bo'ladi va tranzaksiyalarni to'g'ridan to'g'ri bir-biri bilan birgalikda amalga oshiradi. Bunday xavfsizlik uchun ularning har biri mas'uliyatli bo'lishi-shaxsiy kalitlarni ishonchli himoya qilishi zarurlidir. Bu yerda xavfsizlik standartlari muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bitkoin blokcheynni AQSH Standartlar va texnologiyalar milliy instituti tomonidan chiqarilgan va axborotni qayta ishlash federal standarti sifatida qabul qilingan. U mashhur va puxta ishlab chiqilgan SHA-256 shifrlash standartida ishlaydi. Blok yechimini topish uchun zarur bo'lgan ko'p martalik matematik hisob-kitoblarni takrorlash murakkabligi hisoblash qurilmasidan masalani yechish va yangi bitkoinlar ishlab topish uchun ko'p elektr energiyasi sarflashni talab qiladi. Ba'zi bir boshqa algoritmlar esa ancha kamroq energiya sarflaydi. Bu unda ishtirok etish uchun to'siqlarni pasaytirish lozimligini anglatadi. Bu kapitalni qayta taqsimlash emas, balki qayta taqsimlangan kapitalizm uchun platforma yaratish kerakligini anglatadi. Bundan tashqari yangi kommunikatsiya vositasi hamma uchun farovonlik keltirishiga bo'lgan umidi oqlanmadi. U internet rivojlangan mamlakatlardagi kompaniyalarga, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda, millionlab odamlarga ish taqdim etishga imkon berdi. U ancha eskirib qolgan, chunki yuqori dinamikali raqamli dunyodan ortda qolib ketmoqda va shu sababli ham u sekin va ishonchsiz ishlaydigan, o'tgan asrdan qolgan texnologiyalarga asoslanadi. U monopol bo'lib, milliardlab odamlarga bazaviy moliyaviy vositalarga ulanish imkonini bermaydi. U markazlashtirilgan bo'lib, shu sababli status-kvoni qo'llab-quvvatlashga intiladi va tadbirkorlarga ushbu kuchli platformada qiymat yaratishning yangi usullarini topgan holda shu va boshqa ko'plab muammolarni hal

qilishga imkon beradi. Jahon moliya mutaxassislari blokcheyn bilan bog'liq bo'lgan quyidagi g'oyalar haqida puxta o'ylab ko'rishlari lozim:

Tarixda birinchi marta, turli subyektlar bir-birini bilmagan va bir-biriga ishonmagan holda bitim tuzishi va ishlarni yuritishi mumkin. Shaxsni tasdiqlash va ishonch o'rnatish moliyaviy vositachining huquqi va imtiyozlari bo'lmay qo'ydi. Boz ustiga, moliyaviy xizmatlar nuqtayi nazaridan ishonch bayonnomasi yangi ma'noga ega bo'ladi. Blokcheyn zarur bo'lgan paytda tranzaksiyalar tarixi (blokcheynda), nufuz qiymati (agregatsiyalangan fikrlar asosida) va boshqa umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida har bir tomonning aynan o'xshashligi va to'lov layoqatini tasdiqlab, ishonchli munosabatlar o'rnatishi mumkin.

Moliyaviy xizmatlar tarmog'i bu – eskirib qolgan tizimlarning ulkan texnologik to'plami bo'lib, istalgan payt qulashi mumkin. Uni texnologik jihatdan takomillashtirish qiyin, chunki har bir innovatsiya uchun qaytuvchan bo'la olishlik talab qilinadi. Blokcheyn esa, ochiq kodli boshlang'ich tizim bo'lgan holda, doimiy ravishda o'zgarishi rivojlanishi va tarmoq murosasi asosida, takomillashishi mumkin. Bu afzalliklar –attestatsiya, ancha past qiymat, bir lahzali tezlik, risklarning pasayishi, katta inovatsiya, moslashuv operatsiyalarini, investitsion bank xizmatlari ko'rsatishni, buxgalteriya hisobi va auditni, venchurli investitsiyalarini, sug'urtalashni, tadbirkorlik risklarini boshqarishni, xususiy shaxslarga bank xizmatlari ko'rsatish va tarmoqning boshqa asoslarini o'zgartirishi mumkin. Odamlar o'z ma'lumotlarini o'zlari nazorat qilishlari kerak. Har bir kishi o'z shaxsiyati haqida nimani, qachon, qayerda va qanchalik batafsil gapirib berish haqida o'zi qaror qabul qilishga haqlidir. Shaxsiy ma'lumotlarning daxlsizlik huquqini hurmat qilish – ikkalasi bir xil narsa emas. Bizga unisi ham, bunisi ham kerak. Bir-biriga ishonish zaruratini bartaraf qilib, Satoshi Nakamoto shu tariqa u bilan o'zaro aloqa qilish uchun ikkinchi tomon shaxsini yaxshi bilish zaruratini yo'qqa chiqaradi. Xususiy hayot daxlsizligi –insonning asosiy huquqi va erkin jamiyatning negizidir. Internet paydo bo'lgandan keyingini oxirgi yigirma yil davomida davlat miqyosida ham, xususiy sektorda ham ma'lumotlar markaziy

to'plamlari xususiy shaxslar va tashkilotlar haqida, jumladan, ularga ma'lum qilmagan holda, xilma-xil maxfiy axborotlar to'plangan. Hamma joyda odamlar korporatsiyalar axborot izlash asnosida butun raqamli dunyoni titib tashlagan holda qandaydir kiberklonlar yaratishdan xavfsiraydi. Blokcheynda esa qatnashchilar istagan holda ma'lum darajagacha noma'lumlikni saqlashi mumkin - ular qandaydr qo'shimcha ma'lumotlar xabar qilish yoki bu axborotlarni ma'lumotlar markaziy to'plamida saqlashga majbur emas. Bu holatning muhimligiga notog'ri baho berib bo'lmaydi. Blokcheynda shaxsiy ma'lumotlar ombori yo'q. Blokcheyn protokollari har bir muayyan tranzaksiya yoki vaziyat uchun kerakli bo'lgan no'malumlik darajasini tanlashga imkon beradi . Shu tariqa biz o'zimizning electron nusxalarimizni va ularning dunyo bilan o'zaro aloqalarini yaxshiroq boshqaramiz. Mulk huquqi shaffof hisoblanadi va huquqiy himoya bilan ta'minlanadi. Shaxsiy erkinliklar hamma tomonidan tan olinadi va hurmat qilinadi. Bu haqiqat biz uchun oshkora bo'lib ko'rinadi: har bir shaxs tug'ilgan paytidan boshlab ulardan mahrum qilinishi mumkin bo'lmagan, ularni himoya qilish mumkin va lozim bolgan huquqlarga ega bo'ladi. Raqamli iqtisodiyotning birinchi davrida bu huquqlarni samaraliroq amalga oshirish usullarini izlab topishga harakat qilingan. Internet san'at, yangiliklar, koiigilocharliklar yangi shakllari uchun, she'r, qo'shiq, fotosurat, audio va videoyozuvlar uchun mualliflik huquqi o'rnatish vositasiga aylandi. Tarmoqda moddiy makondagi bilan bir xil narsalarga erishish uchun umumiy savdo kodini qo'llashga to'g'ri keladi: Moddiy substantsiyaning qiymati qanchalik past yoki baland bolishidan qat'iy nazar, har qanday predmetni sotib olish uchun shartnoma tuzish va uni muhokama qilish zaruratini bartaraf qilishga erishildi. Lekin bu holatda ham tranzaksiyalarni boshqarishda vositachilarga umid bog'lashimizga to'g'ri kelardi va vositachilar pulni o'z hisob raqamida ushlab turib (yo'ldagi pul mablag'lari) keyin o'tkazishi yoki uni o'tkazishi va so'ngra rad etishi mumkin bo'lgan holda tranzaksiyalarni rad qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Savdo

bitimlari qatnashchilarining ma'lum bir qismi esa firibgarlik qilishini kutadi va har qanday bitimda ma'lum darajadagi firibgarlik muqarrar deb qabul qiladi. Hozirgi paytda biz ishonch asosidagi munosabatlar o'rnatish va moliyaviy tranzaksiyada ikkinchi tomonning aynan shuligini tasdiqlashda yirik vositachilarga tayanamiz. Bu vositachilar bank hisob raqamlari va zayomlar kabi asosiy moliyaviy xizmatlarga ulanishda hakamlar rolini o'ynaydi. Blokcheyn ma'lum bir tranzaksiyalarga ishonch zaruratini pasaytiradi va ba'zida hatto olib tashlaydi ham. Bu texnologiya shuningdek, qatnashchilarga tasdiqlanadigan, to'liq funktsionalli va kriptografik himoya qilingan elektron profillardan foydalanish va zarur bo'lgan hollarda ishonch asosidagi munosabatlar o'rnatishga imkon beradi. Moliya tizimi har kuni pul mablag'larinibutun dunyo bo'ylab ko'chiradi va hatto bir dollar ham ikki marta sarflanmasligini ta'minlaydi. *iTunes* da bitta qo'shiqni 99 sentga xarid qilishdan tortib, kompaniya ichida fondlarni berish, aktivlar sotib olish yoki kompaniyalar xarid qilishgacha bo'lgan milliardlab bitimlarni tekshirib turadi. Blokcheyn har qanday qiymatlar - valyuta, aksiyalar, obligatsiyalar, huquqlarni - yirik va kichik miqdorda, uzoq va yaqin masofaga, ma'lum va noma'lum tomonlarga ko'chirish uchun umumiy standart bo'lishga qodir. Shunday qilib, blokcheyn qiymatlarni ko'chirish uchun xuddi tovarlarni ko'chirish uchun kerak bolgan standart yuk konteyneri joriy qilish kabi ishlami bajarishi mumkin. Bu osa bahoni sezilarli ravishda pasaytirishi, operatsion tezlikni oshirishi, iqlisodiy o'sish va farovonlikka xizmat qilishi mumkin. Moliyaviy institutlar xususiy shaxslar, tashkilotlar va davlatga tegishli boigan qiymatlar saqlanadigan ombor vazifasini bajaradi. O'rtacha statistik fuqaro uchun bank ularni bank yacheykasi, jamg'arma yoki joriy hisob raqamida saqlaydi. Likvidlik zarur bo'lgan va naqd ekvivalentga kichik foiz talab qilinadigan yirik tashkilot uchun bu risksiz investitsiyalar, masalan, g'aznachilik obligatsiyalari yoki qisqa muddatli vositalar bozoriga investitsiyalar

hisoblanadi. Blokcheyn bilan xususiy shaxslar qiymatlarini saqlash, jamg'arma yoki joriy hisob raqami xizmatlarini yagona taqdim etuvchilar sifatida banklarga tayanishga majbur bolmaydilar, tashkilotlarda esa risksiz moliyaviy aktivlar xarid qilish va ularga egalik qilishning samaraliroq mexanizmlari paydo boiadi. Moliyaviy institutlar ipotekadan tortib, qisqa muddatli veksellargacha kreditlar berishni: kredit kartalari, ipoteka kreditlari, korporativ, munitsipal va davlat obligatsiyalari, aktivlar bilan ta'minlangan qimmatli qog'ozlar bilan ishlash jarayonini ancha soddalashtiradi. Kreditlash mexanizmi kredit layoqatini tekshirish, kredit tarixini yuritish, kredit reytinglarini tayinlash uchun bir qator qo'shimcha tarmoqlarni yuzaga keltirdi. Xususiy shaxslar uchun kredit tarixi muhim, tashkilotlar uchun esa -«investitsion sinf»dan to «axlat»gacha boigan kredit reytinglari mavjud. Blokcheynda istalgan shaxs an'anaviy qarz majburiyatlarini to'g'ridan to 'g'ri chiqarishi, ayirboshlashi va tartibga solishi, shu tariqa, risk va xarajatlarni pasaytirishi hamda tezlik va shaffoflikni oshirishi mumkin. Iste'molchilar bevosita boshqa iste'molchilardan qarz olishi mumkin boladi. Bu ayniqsa, bank xizmatlari bilan qamrab olinmaganlar va butun dunyo bo'ylab tadbirkorlar uchun juda muhim amaldir. Har kuni bozorlar butun dunyo bo'ylab umumiy qiymati trillionlab dollarni tashkil qiladigan moddiy aktivlarni ayirboshlashga imkon beradi. Savdo bu - investitsiyalash, birjada o'ynash, xedjirlash va arbitraj, jumladan, bitimdan keyingi kliring sikli, tartibga solish va saqlash maqsadida aktivlar va moliyaviy vositalar sotish va sotib olishdir. Blokcheyn har qanday tranzaksiyalarni tartibga solish vaqtini haftla va kunlardan daqiqa va soniyalargacha qisqartiradi. Aktiv, kompaniya yoki yangi korxonaga investitsiya kiritish kapital qiymatining ortishi, dividendlar, foizlar, renta va ularning xilma-xil kombinatsiyalari ko'inishida daromad olish imkonini beradi. Tarmoq investorlarni tadbirkorlar va

kompaniyalar egalari bilan rivojlanishning «farishta»dan tortib, IPOgacha va boshqa turli bosqichlarida uchrashtirgan holda bozorlar vujudga keltiradi. Mablag'lar jalb qilish odatda vositachilarni, masalan, investitsion banklar, venchurli investorlar, huquqshunoslarni talab qiladi. Blokcheyn ularning ko'plab funksiyalarini avtomatlashtiradi, to'gridan to'g'ri piringli moliyalashtirish uchun yangi modellardan foydalanishga imkon beradi, shuningdek, dividendlar yozish va kuponli tolovlarini yanada samarali, shaffof va ishonchli qiladi. Risklarni boshqarish va uning xususiy holati bo'lgan sug'urtalash xususiy shaxslar va kompaniyalarni ko'zda tutilmagan yo'qotishlar va halokatlardan himoya qilish uchun mo'ljallangan. Kengroq ma'noda moliya bozorlarida risklarni boshqarish oldindan aytish yoki nazorat qilish qiyin bo'lgan hodisalarni xedjirlash uchun bir talay hosila, murakkab strukturalangan moliyaviy mahsulotlar va boshqa moliyaviy vositalarni yuzaga keltirgan. So'nggi hisob-kitoblarga ko'ra, barcha ommaviy ochiq bo'lgan hosila qimmatli qog'ozlarining nominal qiymati 600 trln dollarni tashkil qiladi. Blokcheyn sug'urta qilish nomarkazlashgan modellarini qo'llab-quvvatlaydi, bu risklarni boshqarish uchun hosila qimmatli qog'ozlardan foydalanishni yanada shaffof qiladi. Insonning ijtimoiy va iqtisodiy kapitaliga, uning harakatlari va boshqa nufuzga oid ko'rsatkichlarga asoslangan nufuz tizimining o'zi sug'urta qiluvchilarga aktuar riskni yaxshiroq tushunish va qarorlardan xabardor bo'lgan holda qabul qilishga imkon yaratadi.

Xulosa: Blokcheyn ham xavfsizligini ta'minlash sifatida peer-to-peer dan foydalanadi. Blokchaynning rivojlanishi natijasida soliq tizimi, yer-kadastr faoliyati bundan tashqari bank tizimi ham keng rivojlanmoqda. 2018-yil 12-noyabr kuni O'zbekistonda ilk bor – “Dori vositalari, tibbiy buyumlar va tibbiy texnika ekspertizatsiyasi va standartizatsiyasi Davlat markazi” DUK avtomatlashtirilgan reyestlar tizimida blokcheyn texnologiyasining pilot loyihasi joriy etildi. Bu esa blokcheyni farmaseftika sohasida ham o'rni borligidan dalolat bermoqda.

Blokcheynni afzalliklari kabi xavfli tomonlari ham mafvjud. Nasha bozorida, ko'p miqdordagi oltinlarni sotishda bundan tashqari qul bozorida ham u ancha o'z ta'siri mavjud. Odatiy bo'lmagan bu qora bozorda blokcheyn bozor xaridorlari va sotuvchilari uchun juda xavfsiz, maxfiy va qulaydir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

5 Chen, G., Xu, B., Lu, M., Chen, N.-S., 2018. Blockchain texnologiyasini o'rganish va ta'lim uchun potentsial dasturlar. Aqli o'quv muhitlari 5, 1. <https://doi.org/10.1186/s40561-017-0050-x>

6 Geyts, M., 2017. Blockchain. Blatcoin bitcoin kriptografik aql-shartnoma va pulning kelajagini tushunish uchun eng yaxshi qo'llanma. CreateSpace Mustaqil Publishing Platform.

7 Ichikawa, H., Kobayashi, A., 2018. Avtonom tarqatilgan blokirovka targ'iboti bilan ishtirokchilar o'rtasidagi xabarlarni uzatish uchun xabar protokoli, Ishlar - 2017 yil 5-Xalqaro hisoblash va tarmoq bo'yicha simpozium, Candara 2017. <https://doi.org/10.1109/CANDAR.2017.50>

8 Peters, GW, Panayi, E., 2016. Blockchain texnologiyalari yordamida zamonaviy bankni boshqaruvchilarni tushunish: Tasca, P., Aste, T., Pelizzon, L., Peroni, N. (ed.). Banklar va pullarni tashqarida bank. Springer International Publishing, Cham, Sr. 239-278. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42448-4_13

9 Radziwill, N., 2018. Blockchain Revolution: Bitcoin orqasidagi texnologiya pul, biznes va dunyoni qanday o'zgartiradi. Sifat boshqaruvi jurnali 25, 64-65. <https://doi.org/10.1080/10686967.2018.1404373>

10 Yli-Huumo, J., Ko, D., Choi, S., Park, S., Smolander, K., 2016. Blockchain texnologiyasi bo'yicha hozirgi tadqiqotlar qayerda? - Tizimli ko'rib chiqish. PLOS ONE 11 (10), e0163477. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0163477>

YOSHIMOTO BANANANING “OSHXONA“ ASARIDA
QO’LLANILGAN いく(iku)・ゆく (yuku) (BORMOQ) FE’LLARINING
LEKSIK VA SEMANTIK TAHLILI

Qo’ldosheva Gulmira Shuxrat qizi

*O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistratura
bosqich lingvistika yapon tili yo’nalish 2-kurs talabasi*

gulmirakuldosheva7@gmail.com

Tayanch so’zlar: izohli lug’at, lug’atshunoslik, leksik tahlil ,semantik tahlil, kontekstli til, omonimlar, analiz, aspekt

Ключевые слова: толковый словарь, лексикология, лексический анализ, семантический анализ, контекстуальный язык, омонимы, анализ, аспект

Key words: explanatory dictionary, lexicology, lexical analysis, semantic analysis, contextual language, homonyms, analysis, aspect

Annotatsiya: Ushbu maqoladan ko’zlagan asosiy maqsad yapon tili o’rganuvchilar uchun yapon tilidagi いく(iku)・ゆく(yuku) (bormoq) fe’llaring farqli tomonlarini ochib berish hamda, qo’llanilish usullarini leksik tahlil qilish, so’ngra badiiy asar ichidan ushbu fe’llar qo’llanilgan gaplarni aniqlash, so’ngra ushbu gaplarni yapon tilidagi izohli lug’atlar asosida semantik tahlil qilib, o’xshash va farqli jihatlarini yoritilib berildi.

Abstract: The main purpose of this article is to explain to Japanese language learners the different aspects of the Japanese verbs いく (iku) ・ゆく (yuku) (to go) and to lexically analyze the ways in which they are used, and then to use these verbs in a work of art. identification of the sentences used, followed by a semantic analysis

of these sentences based on explanatory dictionaries in Japanese, highlighting their similarities and differences.

Аннотация: Основная цель этой статьи — объяснить изучающим японский язык различные аспекты японских глаголов *い<(iku)* • *ゆ<(yuku)* (идти) и лексически проанализировать способы их употребления, а затем использовать эти глаголы в художественном произведении. выявление используемых предложений с последующим семантическим анализом этих предложений на основе толковых словарей японского языка с выделением их сходств и различий.

Kirish

Yapon tili o'zining murakkab tuzilishiga ega yozuvi va yuqori kontekstli til ekanligi bilan boshqa tillardan farq qiladi. Yapon tili kabi murakkab tilni o'rganish katta mehnatni talab qiladi, shuningdek, katta mashaqqatni bosib o'tishga to'g'ri keladi. Ijod yoki ish bo'lganda ham avvalo kuchli xohish, gohida asliyat o'rganayotgandan ko'proq izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida ijod qilishdir. Mana shuning uchun ham tilni o'rganayotgan odamlardan, avvalombor, sabr kerak bo'ladi. Bugungi kunga kelib, millatlararo o'zaro aloqa munosabatlarini kuchli o'rnatish va yanada mustahkamlashga ehtiyoj kuchaygan sari, xorijiy tillarni o'rganishga ham talab kengayib boraveradi. Xorijiy tilni o'rganish tarjima amaliyotida ham muhim hisoblanadi. Xorijiy tilni o'rganar ekanmiz, o'sha xalqning urf-odatlarini, madaniyati, kelib chiqishi haqida ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Dunyodagi hech bir tilni lug'at boyligi hisoblanmish so'zlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Har bir til o'zining lug'at boyligi, grammatik qurilishi asosida vujudga keladi. Yapon tili ham dunyodagi murakkab tillarning biri hisoblanib, unda bir-biriga o'xshash bo'lgan so'zlar talaygina. So'zlar millatning yashash tarzi, urf-odatlarini, insonlar xarakteri, ichki kechinmalarini ko'rsatib beradi. Shularni hisobga

olgan holda har bir so'zni o'z o'rnida to'g'ri qo'llash talab etiladi. Shuning uchun ham so'zlarning ishlatilish usullarini o'rganish muhimdir.

Hozirgi kungacha O'zbekistonda sharqshunos filologlari tomonidan yapon tilining grammatikasi bo'yicha salmoqli darajada ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Afsuski, bu ilmiy izlanishlar orasida yapon adabiyoti, xususan, badiiy asarlarini o'rganib ilmiy tahlil qilishga bag'ishlangan ilmiy ishlar juda kamchilikni tashkil qiladi. Bundan tashqari, yapon adabiyotining jahon miqyosida tanilgan, mashhur yozuvchilarining asarlarini yapon tilidan o'zbek tiliga grammatik jihatdan taxlil ishlari ham juda kam.

Zamonaviy yapon adabiyoti olamida o'zining ko'p sonli o'quvchilariga ega bo'lgan, asarlari dunyoning bir necha tillariga tarjima qilingan, o'zining badiiy tasvirlash usuliga ega bo'lgan yozuvchilaridan biri – Yoshimoto Banananing “Oshxona” asarining o'zbek tili uchun yangiligi va asardagi fe'llarlar ustidan izlanishlar olib borilmaganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Ushbu tadqiqot ishimizdan ko'zlagan asosiy maqsad yapon tili o'rganuvchilar uchun yapon tilidagi いく(yuku)・ゆく(yuku) (bormoq) fe'llaring farqli tomonlarini ochib berish hamda, qo'llanilish usullarini leksik tahlil qilish, so'ngra badiiy asar ichida ko'rib chiqib semantik tahlil qilib, yoritib berish hisoblanadi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda quyidagilar asosiy vazifalarini etib belgilandi:

-Yapon tilidagi いく(yuku)・ゆく(yuku) (bormoq) fe'llaring ishlatilishini 5ta yapon tilidagi izohli lug'atlari asosida leksik tahlil qilish;

- Yoshimoto Banananing “Oshxona” asaridagi いく(yuku)・ゆく(yuku) (bormoq) fe'llari ishlatilgan gaplarni aniqlash;

- “Oshxona” asaridagi いく(yuku)・ゆく(yuku) (bormoq) fe'llari qanday hollatlarda qo'llanilganligini semantik tahlil qilish;

-Yapon tilidagi いく・Φく (bormoq) fe'llaring 5ta yapon tilidagi izohli lug'atlaridagi va Yoshimoto Banananing "Oshxona" asarida qo'llanilgan holatlardagi o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash;

Ushbu tadqiqotning maqsadi qo'yilgan masalalarni yoritish va bilimlarimiz doirasini kengaytirishdir.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodlarning tavsifi. Tadqiqot ishimizda nazariy va amaliy tarjimashunoslikning asosiy tadqiqot metodlari: qiyoslash, taqqoslash, adabiyotlardan foydalanish va nazariy xulosalarga kelish metodlaridan foydalandik. Shu bilan birga, yapon tili o'qituvchilar bilan suhbat qurib, internet saytlardan ma'lumotlar olib, yapon tilidagi いく・Φく (bormoq) fe'llaring ishlatilishi hamda ularning qo'llanilishi haqida ma'lumotlar olib, bilimlarni mustahkamlab, ma'lumotlar bilan ishlash ya'ni, analiz va tahlil qilish metodlaridan foydalandik.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Ushbu tadqiqot ishimizning nazariy ahamiyati shundan iboratki, ushbu ilmiy ishimizning tahlillaridan chiqadigan ilmiy xulosalar va yangilik shu soha vakillari hamda yapon tilini o'rganuvchilari uchun to'g'ri va aniq lug'at sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, yapon tilida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqotlarda ishlatilishi, yapon tilini o'rgatish jarayonida darslik, qo'llanma va lug'at yaratishda, tarjimonlik sohasida ham keng qo'llanishi mumkin. . Ushbu ishimizda tahlil qilingan fe'llarning qo'llanilish usullari, o'xshash va farqli tomonlari kelgusida yaponcha-o'zbekcha hamda o'zbekcha- yaponcha lug'atlar yaratishda manba bo'lib xizmat qila olishi mumkin.

Tadqiqot ishimizning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, biz yapon badiiy adabiyotlarida uchraydigan murakkab omonim so'zlarning ishlatilishi va farqli tomonlari hamda umum adabiy tilda tutgan o'rnini ko'rsatib beradi va bu sohadagi tadqiqot tamoyillarini yanada boyitadi. Bundan tashqari, tarjima nazariyasi, matn tahlili, lug'atshunoslik sohalarida ham umumli foydalanish mumkin.

XULOSA

Ushbu tadqiqot ishimizda 「い<・ゆ<」(bormoq) fe'llariga aloqador ham leksik, ham semantik tahlil yoritildi. Jumladan, kerakli ma'lumotlar taqdim etildi. Ushbu ma'no jihatdan bir xil bo'lgan fe'llarning o'xshash va farqli tomonlari o'rganilib chiqildi. Ko'rib chiqilgan tadqiqot ishidan ko'zlangan maqsad amalga oshirish uchun yapon tilidagi 5ta izohli lug'at va Yoshimoto Banananing "Oshxona" asari olindi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu ma'no jihatdan bir xil bo'lgan fe'llarni qiyoslab o'rganib ko'rganda, sodda qilib aytganda, 「い<」(bormoq) fe'li asosan, 「い<」 ish harakat, o'zgarish, sezish, his qilish]kabi ma'nolarda, 「ゆ<」 (bormoq) fe'li esa aksincha, 「vaqt, hi-tuyg'u, mavhuml narsalarning yo'nalishi」ni ifodalanda qo'llanilishi aniqlandi.

Bunday xulosaga kelishimizga sabab, yapon tilidagi 5ta izohli lug'atlar va Yoshimoto Banananing "Oshxona" asarida qo'llanilgan gaplarning ham leksik ham semantik tahlili natijasidir. Shunday ekan, ushbu tadqiqot natijasidan kelib chiqqan holda, uni yapon tilini o'rganuvchilar ichida tadbiq etish o'rinli bo'lishi ko'zda tutilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

I. O'zbek tilidagi adabiyotlar:

- 1.1. Ma'rufov Z.M. "O'zbek tilining izohli lug'ati" 1tom M., "Rus tili" 1981
- 1.2. Raxmatullayev Sh. "O'zbek tilining etimologik lug'ati" T., "Universitet" 2000

II. Rus tili adabiyotlar:

- 2.1. Лютерйохон М. Японский язык грамматика разговорник словарью. М., АСТ:Астрель, 2007

2.2. Алпатов В. М., Аркадьев П. М., Подлеская В. И. “Теоретическая грамматика японского языка”. М., 2008

III. Yapon tilidagi adabiyotlar:

3.1. 『チャレンジ小学国語辞典第三版』福武書店、1994年

3.2. 『小学新国語辞典第1版』光村教育図書、2002年

3.3. 『デイリーコンサイス国語辞典第3版』三省堂、2002年

3.4. 友松悦子・和栗雅子「初級日本語文法要点整理ポイント20」2004年

ズリーエーネットワーク

3.5. 許明子・宮崎恵子「レベルアップ日本語文法」2008年

3.6. 『学研現代新国語辞典改訂第4版』学習研究社、2018年

IV. Internet saytlar:

4.1. <http://oshiete.goo.ne.jp/qa/3829178.html>

4.2. <http://dic.yahoo.co.jp/dsearch?enc=UTF-8&p=%E3%8...>

4.3. 吉本ばなな「キッチン」における主題の考察

https://note.com/sumi_note/n/n03f3920f727d

4.4. 吉本ばなな「キッチン」における主https://note.com/sumi_note/n/n03f3920f727d

**АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ
АСОСЧИСИ СИФАТИДА**

ТДТрУ “Ижтимоий фанлар” кафедраси катта уқитувчиси - З. Н. Бобошев

ТДТрУ мустақил тадқиқотчилари - М.Н.Хасанов

ТДТрУ талабаси - Э.А.Нуруллаев

[*mirshodhasanov02@gmail.com*](mailto:mirshodhasanov02@gmail.com)

[*Тел.+998909511099*](tel:+998909511099)

Аннотация

Ушбу мақолада Форобийнинг ҳаёти илмий-фалсафий қарашларида инсон ақл-заковатини бирламчи ўринга қўйганлиги, Абу Наср Форобийнинг педагогика фанининг асосчиси эканлиги, шунингдек, унинг асарларида кўриб чиқилган педагогик тушунчаларга берилган таърифлар билан янада ойдинлашади. Форобий инсон, унинг дунё тарққиётининг энг мукамал ва етук якуни сифада этирофи, унинг асарларида инсонга тарбия ва таълим бериш зарурлиги каби масалалар тахлил этилган. Педагогиканинг асосий тушунчаси бўлган ўқитиш ва тарбия ҳақида олим шундай изоҳ беради

Калит сўзлар: Форобий, инсон илмий-фалсафий қарашлари, таълим-тарбия, билиш, педагогика, диалектика, ўқитиш, ўрганиш, дунёқараш, Замонавий педагогика.

Кириш. Абу Наср Форобийнинг педагогика фанининг асосчиси эканлиги унинг асарларида кўриб чиқилган педагогик тушунчаларга берилган таърифлар билан янада ойдинлашади. Педагогиканинг асосий тушунчаси бўлган ўқитиш ва тарбия ҳақида олим шундай изоҳ беради: «Ўқитиш халқ ва халқларда назарий хайрия, таълим эса санъатга асосланган билимлар орқали уларга ахлоқий хайрия беришдир. Ўрганиш фақат сўз орқали амалга оширилади, тарбияда инсон ва кишиларда билимга асосланган сифатларга

асосланган ҳаракатларни бажариш малакаларини шакллантиришга ўргатилади. Кўриниб турибдики, бу таърифларнинг метафорик маъноси замонавий педагогикадаги «таълим» ва «тарбия» тушунчалари билан узвий боғлиқдир.

Фаробий меросида педагогиканинг асосий тушунчаси бўлган «тарбия» тушунчаси ҳам мавжуд. Замонавий педагогикадаги «Ўрганиш биз учун борлиқнинг келиб чиқишини билиш қуроли, улардан келиб чиқадиган хулосалар – илмий фанларни ўрганишнинг ибтидоси ва воситасидир» таърифи «таълим ўрганиш натижасидир, сўзма-сўз маънода ўз билимини шакллантиришдир. Ижтимоий онг шакли сифатида санъат катта рол ўйнайди. Санъат орқали биз дунёни бадиий тан олишга, ҳаётга эстетик муносабатни шакллантиришга, шахснинг фуқаролик ва маънавий инсоний фазилатларини тарбиялашга эришамиз. Эстетик тарбия - инсон ҳаётига, санъатга, табиатга, гўзалликка муҳаббат, ҳислар орқали буюк гўзаллик, тўғри тушуниш, баҳраманд бўлмоқ. Бадиий асос меҳнатни янада мукаддаслайди, ҳаётни гўзаллаштиради ва инсоннинг юксак ахлоқий фазилатларини шакллантиради. Фаробий: «Инсоннинг хулқ-атворини яхшилайдиган ҳаракатлар инсон танасини яхшилайдиган ҳаракатларга ўхшайди.

Тананинг комиллиги – саломатлик, агар саломатлик бўлса, уни асраш керак, бўлмаса, унга эришишга ҳаракат қилиш керак. Жисмоний фаоллик нормал даражада бўлса, соғлиқка эришиш мумкин. Худди шундай, агар биз ўртача даражада ҳаракат қилсак, улар орқали яхши хулқ-атворга эга бўламиз. « хулқ-атвори ижтимоий муҳит, тарбиявий таъсир, Инсон иродаси касаллик каби кўплаб объектив ва субъектив омиллар таъсирида шаклланади ва ўзгаради. Фаробийнинг фикрича, тарбия топмайдиган, тузатиб бўлмайдиган, йиртилмайдиган ёш йўқ. «Ёмонлик руҳнинг касаллигидир. Бу хасталиқдан халос бўлиш учун маълум бир касалликни даволовчи шифокордек бўлишимиз керак», — деди олим.

Абу Наср Форобий асарларида ватанпарварлик тарбиясини эътибордан четда қолдирмаган. Форобий – «Бахтга йўл» рисоласида ёшларга қахрамонлик, саховат, хайр-эҳсон, қаноат, нотиқлик ва ҳоказолар ҳақида ҳикоя қилади. бу хислатларни тарбиялаш усуллари баён қилади. Бу хасталиқдан халос бўлиш учун маълум бир касалликни даволовчи шифокордек бўлишимиз керак», — деди олим.

Абу Наср Форобий асарларида ватанпарварлик тарбиясини эътибордан четда қолдирмаган. Форобий – «Бахтга йўл» рисоласида ёшларга қахрамонлик, саховат, хайр-эҳсон, қаноат, нотиқлик ва ҳоказолар ҳақида ҳикоя қилади. бу хислатларни тарбиялаш усуллари баён қилади. Бу хасталиқдан халос бўлиш учун маълум бир касалликни даволовчи шифокордек бўлишимиз керак», — деди олим. Абу Наср Форобий асарларида ватанпарварлик тарбиясини эътибордан четда қолдирмаган. Форобий – «Бахтга йўл» рисоласида ёшларга қахрамонлик, саховат, хайр-эҳсон, қаноат, нотиқлик ва ҳоказолар ҳақида ҳикоя қилади. бу хислатларни тарбиялаш усуллари баён қилади. Арастудан кейин «Иккинчи муаллим»га айланган жаҳонга машҳур мутафаккир, олим, халқ даҳоси Абу Носир Форобий инсоният тарихида янги педагогик тизимни шакллантириш, уни ҳаётга татбиқ этишда алоҳида ўрин тутди. тарбиянинг умуминсоний ғоялари. Абу Наср Форобий илк педагогик ғоялар ютуқларини қайта тиклай ва такомиллаштира олди. У халқ даҳосига, Шарқ маданиятининг энг яхши намуналарига эътибор бериб, ўзининг педагогик концепциясини ишлаб чиқди. Унинг педагогик концепцияси дидактика ва тарбия назарияси муаммоларини ўзида мужассамлаштирган фундаментал тизимдир.

Абу Наср Форобийнинг тарбиявий ғоялари назарий жиҳатдан ҳар қандай педагогик таълимотнинг бошланғич нуқтаси бўлиши мумкин. айниқса, унинг буюк жамиятни бутун инсоният жамияти сифатида тасвирлайдиган инсонпарварлик платформаси замонавий педагогиканинг етакчи ғоясидир. Абу Наср Форобий етук инсонни тарбиялаш учун инсон биринчи билим эмас,

билимли бўлиши керак, тарбиясиз таълим инсониятнинг ашаддий душмани, бу эса келажакда унинг бутун ҳаётига фалокат келтиради, деган тамойилни илгари сурган. Аллома шундай улкан ишни амалга оширдики, бу ишга унинг ўтмишдошлари юзаки тўхталиб ўтган эдилар. Бу буюк инсон юнон фалсафасининг энг қийин масалаларининг сўнгги ўзгаришларигача қамраб олди ва кўра билди. Ғарбда кадр-қимматидан ортиқ мақталадиган Авиценнанинг ўзи тан олганидек, у Аристотелнинг метафизикасини орадан юз йилча ўтгандан кейин кўлига Абу Наср Форобийнинг шу китобга ёзилган шарҳи тушгандан кейингина тушунган. Шунинг учун Шарқда фалсафани ҳақиқий, қатъий илмий асосда ишлаб чиққан киши деб фақат Форобийни ҳисобламоқ лозим». Абу Наср Форобий давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштириш ва ҳокимиятни инсонпарварлаштириш учун жамоавий, гуруҳли бошқарувнинг намунаси ғоясини, демократик, адолатли, ақлли раҳбар ғоясини таклиф қилди. Абу Наср Форобийнинг фикрича, жамиятнинг биринчи етук модели «шаҳар-давлат» бошқаруви эди. Яхши жамиятнинг энг барқарор хислати - бу билимдон олим таърифлаганидек, инсоннинг ахлоқий қадриятларига устувор аҳамият беришдир. Бу тамойил замонавий билимлар учун муҳим ва долзарбдир. Донишманд ҳукмдор тимсолида мужассамланган комил инсон ғояси ўзининг юксак чўққисиди эди. Бу фикрлар Форобийнинг «Китоб ал-милла» «Дин ҳақида рисола»да ўрин олган. Худо бу дунёни инсон учун яратган. Инсон биринчи ўринда туради. Инсонга унинг инсонийлигини еслатувчи билим, тушунча, назария, шаблондан кўра «устоз» ва «ибрат намунаси»нинг таъсири кучлироқдир. Бу хулосага кўра, у инсониятнинг биринчи устози Муҳаммад пайғамбарни «Раис ул-аввал» деб талқин этади.

Бу хулоса буюк бобомиз ислом динини илмнинг егизаки деб эътироф етганлигини кўрсатади. Фан, таълим, дин ўртасидаги муносабатларга янгича ёндашувни шакллантириш каби асарлар миллий маънавиятни уйғотиш ва тиклашга катта ҳисса қўшмоқда.

Форобий Худонинг қудрати ва буюклигини таъкидлаган. У кечаю кундуз дуо қилиб, Худодан уни гуноҳларидан поклашини ва унга покиза ақл беришини сўради. Ўз бандангдан жаҳолат пардасини супуриб, уни барча нуқсонлардан тозала. Ўзинг рози бўлган ишингдан роҳат ол! Аллоҳим! Менинг мақомимни кўтаринг! Мен қилган барча яхшиликларнинг охири бўлсин! Мақсадларимни эзгу қилгин ва амалга оширгин!Эй Машриқу Мағрибнинг Парвардигори! Мэнга олийжаноблик ва олийжаноблик бер, пайғамбарларнинг мўжизаларини кўрсат, бойларнинг бахтини бер, менга доноларнинг ҳикматини, тақводорларнинг тақвосини кўрсат! Менга ҳақиқатни кўрсатинг! Ёлғонни ёлғонга кўрсатгин Аллоҳим! Доноликнинг энг юқори даражасига олиб келинг ва муқаддас фаришталарингиз дунёсига яқинлашинг! Бу сатрларни таҳлил қилиб, буюк мутафаккирнинг бутун умри Худо томонидан қабул қилинган, деган хулосага келиш мумкин. Сабаби: Абу Наср Форобий дунёга машҳур сиймо, мутафаккир, олим, туркий, ислом олами фалсафасининг юлдузи,

Форобийнинг фикрича, «Ёмон хулқ – руҳий касаллик, яхши хулқ-атвор ва ақл-заковат асосий инсоний фазилатлардир», «Бахт – ҳар бир инсон интилувчи мақсаддир», «Ўқитувчининг хатти-ҳаракати меъёри нормалдир». Унинг педагогикаси умумий тақдир тамойиллари: Абу Наср Форобийнинг «Яхши шаҳар аҳлининг қарашлари» ва «Фалсафага дин керак эмас» ва бошқалар. Унинг фалсафий рисоаларида айлана-шаҳар табиати сайёрамиздаги ўн саккиз минг оламдан биридаги ҳаётнинг кичик намунаси сифатида олиниб, уни инсониятга бахт-саодат келтирадиган эзгулик ва адолат сифатида кўрсатади. Бойлик, бойлик ўткинчи дунёнинг ягона ўлчовидир, мавзу, яхши бахт тушунчаси эса абадийликка йўлдор. Эзгулик ва ахлоқ нури. Қалбида иймонини йўқотган, виждонини тиймаган инсон тақдир илми ва тажрибасини инсоният манфаати учун, яхшилик учун эмас, шафқатсизлик ва ёмонлик учун сарфлай олади. ҳаёт сири.

Абу Наср Форобийнинг ўз даврининг энг муҳим асари дин ва фалсафа ўртасида кўприк бўлган. Унинг фикрича, ҳақиқий файласуф билан пайғамбар ўртасида унчалик фарқ йўқ. Форобий дин ҳақиқатини талқин қилишда донишманд мутафаккирларни пайғамбарлар даражасига тэнглаштиради. Форобий фикрича, энг доно раҳбар тафаккур қобилиятига эгадир. Бу хислатлар Муҳаммад пайғамбарда ҳам бор эди. Шунинг учун Форобий Муҳаммад пайғамбарни «Биринчи раҳнамо» деб билган. Ахлоқий фазилатлар интеллектуал миллатни тарбиялаш, ватанпарварлик фазилатларини эгаллашнинг ягона асосий йўлидир. Абу Наср Форобий қалб поклиги, одамларга меҳр-оқибат, ҳар бир ишда еҳтиёткорлик ҳақидаги фикрлари билан ислом динини оддий одамлар ҳаётига яқинлаштиради. «Қалби иймонга тўла, покиза кишигина Аллоҳ таолонинг меҳрига лойиқдир.» Бундай инсон маънавий етук бўлади. Бинобарин, етук шахсгина (ақл кучи билан) маънавий онг орқали инсон онгидаги худонинг моҳиятини тан олади. Ва шу билан руҳий дунёни тортади. Абу Наср Форобий: «Оламдаги нарса ва ҳодисаларни ҳиссий идрок етишга асосланган билиш инсон билишининг ташқи асосидир. Ва биз билимнинг ички қисмини мутлақо соф, муқаддас руҳда намоён бўладиган онг фаолияти билан боғлаймиз. Абу Наср Форобий: У фалсафа ва динни бир хил кўриб, ҳар иккисини онгли билимнинг бир тоифаси деб эътироф етиб, фалсафанинг асосий тамойили далил, диннинг ўзаги эса иймондан иборат эканлигини таъкидлаган. Иймон, одоб, ахлоқ, қадр-қиммат, эзгулик изларининг манбаи диний илм ва диндадир.

Дин инсонни гуноҳдан поклаш, одамийликка етаклаш, тарбиялаш воситасидир. Қуръон инсоний фазилатларни сингдирувчи эзгу меросдир. Одоб, ҳақиқат ва ҳалолликни ҳурмат қиладиган хазина. Инсон ҳақиқатларидан бири исботланса, «Қуръон оцин», дейди. Лаънат текин эмас. Инсон фарзанди дунёси покиза, виждони мусаффо, бойни, оғзида худоси, қўлида Қуръони «Имон жузди»ни ҳурмат қилади. Ёки «Ал хаяу шогбатун мин-ал-имон». Арастудан кейинги Буюк Устоз меросида инсон тарбияси билан боғлиқ

кимматли нарсалар кўп. Бинобарин, у нафақат мутафаккир, балки алломаларнинг жаҳон устозига ҳам айланди.

Абу Наср Форобий янги фалсафий тушунчаларни яратди ва шунга мос натижаларга еришди. Бу натижалар динда, диний қонунчиликда, сиёсат ва фанда. Бу киритилган «янгиликлар»да дин Абу Наср Форобий фалсафий тамойиллари ва фалсафий қарашларининг биринчи манбаи сифатида қаралади, албатта, бу ерда дин алоҳида фалсафий фан сифатида қаралади. Дин ва фалсафа азалдан бир-бирига қарама-қарши бўлиб келган. Сукротга қўйилган айбловлардан бири у диний қадриятларни тан олмагани ва кадрламаслиги (яъни фалсафани диндан устун қўйгани) эди.

Абу Наср Форобий фалсафа ва социология, сиёсат, педагогика, ахлоқ, диалектика ва сиёсат билан қизиқди. Мутафаккир ғоялари ўз давридан олдинда эди. Унинг иши ҳали ҳам долзарбдир. Абу Наср Форобий дунёдаги ҳамма нарсани 6 даражага ажратади. Улар бир-бири билан яқин алоқада эканликларини айтишди. Биринчи босқич - бу ҳамма нарсанинг туғилиши. Иккинчи босқич - ҳамма нарсанинг пайдо бўлиши. Учинчи босқич - ақл ёки ривожланаётган ақл. Тўртинчи босқич - бу руҳ. Бешинчи босқич - бу шакл. Бу олтинчи масала. Бу олти босқич инсон ва атроф-муҳитнинг шаклланишига таъсир кўрсатди, деган фалсафий ғоядир. Буни ҳисобга олган ҳолда, ал-Форобийнинг таълим-тарбиявий таълимотида фалсафа, педагогика, дин барча фанлар йелкама-йелка туради. Ислом таълимоти ва Форобий мероси ўзаро боғланган. Дин инсоният онгини забт этганига қарамай, замон нуқтаи назаридан унинг фалсафадан кечроқ пайдо бўлганлигини кўришимиз мумкин.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendation).

Хулоса қилиб айтганда, Абу Наср Форобий фалсафий меросида Форобий идрок ва ақл, унинг ичида, мазмуни ва чегаралари ҳақидаги саволларни ечиб, инсон билиш жараёнига чуқур кириб борса, ақлни шунчалик аниқ англай пайдо бўлади, деган аниқга келади. Форобий асарларида онтология

муаммолари билан бир қаторда гносеология масалалари ҳам фаол ривожланишига. Демак, ал-Фаробий борлиқ талқинининг муҳим қисмларидан бири, у Биринчи Сабабнинг Зотини қолган дунё борлигига қарши чиқмайди. Моҳиятан, бу икки мавжудот ёки борлиқнинг икки қутби бирдир. Фаробий олинган таҳлил қилинган дунё худосининг ўзаро муносабатлари ҳақида ўзбек тадқиқотчиси М.Хайруллаев кўчириб олинган каби ўзининг барча хусусиятларини очади ва бўш кучиб, ўз ҳаётини мустақил равишда давом эттирди.

REFERENCES :

1. Хайруллаев М.М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. –Т.: Ўзбекистон, 1971. 141-бет.
2. Бурабаев М.С., Кенесарин А.М., Курманғалиева Г.К. Проблемы бытия и познания в философии аль-Фараби.– С.59.
3. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата. 1973. –399
4. Маънавият юлдузлари. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2001. – Б. 78.
5. Аль-Кифти. Таърих-ул-хукамо. – Техрон, б.г. – С. 379

МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ

М.Н.Ҳасанов

ТДТрУ “Ижтимоий фанлар” кафедраси мустақил тадқиқотчи

Б.З.Зайниддинов

О.А.Абдухалилов

Д.Д.Джурраев

ТДТрУ талабалари

Аннотация. Ушбу мақолада Меҳнатда инсонни шаклланишдаги аҳамият, Ҳар томонлама етук, баркамол авлодни етиштиришда меҳнат тарбиясининг роли ва ўрни беқиёс каттадир. Инсоннинг кундалик турмуш тарзи меҳнат ва фаолият билан боғлиқдир. Шу сабабли, меҳнат бутун моддий ва маънавий бойликларнинг ижтимоий тараққиётнинг негизидир.

Калит сўзлар: Меҳнат, инсон, таълим-тарбия, тарбиялаш, Ахлоқ, диалектика, меҳнатсеварлик, Жамият, дунёқараш, ақл.

Кириш. Ҳар томонлама етук, баркамол авлодни етиштиришда меҳнат тарбиясининг роли ва ўрни беқиёс каттадир. Инсоннинг кундалик турмуш тарзи меҳнат ва фаолият билан боғлиқдир. Шу сабабли, меҳнат бутун моддий ва маънавий бойликларнинг ижтимоий тараққиётнинг негизидир.

Инсон барча мавжудотлар ичида хатти – ҳаракатларининг, фаолиятларининг кўплиги ва хилма – хиллиги билин ажралиб туради. Меҳнат ана шу хатти – ҳаракатларнинг аниқ мақсадга йўналтирилган қисмидир. Ахлоқшунос Абдулла Шернинг “Ахлоқшунослик” китобида меҳнатсеварлик тамойилига куйидагича тариф келтирилган:

Меҳнатсеварлик тамойили меҳнат жараёнида шахснинг ўз – ўзини намоиш этишга, ўзлигини рўёбга чиқаришга, ўзгалар билан муносабат ўрнатишга имкон яратувчи ахлоқий фазилатдир. У инсондаги ҳалолликни, интизомни, иштиёқ ва интилишни талаб этади, меҳнатга нисбатан субъектив

тарздаги ижобий муносабатни тақозо қилади. Меҳнатсеварликни тарбиялаб боришда, уни кучайтиришда рақобат алоҳида аҳамиятга эга. Зеро, рақобат фақат моддий устунликни эмас, балки маънавий устунликни ҳам тақозо этади, яъни унда моддийлик ва маънавийлик тенг иштирок этади. Мустақиллигимиз шарофати билан меҳнат яна эркин шахнинг ўзига ва атрофдагиларга индивидуал муносабатга айланди, “ моҳиятан беш қўл баробар бўсин” деган тенглаштириш сиёсати барҳам топди. Меҳнатсеварлик эса янги жамиятимиз кишисининг, жаҳонний кенгликка чиқиш ҳуқуқига эга бўлган шахснинг сеvimли ва ҳузурбахш тамойилига айланди.¹

Меҳнатсеварлик тамойили меҳнат жараёнида шахснинг ўз-ўзини намоиш этишига, ўзлигини рўёбга чиқаришига, ўзгалар билан муносабатлар ўрнатишига имкон яратувчи ахлоқий фазилатдир. У инсондан ҳалолликни, интизомни, иштиёқ ва интилишни талаб этади, меҳнатга нисбатан субъектив тарздаги ижобий муносабатни тақозо қилади. Меҳнатсеварлик шахсни ҳар томонлама ривожлантиришнинг ажралмас қисмидир. Шунингдек, индивиднинг ҳар томонлама шаклланиш воситаси, унинг шахс сифатида улғайиш омили ҳамдир. Мунтазам қилинган меҳнат жараёнидагина инсон ўз ақлини иродасини, ҳиссиётини, характерини ривожлантириши, шахс сифатида шаклланиши мумкин. Ёшларимизларимиз мустақил Ўзбекистонимизнинг бўлғуси қурувчиларидир. Шу сабабли кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва бошқа ҳужжатларда уларни меҳнатга қай даражада тайёрлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Шундай экан, меҳнат ёшларимиз учун ҳам зарурат, ҳам бурч бўлиши, бунинг учун уйда ҳам, ўқув юртларида ҳам меҳнат қилиш учун шароитлар яратилиши лозим. Бу жараёнда катталарнинг ибрати муҳим рўл ўйнайди. Меҳнатда инсон айна пайтда ҳам ақлий ҳам жисмоний томондан тарбияланиб, маънавий юксалиб боради. Бироқ меҳнат оғир мажбуриятга айланган жойда унинг бу хусусиятлари йўқолади. Шу сабабли меҳнат ҳар жиҳатдан юксак самара бериши учун эркин бўлиши, меҳнат жараёни ижодий ва қизиқарли кечиши лозим. Меҳнат эркинлигини, унга эркин муносабатни

¹ Абдулла Шер, Ахлоқшунослик, “Ўзбекистон файласуфлари жамияти”, Т.: 2010 йил 85-86 бет.

шакллантириш қадим замонлардаёқ ҳам муҳим масала бўлиб келган. Меҳнатни енгиллаштириш, эркинлаштириш мақсадида инсон қадимдан уни бадийлаштиришга, эстетиклаштиришга интилган. Бунга ҳалқ оғзаки ижодидаги меҳнат турларига бағишланган кўшиқлар яхши мисолдир. Шу орқали ота-боболаримиз эстетик меҳнат муҳитини яратишга, уни завқли бўлишига ҳаракат қилишган.

Бундан ташқари Ўрта аср мутафаккирларининг ахлоқий таълимотларида ислом дини муҳим аҳамият касб этади. Исломи дини, унинг муқаддас китоби «Қуръон»да ва Ҳадисларда Аллоҳга, унинг пайғамбари бўлмиш Муҳаммад алайҳиссаломга эътиқод қилиш билан бирга ота-онага ҳурмат, меҳнатсеварлик, илмга интилиш, аҳиллик, меҳр-оқибат, эҳсон, сабр-тоқат, камтарлик, вафо, садоқатлилик, одоб-ахлоқли бўлиш ҳақида кўплаб ахлоқий фикрлар айтилган.

Меҳнатнинг ахлоқий қиймати унинг жамият учун қанчалик аҳамиятга эга эканлиги билан белгиланади. Меҳнат ҳар бир инсонни ўз меҳнатининг ижтимоий аҳамиятини тушунтириб беради, унинг жамият ҳаётига кириб боришига, ўзини шу жамиятнинг аъзоси деб ҳис қилишига имкон яратади.

Меҳнатнинг ёшларни ақлий томондан ривожлантиришдаги аҳамияти шундаки, меҳнат жараёнида улар борлиқни фаол англай бошлайдилар, дунёни материалистик идрок этиш имконияти яратилади. Ҳар бир инсонга ёшлигидан меҳнат тарбияси бериш инсонни эстетик ва жисмоний жихатдан ҳам ривожлантиради.

Ақлий ва жисмоний меҳнат – кишилар ўртасида тарихан таркиб топган меҳнатнинг асосий шакллари. Жисмоний меҳнат кўпроқ кишиларнинг қўл кучи, жисмоний фаолияти билан боғлиқ. Жисмоний меҳнатдан фарқ қиладиган ақлий фаолият ҳам тарихий характерга эга бўлиб, жамиятнинг маънавий тараққиётидан бевосита келиб чиқади. Айни пайтда бундай қараш одамзотни иккита катта гуруҳга – моддий ва маънавий бойликларни ишлаб чиқарувчиларга ҳамда жисмоний меҳнат ва ақлий меҳнат кишиларига ажратишга сабаб бўлади, деган нотўғри қарашга келиб қолмаслик лозим.

Собиқ СССР даврида устувор бўлган бундай ёндашувларнинг барчаси ҳаётий заминдан ажралган бўлиб, масаланинг асл моҳиятини ифода этади. Аслида тараққиёт натижасида кишиларнинг ишлаб чиқариш фаолиятида ақлий ва жисмоний куч ўзаро уйғун тарзда намоён бўлади, бири иккинчисини тўлдиради ва тақозо қилади. Жамият равнақ эта боргани сари жисмоний меҳнат ходимларининг билим савияси, малакаси, иш унумдорлиги оша боради, шу билан бирга, ақлий меҳнат кишиларининг онги ҳам бойиб боради. Чунки зиёлининг ҳам, малакали ишчининг ҳам, фермер ёки деҳқоннинг ҳам туб манфаатлари бир – Ватан равнақи, халқ фаровонлигидир. Уларнинг барчаси бир халқнинг фарзандлари, бир мамлакатнинг фуқароларидир. Масаланинг моҳиятига шундай қараган ҳолда фикр юритмоқ зарур. Қолаверса, кишилиқ жамияти яралибдики, унда ижтимоий меҳнат тақсимоли сақланиб келмоқда. Биров деҳқончиликка ёки чорвачиликка, биров савдога ёки саноатга, биров муаллимликка ёки олимликка ва ҳокозо бошқа ҳунарларга табиатан мойил. Ҳар ким ўз лаёқати, қўлидан келадиган юмушни бажариш, ўзи танлаган соҳа билан шуғулланишга интилади. Ҳар бир фуқаро қонун имкон берган соҳаларда фаолият кўрсатиб, ҳалол меҳнат қилиб, фаровон яшаши, ақлий ёки жисмоний меҳнат билан шуғулланиши, тадбиркор бўлиши ёки мулкдорлар сафига қўшилиши мумкин. Бу ҳуқуқлардан, тили, дини ва миллатидан қатъий назар, барча фуқароларнинг фойдаланиши учун зарур шароит ва имкониятлар бор. Меҳнат тарбиясида ютуқларга эришишда ёшларни меҳнатга ҳам руҳан, ҳам амалий жиҳатдан тайёрлаш лозим. Шунинг учун уларнинг ёши ва имкониятларига мос меҳнат турларини бажаришга жалб қилмоқ лозим.

И.Логинованинг олиб борган илмий тадқиқот ишларида такидлашича ёшларга меҳнат тарбияси бериш учун улар меҳнат ва меҳнат малакалари тўғрисидаги билимлар системасини ўзлаштириб олишлари керак экан;

1. Меҳнат мақсад қўйиш ва унинг натижасини белгилаб олишдан бошланади; мақсад- меҳнат тасвири.

2. Меҳнат қилишдан кўзланган мақсад бўйича керакли материалларни танлаб олиш.

3. Материални ишлаш учун керакли асбобларни танлаб олиш.

4. Натижага эришиш учун меҳнат харакатларини бажариш².

Меҳнат ижтимоий тараққиётнинг манбаи барча моддий ва манавий эҳтиёжларни қондиришнинг асосий шарт – шароитидир, шу билан бирга инсон хаётий фаолиятининг асосий шаклидир. Меҳнат қадимдан жамиятнинг аъзосининг вазифаси, шахс тараққиётининг асосидир. Меҳнат қадимдан жамиятнинг ахлоқий принципи ҳисобланиб келинган.

Меҳнат – фақат шахсий фаровонлик манбаигина эмас, балки халққа хизмат қилиш, ватанимиз гуллаб яшнаши унинг қудратини оширишнинг асоси хамдир. Маданиятли киши меҳнатсевар бўлиб етишади. Меҳнатни севмайдиган ва қадрламайдиган одамдан маданиятли киши чиқмайди. Инсоннинг онглилиги тарбияланганлиги аввало меҳнатга бўлган муносабатида кўринади.

Меҳнат инсонни улуглайди, гўзалликка чорлайди. Меҳнат қилмайдиган инсон хаёти зерикарлидир. У маънавий қашшоқ, жисмоний заиф бўлади. Узоқ умр кўриш сири хам меҳнатдир. Меҳнат қилмасанг хатто буюк истедод хам сўнади, меҳнат хар қандай қобилятни ривожлантиради. Терлаб пишиб қилинган меҳнат эрта хосил беради, меҳнатдан қобилят, қобилятдан истедод, ундан кейин эса даҳолик пайдо бўлади. Хаммасининг замирида сидқидилдан қилинган меҳнат ётади. Маълумки, меҳнат инсоннинг мақсадга мувофиқ тарзда ақл ёки куч воситасида амалга ошириладиган фаолияти. Ибтидоий даврларда меҳнат асосан мажбурийлик табиатига эга бўлган: Қадимги одам қорин тўйдириш учун кўп ва оғир меҳнат қилгани бизга яхши маълум. Кейинчалик иш қуролларининг такомиллашуви, янгидан янги ишлаб чиқариш воситаларининг олиб келди. Фан-техника тараққий топган ҳозирги даврда

---

² Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва сотсиологияси». Тошкент-2004 йил, 7-16 бетлар.

одамлар асосан муайян касбий тайёргарликдан кейин меҳнат фаолиятини бошлайдилар.

Меҳнат ибтидоий даврларда иш қуроллари безашдан бошлаб, бугунги кундаги дизайнгача санъат билан ёнма-ён келади. Ишлаб чиқариш макони, воситалари ва жараёнларининг гўзаллашиб бориши меҳнатни инсондан, инсонийликдан наридаги фаолият эмас, балки ички эҳтиёжга, маънавий ходисага айланиб бораётганлигини билдиради. Ана шу яратиш эҳтиёжи меҳнатни нафақат ижтимоий, балки эстетик эҳтиёж даражасига ҳам кўтаради.

Меҳнатнинг ана шу ижодийлик, бунёдкорлик хусусиятлари санъатда ўз аксини топиб келган. Меҳнат ва меҳнаткашлик улуғланган бадий асарларни барча санъат турларида учратишимиз мумкин. Ҳозир ҳам барча санъат турларида меҳнат-бахт манбаи, меҳнатсеварлик-юксак ахлоқийлик тарзида инъикос эттирилади.

Бу меҳнатнинг санъат билан билвосита боғлиқлиги, уларнинг бевосита алоқадорлиги ҳам мавжуд. Санъаткорнинг меҳнати бунга яққол мисол бўла олади. Масалан, Шукур Бурхон ижро этган “Шоҳ Эдип” спектаклидаги Эдип роли буюк актёрнинг улкан исътедоди билан бирга жуда катта меҳнатининг ҳам маҳсулидир.

Меҳнатга психологик, ахлоқий, эстетик ва амалий тайёрлаш жараёнида ёшларда меҳнатсеварлик, интизомлилик, шижоаткорлик каби ахлоқий иродавий хусусиятлар тарбияланиб боради, ёшларда жамоатчилик билан бирга меҳнат қилиш кўникмаларини ҳосил қилиш лозим. Чунки инсон бутун ҳаёти давомида кўпчилик билан меҳнат қилади. Бу жараёнда ёшларда меҳнат қилиш маданиятини ўстирмоқ даркор.

Ёшлар меҳнати дастлаб оилада, кейин эса ўқув юртларида амалга оширилади. Таълим тўғрисидаги қонуннинг 13- моддасида таъкидланганидек, “касб-ҳунар коллеж ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, маҳорати ва малакасини чуқур ривожлантиришни танланган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишини таъминлайдиган уч йиллик ўрта касб - ҳунар ўқув

юртидир.”³ Ёшлар меҳнатининг мазмуни мамлакат олдида турган ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий вазифалар, вилоят ва туманлардаги кадрларга бўлган эҳтиёж, ўқув юртларининг ички имкониятлари ва талаблари асосида белгиланади. Аввало, таълим жараёнида меҳнат ҳақида дастлабки билим ва тасаввурларга эга бўладилар, ўқиш ҳам меҳнат эканлигини тушуниб оладилар. Ўқув режасига киритилган меҳнат дарсларида эса, меҳнат қилиш малакаларини эгаллайдилар. Бу жараёнда ўз меҳнатларининг натижасини кўриб завқланадилар ва янада яхшироқ меҳнат қилишга ҳаракат қиладилар. Этика ва эстетика фанлари меҳнат тарбиясини ташкил қилишда бир нечта талаблар қўяди: Жумладан, меҳнатнинг ижтимоий ахлоқий аҳамиятига алоҳида эътибор бериш, меҳнат инсоннинг ёши, ҳаёт тажрибаси ва имкониятларига мос бўлиши, уларнинг меҳнат фаолиятлари ижодий ҳаракатда бўлиши, ўз вақтида турли касблар ҳақида маълумотлар бериб борилиши, меҳнат аҳллари билан доимо суҳбат ва учрашувлар ташкил қилиш кабилар.

Меҳнат инсон ҳаётининг зарурий шартидир. У инсон учун фақат материал, ижтимоий зарурият эмас, балки маънавий-руҳий эҳтиёж ҳамдир. Инсон боласининг ёшлигидан меҳнатга эҳтиёжий ҳаваси генетик физиологик асосга эга. Болаларда бир ёшдан бошлаб кенг ижодий фаолият шаклланади. Шу кенг фаолият жараёнида болаларнинг қизиқиши, имконият, қобилият ва лаёқатли кўринишларини топа билиш лозим. Эстетик англаш Ёшлиқдан фаолиятга ижобий муносабатга ўргатиш лозим.⁴ Меҳнат тарбияси фан асосларини ўрганиш жараёнида ёшларнинг олган билимларининг аниқ мақсадга йўналганлигини, ишлаб чиқариш жараёнининг илмий асосларини, билим ва касбий қизиқишларини кўзда тутди. Ҳазолийнинг гўзаллик ҳақидаги фикрлари қуйидагича “гўзаллик ҳақидаги фикрлари, моддий мадавният ва маънавий маданият иккиламчи табиат инсон томонидан меҳнати орқали яратилган гўзалликдир”.⁵

³ «Таълим тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни». – Т., 1997 йил 29 август 20-29 б.

⁴ Й. Садуллаев. Меҳнат тарбияси оиладан бошланади. Илмий мақола. Н.: -2013 йил.

⁵ А. Зуннунов. Оилада бола шахсини шакллантириш. Қўлланма. Т.: -2006. 105-106 бет.

Меҳнат тарбияси оилада ғоят кўламдор ҳолда амалга оширилади. Оила бошлиқлари ва болаларнинг биргаликдаги меҳнатини ташкил қилиш ниҳоятда катта имкониятларга эга. Касб танлаш масъулиятли ишдир, ўз ҳаёт йўлларини жиддий суръатда белгилаб бориш муҳим масала. Бунинг учун ўқув даргоҳларидаги политехника системасида тўғараклар муҳим ўрин тутди, фан тўғаракларида ёшлар политехник савия, билимларини кенгайтиради, касб танлашга тайёрланишади. Касбга йўналтириш умумий ўқув тарбия жараёнида амалга оширилиши керак, ёшларни касбга йўналтиришда ота-оналар ҳам манфаатдор. Шунинг учун ҳам ёшларнинг ота-оналари билан алоқа бўлиши лозим. Меҳнат тарбияси эстетик тарбия билан чамбарчас боғлиқдир. Бугунги голбаллашув шароити ёшларда эстетик тафаккурни тарбиялаш айниқса муҳим. Зеро, бу тўғрида ғамхўрлик кўрсатилмоқда, педогогларимиз тадқиқотлар олиб бормоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдулла Шер, Ахлоқшунослик, “Ўзбекистон файласуфлари жамияти”, Т.: 2010 йил 85-86 бет.
2. Абдурахмонов Қ.Ҳ., Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва сотсиологияси». Тошкент-2004 йил, 7-16 бетлар.
3. Й. Садуллаев. Меҳнат тарбияси оиладан бошланади. Илмий мақола. Н.: - 2013 йил.
4. А. Зуннунов. Оилада бола шахсини шакллантириш. Қўлланма. Т.: -2006. 105-106 бет.

ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАХЛИЛИ

Тошкент давлат транспорт университетининг “Ижтимоий фанлар”

кафедраси мустақил тадқиқотчилари

М.Н.Ҳасанов

ТДТрУ талабалари

Б.Ж.Бекмуратов, Б.Ш.Турғунов, У.С.Маматқулов

mirshodhasanov02@gmail.com

[Тел. +998909511099](tel:+998909511099)

Аннотация

Ушбу мақолада Форобийнинг илмий-фалсафий қарашларида инсон таълим-тарбиясига алоҳида этибор қаратилганлиги, Абу Наср Форобий инсоннинг мақсади бахт, унга ақл билан эришиш мумкин деб ҳисоблаган. Мутафаккир жамиятни давлат билан тенглаштирган. Жамият инсон организми. "Хайрихоҳ шаҳар барча аъзолари тирик мавжудотнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун бир-бирларига ёрдам берадиган соғлом танага ўхшайди."

Калит сўзлар: Форобий, инсон камолоти, таълим-тарбия, тарбиялаш, педагогика, диалектика, Ўқитиш, Ўрганиш, дунёқараш, ақл.

Кириш. Барчамизга маълумки, Марказий Осиё уйғониш даври (Ренессанс) даври фалсафасида буюк қомусий олим, Фаробийнинг ўрни беқиёс. Шарқда “муаллим ас-соний”(Аристотелдан кейинги иккинчи муаллим) унвонига сазовор бўлган аллома ижодига назар ташласак, Шарқда жамият ҳақида яхлит концепция яратган, Шунингдек, Комил инсон масаласи ҳақида муҳим фикрларни илгари сурган. Фаробийнинг фалсафий қарашларига кўра, ҳамма нарсанинг боши ҳар доимгидек Аллоҳдир. Ўртаси эса мавжудотларнинг иерархиясидир. Инсоният дунёни тушунадиган ва унда ҳаракат қиладиган оддийгина ногирон деб таърифлайди. Унинг

қарашларининг охири эса ҳақиқий бахтга эришишдир Абу Наср Форобий инсоннинг мақсади бахт, унга ақл билан эришиш мумкин деб ҳисоблаган. Мутафаккир жамиятни давлат билан тенглаштирган. Жамият инсон организми. "Хайрихоҳ шаҳар барча аъзолари тирик мавжудотнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун бир-бирларига ёрдам берадиган соғлом танага ўхшайди." Фаробий ҳақиқатан ҳам ўзининг ижодий ютуқларида араб, форс, юнон, ҳинд ва ўз турк маданиятини ўрганган ва умумлаштирган жаҳон даражасидаги одам эди. Турк маданияти акс-садоси унинг машҳур Китоб ал Муסיқ ал Кабир (Буюк муסיқа китоби) асарида яққол кўринади. Абу Наср Форобий кўлёмалари дунёнинг кўплаб кутубхоналарида мавжуд. Фаробий ижодини ўрганаётган олимларнинг сони ҳам шунча кенг. Абу Наср Форобий асарларини нашр этган ва унинг ҳақиқий энциклопедик меросининг турли қирраларини ўрганган олимлар фаробийшуносликка ўз хиссаларини кўшмоқдалар. Яҳилий парадигмаси "мен ва бошқалар" ўртасидаги алоқа воситаси сифатида исломий покликда "табiiй" (Қуръон) трансценденцияларнинг соддалиги ва равшанлигини очиб беради, олимнинг дунёни англашга бўлган қарашлари нақадар теран маъно касб этишини кўришимиз мумкин.

Дарҳақиқат, биз ислом антропологияси ҳақида гапирганда, биз шунчаки трансценденсия ғояси, катталаштирувчи маъно асосида очилган инсон муаммосини назарда тутмаймиз. Инсоннинг мақсади, одамнинг муаммоси, унинг инсонийлигини англаш истиқболларини кашф этишда намоён бўлади. Исламий гуманизм - бу контсепцияда "намоён бўлган" ҳодиса сифатида инсонга илоҳий ваҳийдир, аммо уни амалга ошириш кундалик ҳаёт амалиётида фақат бир марта, инсоний гуманизм қонун амалиёти сифатида амалга оширилганда содир бўлиши керак. Ҳатто менинг ўзимнинг намоён бўлишимни Мен ва бошқаларнинг инсонпарварлиги деб талқин қилиш мумкин, чунки мен фақат онгли равишда инсонпарварлик амалиёти бўлар эдим, шунингдек, замонавий шахсни шакллантириш коммуникатив алоқалардан ташқарида бўлиши мумкин эмас эди.

Агар насронийликда инсон ўзини ноёб одамга айлантириш учун Масих йўли орқали ўзини намоён қилган бўлса, демак, Исломда инсон кундалик турмуш тарзи туфайли шахсга айланади. Тақво ва солиҳлик инсоният ўлчови сифатида кундалик ҳаётда бирлаштирилиб, янада такомиллашиб боради.

Абу Наср Форобий идеаллари ва ижтимоий-гуманитар тараққиёт инсоннинг кундалик ҳаёт амалиётида аслида қандай бўлишининг моҳиятини очиб беради. Абу Наср Форобий нинг шахс ҳақидаги қарашлари ислом гуманизми инсонпарварликдан устунлигини бевосита тан олади. Олимнинг кўйидаги сўзлари инсон антропологиясини чуқурроқ ўрганишда шубҳасиз долзарбдир:

Ўзига нисбатан ростгўйлик, инсон ўзига хос яхши фазилатларни, ўзида мавжуд бўлган яхши ишларни белгилагандагина пайдо бўлади. Агар бирор нарса ўзига хос бўлган нарсани эмас, балки ўзига хос бўлган нарсани ўзига боғлаб қўйса, у ҳолда у ўзини ўзи намоён қилади. "

- "Инсон ақл туфайли одам бўлди".
- "Гўзалликка эришиш мақсади бўлган санъат дейилади фалсафа ёки мутлақ маънода донолик. "
- "Ҳар қандай нарса яхши бўлган вақтдагина яхши бўлади".
- "Тана шифобахш - шифокор, руҳни даволовчи - давлат арбоби, ҳукмдор деб номланган. "
- «Рух, танага ўхшаб, соғлиқ ва касалликка хосдир. Рух саломатлиги ўзи ва унинг қисмлари ҳолатлари шундай эканлигида ётади ҳар доим яхши ишлар амалга оширилади, яхши ишлар ва ажойиб ҳаракатлар. "
- «Инсонга табиий равишда фазилат берилиши мумкин эмас, худди у туғма тўқувчи бўла олмаслиги каби. Аммо у табиатан давлатларга мойил бўлиши мумкин, уни бошқасидан кўра бир ҳаракатни қилишга ундайди. "
- «Донолик - бу боғлиқ бўлган узоқ сабабларни билишдир мавжуд нарсаларнинг қолган қисми ва нарсаларнинг бевосита сабаблари,

сабаблари бор "[3,].

Бироқ, бу ерда бир асосий савол туғилади: Абу Наср Форобий инсоннинг ҳақиқий борлиғи - унинг табиий борлиғини табиий мавжудот ёки унинг ижтимоий борлиғи сифатида ифодалашни нима деб ҳисоблайди? Фалсафа билан профессионал равишда шуғулланадиган одамлар учун маълумки, ҳаётнинг табиий ва ижтимоий ўлчамлари ҳамма одамлар учун бир хил ва шу билан бирга ҳар бир инсонга хосдир. Бунда ҳар қандай шахс ҳаётнинг баъзи жиҳатларига устунлик бериши ва шу билан уларнинг мавжудлигини белгилаши мумкин. Абу Наср Форобий антик давр фалсафаси таъсирида Юнонистон инсониятнинг ўзини англаш жараёнининг обектив асосларини аниқлашга ҳаракат қилмоқда. Инсон учун асосий нарса нима бўлиши керак - унинг табиий табиат эҳтиёжлари ёки ижтимоий талаблари? Бу саволга жавоб бериш осон туюлади. Амалий ҳаётда, одатда, одамлар ўзларининг шахсий эҳтиёжларини жамоат талаблари билан бирлаштиришга ҳаракат қилишади, уларнинг хулқ-атвори ва турмуш тарзини белгилайдилар. Инсон ўз-ўзини англаш ҳақиқатининг обектив асоси сифатида жуда зиддиятлидир. Ушбу қарама-қаршиликларни акс эттирувчи умумий тамойиллар бир-бирини истисно қилиши ва шу билан бирга борлиқ ҳақиқат моментларини ўз ичига олиши мумкин.

Инсон ва жамият ўртасидаги муносабатни ушбу йўналишда ҳисобга олган ҳолда, индивидуал, ижтимоий ва сиёсий тажрибани умумлаштирган ҳолда, Абу Наср Фаробий ўзининг асл ижтимоий-фалсафий контсепциясини ишлаб чиқди. Ижтимоий-сиёсий ҳаётни ўрганишда у Аристотел цингари куйидаги принтсипдан келиб чиқди: ҳамма жойда бўлгани каби, назарий курилишнинг энг яхши усули бу бошланғич таълим предметларини кўриб чиқишдир. Бундай таълим, у одамларнинг биргаликда яшашга ва сиёсий мулоқотга бўлган табиий мойиллигини кўриб чиқади. Мутафаккирнинг фикрига кўра, инсон сиёсий мавжудотдир, яъни ижтимоий ва у биргаликда яшашга бўлган инстинктив истакни келтириб чиқаради. Аристотелнинг кучли таъсирида бўлган Фаробий, инсоннинг энг юқори яхшиликка эришиши,

албатта, бу катта хизматдир, аммо бундан ҳам чиройли ва илоҳий нарса уни халқ ва бутун давлат, яъни жамият учун эгаллашдир.

Абу Наср Форобий алоҳида шахс ва унинг ҳуқуқларини давлатнинг принтсипи деб ҳисобламайди. Аксинча, Платон цингари, у давлатнинг ва жамиятнинг шахсга нисбатан индивидуал устунлигидан устун бўлган “саркарданинг устунлигидан келиб чиқади” деб таърифлайди. Шахс ижтимоий бир бутунликнинг фақат бир қисмидир. Давлат инсоннинг моҳиятидир, "ўз-ўзидан" инсон мавжуд бўлолмайди.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendation).

Хулоса ўрнида Абу Наср Форобий барча ижтимоий ҳаётнинг марказида моддий неъматларни, "ҳаёт учун зарур бўлган иқтисодий неъматларни" ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш турганлигини жуда яхши тушунган. "Яхши шаҳар аҳолиси тўғрисида рисола" да онтологик тамойил мутафаккир жамиятда одилликни тасдиқлайдиган ахлоқий (фазилатли) инсон томонидан дунёни ўзгартириши ҳақидаги доктринанинг ижтимоий таълимотидаги асосий даражага деб билади. Юқорида таъкидлаганимиздек, шахс, жамият, сиёсат, ҳокимият - ҳамма нарса ўзаро боғлиқдир.

Абу Наср Форобийнинг "фазилатли шаҳри" (ёки "шаҳар") нафақат ижтимоий утопия эди. Унинг учун бу ҳамма нарса оқилона-амалий принтсипларга мувофиқ ишлайдиган ва таълим, тарбия ва одоб-ахлоқ асосида қурилган консолидацияланган жамиятнинг идеал модели эди. Абу Наср Фаробий инсонни метафизика ва теология нуқтаи назаридан ўрганиб, нафақат инсоннинг келиб чиқиши ва унинг моҳияти онтологиясидаги тушунчасини илгари сурди, балки унинг руҳи, интеллектуал инсоний табиати, ахлоқий тузилиши ва функционал вазифасини ҳам асослаб берди. Инсоннинг маънавий асослари, унинг ижодий моҳияти, ўзини ўзи такомиллаштириш усулини билиш кераклигини таъкидлайди. Файласуф инсоннинг ижтимоий моҳиятини белгилаб берди ва жамиятда инсон бўлиш нимани аниқлаши ва жамият

инсонда намоён бўлиши учун қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги саволларга жавоб берди.

Адабиётлар

1. Абдильдин Ж.М., Бурабаев М.С. и др. Социальные, этические и эстетические взгляды аль-Фараби. – Алма-Ата: Наука, 1984.
2. Данное произведение аль-Фараби будет цитироваться по изданию: АльФараби. Совершенный град // Ибрагим Т.К., Ефремова Н.В. Мусульманская философия. Фальсафа. Антология. Казань, 2009.
3. Казыбердов А.Н. Сочинения Фараби в рукописях Института востоковедения АН Узб.ССР // Обществ. Науки в Узбекистане. 1973
4. Касымжанова А.Х. Эстетические взгляды Фараби. – Душанбе: Дониш,1990. –

**АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ
ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ**

ТДТрУ “Ижтимоий фанлар” кафедраси катта уқитувчиси

У.К.Эрниёзов

ТДТрУ ўқитувчиси

М.Н. Ҳасанов

ТДТрУ талабаси

Х.С.Машарипов

Аннотация

Ушбу мақолада Абу Наср Форобий ўзининг фалсафий қарашларида инсон ақли-заковатини биринчи ўринга қўйган, зеро, жаҳон цивилизациясининг ривожланиш тарихи инсониятнинг табиат билан уйғун ҳолда яшаб қолишга бўлган оқилона муносабати, моддий ва маданий бойликларни онг-ақл воситасида яратишга бўлган интилишидан иборатдир. Форобий инсонларга ҳаётнинг ҳар қандай оғир дамларида ҳам мувозанатли бўлишни, бирёқламалик ва экстремизмдан сақланишни тавсия қилади.

Калит сўзлар: Форобий, Ҳаёт, яхши ва ёмон, билим, яхшилик, диалектика, бойлик, Ўрганиш, дунёқараш, онг-ақл.

Кириш. Абу Наср Форобий ўзининг фалсафий қарашларида инсон ақли-заковатини биринчи ўринга қўйган, зеро, жаҳон цивилизациясининг ривожланиш тарихи инсониятнинг табиат билан уйғун ҳолда яшаб қолишга бўлган оқилона муносабати, моддий ва маданий бойликларни онг-ақл воситасида яратишга бўлган интилишидан иборатдир. Форобий инсонларга ҳаётнинг ҳар қандай оғир дамларида ҳам мувозанатли бўлишни, бирёқламалик ва экстремизмдан сақланишни тавсия қилади. Атроф-муҳитдан четланиш яхшиликка олиб келмаслиги ҳақида огоҳлантиради. «Мақсадимиз нима қилсак ҳам завқ олишдир, - деди у.»Эмоционал завқ бизни яхшилик (ҳаракат)

килишга ундашени кўрсак, биз шунга мойил бўламиз. Агар бирор киши бу завқлардан воз кечишга ёки уларни маълум даражада камайтиришга қодир бўлса, бу уни рағбатлантирувчи хатти-ҳаракатларга яқинлаштиради .

Ҳаётда яхши ва ёмонни ажратиш қийин. Агар сезмасангиз, яхшилиқ қилганингиз ёмонликка, яхшилиқ қилмаганингиз эса ёмонликка айланиши мумкин. «Юрак оғриғига сабаб бўладиган яхши нарсалар бироз вақт ўтгач, роҳатланишга олиб келиши муқаррар. Ва (аксинча) лаззатланишга олиб келадиган ёмон ишлар маълум вақтдан кейин азоб-уқубатларга олиб келиши керак .

Ўқимишли бўлишидан қатъи назар, одамларнинг билим даражаси ҳар хил бўлиши табиий. Бундай кишилар «ақл хоҳлаган нарсани (қилишни) амалга ошириш учун донолик ва жасоратга эга бўлган ақлли одамлар деб таърифланади. Бундай (одамлар) бизда, одатда, ўзига хос тарзда, эркин одам бор. Бу икки хислатга (ҳайвонга) эга бўлмаганларни энди одам, ақли ва журъати етмаганларни эса табиатан қуллар, деймиз». Ўйин давом этади: «Уларнинг баъзилари жасур, аммо ақли заиф. Бунинг учун бошқалар ўзларига келишади. Бундай ҳолда, у унга ғамхўрлик қилаётган бошқа одамларга бўйсунди ёки итоатсиздир. Агар у итоат қилмаса, бу ҳайвонга ўхшайди, агар у итоат қилса, у кўп нарсага эришади ва натижада у қул бўлиб, кўнгиллилар сафига қўшилади «. «Илмлар таснифи ҳақида» асарида «Фуқаролик илми» ҳақида гапириб, шундай деган: Ҳақиқий бахт бу ҳаётда бўлиши мумкин эмас, бу ҳаётдан кейингина бошқа ҳаётда бўлиши мумкин ва биз бу ҳақда гапирамиз. Ҳаёлий бахтга келсак - масалан, бойлик, мақом, завқ - буларнинг барчаси ҳаётнинг мақсадидир».

Бахт ҳар ким ҳам қила оладиган нарса эмас. Унга яшаш учун барча зарур билимларга эга, қалби бой, маънавияти юксак, маънавияти юксак, машаққатларга бардош бера оладиган, ўз мақсадига эришиш учун курашадиган инсонларгина эриша олади. «Агар инсон ҳаётидан мақсад энг юксак камолотга йэтиш бўлса, инсон бу бахтга еришганлигини кўрсатиш учун у ўзлаштира оладиган барча нарсани олиш керак». «Инсон ҳаётининг мақсади

олий бахтга эришиш бўлса, инсон бахт нималигини билиши ва уни ўз олдига мақсад қилиб қўйиши, унга интилиши керак. Кейин у бахтли бўлиш учун нима қилиш кераклигини билиши ва шунга мувофиқ ҳаракат қилиши керак».

Абу Насир Форобийнинг инсон тушунчасида юрак жуда муҳим ўрин тутди. Зеро, инсоннинг бахт йўлидаги бутун умри шу юрак томонидан бошқарилади. Фақат қалби пок инсонларгина бахтли ҳаёт кечири оладилар. Бунинг сабаби шундаки, юрак инсон танасидаги энг муҳим органдир; Инсон она қорнида туғилса, аввало қалб яратилади; Инсон танасининг барча бошқа қисмлари мия орқали юракка хизмат қилади: «Юрак - бу тананинг бошқа ҳеч бир аъзоси билмайдиган асосий орган. Кейин мия келади. Бу ҳам асосий аъзо; лекин унинг ҳукмронлиги биринчи эмас, иккинчиси, чунки у барча бошқа органларни бошқарса, унинг юраги ўзини бошқаради. Аммо у фақат юракка хизмат қилади ва юракнинг табиий ниятига кўра бошқа органлар томонидан хизмат қилади. (Мия (юракдан кейин ишлайди) орган сифатида (ҳаракат қилади), мослаша олмайдиган асосий (орган) ўрнини эгаллайди, унинг вакилига айланади, ҳар бир ҳаракатга мослашади; Миянинг юракнинг эзгу ниятларига хизмат қилиш қобилияти ноёбдир. Масалан, юрак ички иссиқлик манбаи ...Мия (бу ерда) юракка хизмат қилади, ҳиссий нервлар ўз кучини сақлайдиган энергия тугайди, бу энергияни тузатувчи кучларга (кучларга) сезгир бўлишига имкон беради ...Юрак биринчи навбатда органларда, кейин мияда, кейин жигарда, кейин сийдик пуфагида, кейин эса бошқаларда пайдо бўлади. Ахир, жинсий аъзолар ...Олий кучнинг маскани юракдадир .

Дунёнинг буюк мутафаккирлари, файласуфлари ҳар бир даврда бахтли ҳаёт, фаровон ҳаёт масалалари ҳақида фикр юритиб келишган. Абу Насир Форобийнинг шу мавзудаги «Бахт йўлига йўл кўрсатмаси» ва «Бахтга эришиш ҳақида» асарлари шулар жумласидандир. У ўз асарларида инсон ҳаётидаги энг долзарб муаммо - бахт ғоясини таклиф қилади. Доно олим инсон бахтини биринчи ўринга қўяди. Айтишларича, бахт ҳаётдан завқланиш эмас, балки фаол ақл орқали мақсадларга эришишдир. Форобий бахт формуласини «Ўз-ўзини такомиллаштириш орқали комилликка йўл», деб таърифлайди.

«Тарбия бешикдан» деган халқ ҳикматига кўра, аждодларимиздан мерос бўлиб қолган инсоний фазилатлар ва маънавий қадриятларни келажак авлод онгига сингдириш зарур. Бу масалага катта масъулият билан ёндашиш керак. Чунки ҳар бир бола юртимиз келажаги, давлатимиз келажаги.

Абу Наср Форобий ўз-ўзини такомиллаштириш ва камолотга эришишда оиланинг алоҳида ўрни борлигини таъкидлаган. Намунали оилада тарбияланган фуқаро ўша эзгу жамиятнинг, эзгу шаҳарнинг ҳурматли резиденти бўлади. Бахт сари биринчи қадам, оилада яхши кундалик тартиб доимий хусусиятга айланганда шакилланади.

Ҳар бир оиланинг ҳамжиҳатлиги ва фаровонлигини мустаҳкамлаш жуда муҳим вазифадир. Оилани ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш орқали фуқароларимизнинг фаровон яшашига имкон беришимиз аниқ. Бугунги кунда ривожланган давлатлар, биринчи навбатда, фуқароларнинг даромадларини ошириш ва ҳаёт сифатини яхшилашга эътибор қаратмоқда. Ушбу кўрсаткич бўйича бутун давлат аппарати самарадорлиги баҳоланади. Бахтли оила, соғлом ва онгли авлод учун шароит яратишимиз керак. Шунинг учун ҳам бугунги кунда оила институти давлатларнинг глобал рақобатбардошлигини шакллантиришнинг асосий масаласига айланди. Халқимизнинг асосий капитали илғор ва маънавий баркамол фуқароларни тарбиялашдир. Абу Носир Форобий фикрича, ҳар бир нарсанинг чэгараси бор, ундан ҳеч нарса ошиб кетолмайди. Демак, қаҳрамонликнинг чэгараси тарихдир, у ҳеч қандай қаҳрамонлик тарихидан ошмайди ва ундан ошиб кетмайди, унинг уяси тарихдир. Худди шундай ботил ҳам одатда жамиятдан, замондан ошмайди, жамият эҳтиёжлари, замон, замон талаблари реал хусусиятни талаб қилади ва вақт ўтиши билан ўзи ҳам белгилаб қўйилади.

Форобий фикрича, инсонни табиатан душман деб билиш нотўғри. Хайр-эҳсон инсон табиатига хосдир. Инсон руҳий ҳаётининг чэгараси меҳр ва эзгуликни талаб қилади. Буни XX аср бошларида Ғарб олимлари «чэгарадаги вазият» деб талқин қилишган. Ўзбек фалсафасида «сохта дунё» тушунчаси бор. Демак, инсон ҳаётининг мазмуни ва гўзаллиги дунё билан эмас, балки

авлодга, юртга қилинган ишлар билан ўлчанади. Худди шундай Абу Носир Форобий фалсафасида ўрганилган хайр-эҳсон ва эзгулик масалалари ҳам барча инсонларга хос бўлиб, унинг табиатининг моҳиятини очиб берувчи, инсон шахсини тарих бурмаларидан очиб берувчи қадриятдир.

Инсонни эъзозлаган, ўз қадриятларини улуғлаган ва асраб-авайлаган, келажак авлодга динга, инсонга, табиатга ҳурмат кўрсатишга ўргатган, унинг қадриятларини мерос қилиб бера оладиган юртгина яхши давлат барпо этади. Давлатнинг муруввати инсоннинг маънавий бойлигида, ижтимоий онгнинг барча шакллари (дин, маориф, тарих, маданият, санъат, фан, ҳуқуқ ва бошқаларни) асраб-авайлаш, унинг хизматларидан эҳтиёткорона фойдаланиш, жамиятнинг маънавий бойлигидадир. Унинг вакили шахсда мурувватни уйғота олади давлатни хайрихоҳ давлат (шаҳар) даражасига олиб чиқади. Форобий: «Диний эътиқодлар қандайдир эски салбий қарашларга асосланган бўлса, шаҳар жоҳил ёки адашган шаҳар бўлиб чиқади» . Жамиятдан ажратилмаган, билими, эътиқоди, қарашлари билан ажралиб турмаган, ўз юртининг келажagini ўз келажagini билан уйғунлаштира оладиган, ҳаёти, дини, тарихи, анъана ва қадриятларини эъзозлай оладиган инсондир. Тарихда қоладиган ва келажакда улуғландиган хайриянинг улкан сиймоси давлатга ёрдам беришдир. Ақлли, малакали, билимли, юртга, халққа, авлодга бағрикенг бўлиш. Ўз бойлиги ва қудратига ишонган давлат ҳақида Абу Носир Форобий шундай дейди: «...шаҳарнинг охири учун жанг қилиш ва уни забт этиш керак, бу шаҳарларнинг унвони йўқ, улар тартибсиз ва бу ерда қарор қилдилар. Уларга бошқалардан кўра кўпроқ ҳурмат билан муносабатда бўлишади. Биргина устунликка лойиқ ҳеч ким йўқ. Уларнинг фикрича, қўлидаги бор бойликни ишлатиб, ўзгалар манфаати учун курашган ва шу тариқа барча душманларини мағлуб этган инсон энг бахтлидир. Буларнинг барчаси шаҳарда жоҳил шаҳарларга хос бўлган кўплаб кўринишларнинг пайдо бўлишига олиб келади « - деб ёзган. Ўзбек халқида ҳалоллик, уят, савоб ва бошқа бир қанча шу каби ахлоқий тушунчалар мавжуд. Бунинг моҳияти бировнинг тақдирига зиён етказмаслик, бировнинг тақдирига тажовуз қилмасликдир. Агар

ижтимоий муҳитда жаҳолат кучайса, жамиятда беқарорлик юзага келади. Форобий бу ҳолатни шундай изоҳлайди: «Масалан, баъзи одамлар ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик, табиий боғлиқлик, сунъий боғланиш йўқ, шунинг учун ҳар ким бировнинг манфаатига зарар етказиши, ҳар ким ўзгани бегона деб билиши, икки киши фақат бир-бирига муҳтож, деб ўйлайди. Фақат бирга бўлганда фақат беҳуда келишувга келади ва бундай иттифоқда доимо бири ёлиб, иккинчиси мағлуб бўлади. Агар ташқи шароит уларни бирлашишга ва келишувга келишга мажбур қилса, улар буни фақат ўзларига керак бўлгани учун қиладилар, чунки ташқи шароит уларни мажбур қилади. Ва бу ташқи ҳолат йўқолиши биланок, улар муқаррар равишда совийди ва парчаланиши керак. Бу инсон табиатига ҳайвоний қарашдир « . ажралишга мажбур бўлади. Абу Носир Форобий ўрта асрлар ва янги давр хусусиятлари ва таълимотларини, Шарқ ва Ғарб маданиятини, икки даврнинг ўзига хос жиҳатларини, икки минтақани, инсоният цивилизациясининг келажагини чуқур ўрганган мутафаккирдир. У ўз муҳитидан олган билимларини, илоҳиётдан ўрганган фанини инсониятга тақдим этди ва шу тариқа инсониятнинг келажакда фан-техника томонидан шаклланган янги цивилизацияси учун намуна бўладиган хайрия намунасини яратди.

Абу Носир Форобий таълимотида нафақат ўз даври, балки ҳозирги замон инсоният жамияти манзараси ҳам мавжуд. Жамиятда биринчи шахс, яъни табиат соҳиби тўғрисида тўғри диний билимларнинг мавжудлиги ва худбинлик, буларнинг барчаси ўз даврида мутафаккир томонидан кенг таҳлил қилинган. Инсониятнинг иккинчи устози Абу Носир Форобий маданиятнинг кудрати муроса, деб ҳисоблайди. Давлат ва халқ бир йўналишда бир-бирини қўллаб-қувватлайди. Муроса қилишнинг асосий белгиси халқ давлатни, давлат халқнинг аҳволини тушунишда деб билади.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendation).

Хулоса қилиб айтганда, Абу Наср Форобий фалсафий меросида Форобий идрок ва ақл, унинг ичида, мазмуни ва чегаралари ҳақидаги саволларни ечиб, инсон билиш жараёнига чуқур кириб борса, ақлни шунчалик аниқ англай

пайдо бўлади, деган аниқга келади. Форобий асарларида онтология муаммолари билан бир каторда гносеология масалалари ҳам фаол ривожланишига. Демак, ал-Форобий борлиқ талқинининг муҳим қисмларидан бири, у Биринчи Сабабнинг Зотини қолган дунё борлигига қарши чиқмайди. Моҳиятан, бу икки мавжудот ёки борлиқнинг икки қутби бирдир.

REFERENCES :

1. АБУ НАСИР АЛЬ-ФАРАБИ. «ДОБРЫЙ ГОРОД» – Алматы, РС: Международный клуб Абая, 2015. – 178 с.
2. Будь осторожен. Черное слово. - Алматы, 1993
3. Қобилова З.Б. Амрий ва унинг абадий фаолияти. Ф. Д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс., -Т.: 2007.
4. Хайруллаев М. Уйғониш даври мутафаккири (Абу Наср Форобий). – Т.: “Ўзбекистон”, 1971. – Б. 46-77.
5. Хайруллаев М. Уйғониш даври мутафаккири (Абу Наср Форобий). – Т.: “Ўзбекистон”, 1971. – Б. 46-77.
6. Бартольд В.В. Исламская культура. Сочинения. Том VI. М.: Наука, 1963. – С.240-275.

**АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА
ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ**

*Тошкент давлат транспорт университетининг “Ижтимоий
фанлар” кафедраси мустақил тадқиқотчилари*

М.Н.Хасанов

ТДТрУ талабалари

Д.А.Ҳафизов, Р.Х.Тоиров, Х.Қ.Болтабоев

mirshodhasanov02@gmail.com

[Тел.+998909511099](tel:+998909511099)

Аннотация

Ушбу мақолада Форобийнинг ҳаёти илмий-фалсафий қарашларида инсон ақл-заковатини бирламчи ўринга қўйганлиги, Абу Наср Форобий яшаган даврдаги илм-фан ва таълим-тарбия. Форобий инсон, унинг дунё тарққиётининг энг мукамал ва етук яқуни сифада этирофи, унинг асарларида инсонга тарбия ва таълим бериш зарурлиги каби масалалар таҳлил этилган. Педагогиканинг асосий тушунчаси бўлган ўқитиш ва тарбия ҳақида олим шундай изоҳ беради

Калит сўзлар: Форобий, илм-фан , таълим-тарбия, билиш, ахлоқ, диалектика, ўқитиш, тарбиялаш, дунёқараш, шахс.

Кириш. Бугун мамлакатимиз Ўзбекистонда кенг қамровли ислохотлар амалга оширилаётган бир даврда шахснинг жамият олдидаги масъулиятини юксалтириш ҳар қачонгидан ҳам муҳимлиги намоён бўлмоқда. Айниқса, глобаллашув шароити таъсирида авж олаётган “оммавий маданият” каби таҳдидларга қарши туришда шахсда илм-фан ва таълим-тарбиясини такомиллаштириш бугунги даврнинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. 9-10 асрларда яшаб ижод қилган ўрта осиелик алломаларнинг ахлоқий тарбия ҳақидаги ғоялари Абу Наср Форобийнинг илмий асосда ўрганар эканмиз, форобий ва бошқа шарқ қомусий олимлари етишиб чиқан

ўша давр тарихи, илм-фани, таълим-тарбияси ва албатта маданияти билан чуқур танишиб чиқмай иложимиз йўқ. Аҳамиятлиси шундаки 9-10 асрларда бошқа даврларга нисбатан ўрта осиедан буюк улломолар етишиб чиқанини биламиз. Буюк неъматлардан бири мустақиллик халқимиз учун миллий урф-одатларни ўрганиш, аждодларимизни бой тарихидан бархаманд бўлиш учун кенг имкониятлар яратилди. Шу боисдан аждодларимизни қарашлари ва асрларини ўрганишга бўлган муносабат юксак даражага кўтарилди. Шу боисдан жамиятнинг ижтимоий ҳаёти негизларини шарқона фалсафий мерос, қарашлар асосида шакллантириш долзарб аҳамият касб этмоқда. “Мамлакатимизда ҳам ўрта асрларда яшаб ижод этган буюк аллома ва мутафаккирларнинг илмий меросини ўрганишга эҳтиёж ошди. Ўрта аср Шарқда яратилган ва ривожланган илмий-фалсафий билимларнинг асосий қисми Марказий Осиё мамлакатлари ҳиссасига тўғри келади. Бу ерда тўпланган илмий тажриба, бой фалсафий анъана маънавий маданият ва шахс баркамоллигига доир концептуал қарашлар ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди, бир қанча давлатлар қатори Европада маданий-фалсафий ғояларнинг ривожланишига туртки берди.

Абу Наср Форобий ҳамда унинг Шарқ фалсафаси, мантиқ илми, тиббиёти, математикаси, этика ва эстетикаси, адабиётшунослиги ва тилшунослиги ҳамда табиий ва ижтимоий фанларнинг бошқа тармоқлари ривожланишида ҳақида Европа, Шарқ тадқиқотчилари, шу жумладан, ўзбек олимларининг ҳам изланишлари алоҳида аҳамият касб эга. Абу Наср Форобий Шарқ ва Европа маданиятларини боғловчи кўприк бўлди, десак янглишмаймиз. Форобийнинг кўрсатишича, билим ва фикр ўзаро фарқ қилади. Фикр билим ва билимсизликнинг бирлигидан иборат, чунки фикрда буюм ва ҳодисалар ўртасидаги зарурий ва имконий ёки фақат имконий алоқадорликлар акс этади. Билимда эса буюм ва ҳодисалар ўртасидаги соф зарурий алоқадорлик ифодаланади. Фикрда кўпинча воқелик ҳақидаги ахборотлар, маълумотлар акс этади. Ахборотлар, маълумотларнинг ҳақиқатлигини ҳар доим аниқлаб бўлмаслиги туфайли улардан бошқа фикрларнинг чинлигини асослаш учун

фойдаланилмайди. Шунга кўра, Форобий ишончли, кучли, кучсиз (шубҳали), эҳтимол бўлган фикрларни бир- биридан фарқлайди. Ҳеч қандай эътирозга сабаб бўлмаган фикрни ишончли деб билади. Эътироз билдиришга ҳаракат қилинмаган, текширилмаган фикрларни кучсиз, деб атайди. Бошқалар томонидан фикрга эътироз билдирилмаганлигига ё фикр тўлиқ ўрганилмаганлигида ё эътироз билдиришга ҳаракат қилинмаганликда ё мавжуд эътирозларнинг бартараф қилиниши сабаб бўлади. Фикрга бошқалар томонидан эътироз билдирилишига эса, шу фикрнинг айрим одам ёки бир гуруҳ одамларнинг фикрларига мос келмаслиги сабаб бўлади. Билдирилган эътирозлар текширилиб, уларнинг асоссизлиги аниқланса, бундай фикр, яъни эътирозга йўл қўймайдиган фикр кучли бўлади. Эътирозга нисбатан эътироф этилиши кўпроқ бўлган фикрлар ҳақиқатга яқин фикр дейилади. Кўп эътирозга сабаб бўлган фикр шубҳали фикр ҳисобланади. Таълим-тарбия беришда ёшларни фикрларни таҳлил қилишга ўргатиш фикрга нисбатан билдириладиган эътирозларни аниқлашга, бартараф этишга, нотўғри фикрларга нисбатан муносабатни ўзгартиришга, ўйлашга ундайди. Эътирозлар ошқора ёки яширин бўлади. Баъзи ёшларнинг фикрга нисбатан билдирилган эътирозларни сезмасликлари, қабул қилмасликларига бефарқ, лоқайдликлари, мустақил фикрлай олмасликлари, ўз фикрига эга эмасликлари, фикр юритишни хоҳламасликлари, эътироз сабабини тушунмасликлари, ҳаётий тажрибанинг етарли эмаслиги билим доирасининг торлиги сабаб бўлади. Мазкур сабаблар йўқотилса, фикр тарбияси амалга оширилган бўлади.

Абу Наср Форобий XV асрдан эътиборан Россияда “Авиасаф” ва “Авийеше”, Европада “Авеннасар” ва “Фараби” номли билан машҳур бўлган . Ўзини тўлалигича билим олиш ва фанга хизмат қилишга бағишлаганлиги учун ҳам замонасининг деярли барча фанларини чуқур ўзлаштиришга эришди. У жаҳон илм-фани ва фалсафий билимлар тизимида ўзига хос фанлар таснифи, мукамал давлат моделини яратганлиги билан алоҳида ном қозонди. Шу боисдан ҳам унинг маънавий-маданий мероси қомусий характерга эга бўлиб, у яшаган давр руҳияти ва услубини акс эттиради.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendation).

Хулоса қилиб айтганда, қуйидаги илмий хулосаларга келиш мумкин:

1. Шарқ мусулмон маданиятида, фалсафаси, ислом диний таълимотида бошқа дин вакиллариغا, хусусан, масихий, христиан уламоларига ҳурмат билан қаралиши, турли дин ва мазҳабдаги олимларнинг ислом маданияти, илм-фанлари ривожига катта ҳисса қўшганликлари Шарқ Уйғониш даври хусусиятларидан биридир.

2. Абу Наср Форобий даврида “Умавийлар” ва “Аббосийлар” халифалиги таъсиридаги барча мамлакатларда, хусусан, Ўрта Осиёда ҳам илк исломият даврида динлараро толерантликка эришиш осон кечмаган.

3. Наршахийнинг “Бухоро тарихи”, Абу Хайён Тавҳидийнинг “Роҳат-ус-сурур”, Абул-Маҳосин Танухийнинг “Қизиқарли воқеалар” асарлари, “Ихвон-ус-Сафо” гуруҳи олимларига зиддиятли муносабат антик фалсафий меросни қабул қилиш жуда катта қаршиликларга учраганини кўрсатади.

4. Расмий дин уламолари традиционалистлар ҳам антик давр илм-фанларидан мантиқ илмига, умуман, фалсафий илмларга қарши мужодала, баҳслар жараёнида исломий фалсафани ривожлантира бошлаганлар.

REFERENCES :

1. Аль-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города. – С.265..
2. Бурабаев М.С., Кенесарин А.М., Курмангалиева Г.К. Проблемы бытия и познания в философии аль-Фараби.– С.59.
3. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата. 1973. –399
4. Диноршоев М. Гносеология Газали и его мировоззренческая сущность. // Изв. Тадж ССР. Отдел. Обществ. Наук. 1970. №4. – С. 63.
5. Аль-Кифти. Таърих-ул-хукамо. – Техрон, б.г. – С. 379
6. Hasanov M.N. Abu Nasr is a unique interpretation of the concept of happy man in Farabi’s philosophy.TJE - Tematics journal of Social Sciences-AQSH.2022.- P.43-46

**ФОРОБИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА ИНСОННИНГ
КЕЛИБ ЧИҚИШИ**

ТДТУ талабалари

Ш.Ф.Турабоев, З.Т.Тоиров, Ж.З.Абдуллаев, Ш.М.Ғуломов

Ilmiy rahbar: М.Н.Ҳасанов

Аннотация: Ушбу мақолада асосан Абу Носир Форобийнинг таълим тарбия ҳақидаги қарашлари акс этган. Бундан ташқари файласуфнинг Ўрта аср ислом файласуфлари рисолаларини араб тилига таржима қилиб, Шарқ перипатетизмига асос солганлигини кўрамиз. Комил инсон бўлиш масаласига тўхталиб ўтилганини, Буюк цивилизация файласуфи Абу Носир Форобийнинг маънавий олами инсоният цивилизацияси ва маънавий кадриятларининг чўққиси эришига хизмат қилиши.

Калит сўзлар; Шарқ перипатетизми, Ислом маданияти, билим, маънавий мерос, еркин фикр, инсон, дин, эволюция, борлиқ, реаллик,

Кириш. Шарқ олими ва файласуфи Абу Наср Форобий 10-асрнинг энг йирик форс-тожик файласуфларидан биридир. Ким ўзининг фалсафий рационализи ва энциклопедик ақли билан машҳур. У қомусий олим ва Шарқ аристотелизмнинг асосий намояндаларидан бири сифатида Яқин ва ўрта Шарқда перипатетизмга асос солган. Абу Наср Форобий буюк мутафаккир, 9-10 асрлар Марказий Осиё цивилизацияси катта хисса қўшган. Мутафаккир қадимги юнон файласуф оддий шарҳловчиси эмас эди. Форобий қадимги юнон, қадимги Эрон илмий-фандаги тафаккурини ўзгартирди, Ўрта Осиё халқлари учун юнон фалсафаси эшигини очди. Алломанинг тўлиқ исми Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Тархон ибн Узлаг Абунаср Форобий, 870-йилда Сирдарёнинг Арис дарёсининг унга қуйилишидаги Фарабе шаҳрида тугилган. Аллома лашкарбоши оиласидан келиб чиққан, Қосимжоновнинг ёзишича, “Форобий Фароб туманидаги Васидж шаҳрида ўт кўриқчиларидан

бири оиласида туғилиб, болалиги шу ерда ўтган.” Форобий миллий Аристотелнинг Гегел ёзган китобларига, балки бутун файласуфнинг барча барча асарларига шарҳлар ёзган. Форобий мулоҳазалари мусулмон Шарқидаги Арастунинг бошқа шарҳловчилари каби Ибн Синонинг ўзига ҳам катта таъсир кўрсатганига шубҳа йўқ. Ўрта асрлар фалсафасининг тадқиқотчиларининг фикрича, IX-X асрларда. Яқин ва Ўрта Шарқда шарҳларнинг уч тури маълум эди: а) катта шарҳлар, бу эрда шарҳланган иншонинг ҳар бир боби ва бўлими учун иқтибослар алоҳида-алоҳида - муаллифнинг эълонлари, сўнгра улар учун тақдим этилади;

б) ўрта изоҳ, бу эрда фақат матннинг биринчи сўзлари учун қилинган иншонинг ҳар бир банди, қолганлари эса тушунтирилади;

в) кичик шарҳ - парафраза (юнонча парадрасис - бир хил, лекин турли сўзлар билан айтилади) ёки шарҳловчининг ўз номидан гапирадиган шарҳи. У файллокви файлуфнинг таълимотини тушунтириб, бирор нарса қўшиб ёки ташлаб, бошқа рисолалардан бу фикрни яқунлай шарҳ, ўзи сифатли тартибни ўрнатган ҳолда изоҳлайди. Парафразани матнни қисман такрорлаш деб ҳам аташ мумкин. Форобийнинг "парафраза" тарзидаги мулоҳазалари миллий Афлотун, Аристотел ва бошқа антик файласуфлар ижодининг мавзулари ва умумий мазмунини, балки Фаробийнинг ўз фикрлари, қарашлари, ғояларини ҳам ўзида акс эттиради. Шубҳасиз, Фаробий икки мақсадни кўзлаган: биринчидан, маърифий – Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларидаги илмий – фалсафий ва диний изтиробларни замонавий юнон табиатшунослиги ва фалсафий тафаккури асарлари билан таништириш; бу асарларнинг талқини бу илғор ғояларини ифодалашда энг яхши восита бўлиб хизмат қилган.

“Калом фалсафаси” муаллифининг адолатли фикрига кўра, Иброҳим ТИ Форобий Арастунинг фалсафий асарларини шарҳлабгина қолмай, балки уларнинг неоплатонизм руҳида кўриб чиқди, ақл ва руҳ ривожланишини ривожлантирди, улар ҳақида гапирди. бахт ва метафизиканинг натижалари. Кинди каби, у ўз асарларида фалсафий таълимотларни уйғунлаштиришга ҳаракат қилди. Аристотел ва Платон. Шу билан бирга у ал-Киндий, Розий ва

ар-Ровандий қарашларини инкор этувчи фундаментал асарлар ҳам ёзди. Абу Наср Форобий ўзининг кўпгина асарларида, хусусан, “Фозил шаҳар аҳолисининг қарашлари”, “Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида” рисолаларида инсон жамоалари келиб чиқишининг тарихий ва ижтимоий сабабларини кўрсатар экан, энг аввало, инсонлар бир-бирининг ёрдамсиз яшай олмаслигини қайд этиб, ҳамкорлик ва ўзаро ёрдамгина инсон жамоаларининг вужудга келишининг ҳам, жамият барқарорлиги ва унинг равақ топишининг ҳам энг асосий сабабидир, деб таъкидлайди. Бу ҳақда у шундай деб ёзади: “Инсон ўз табиати жиҳатидан шундай таркиб топганки, ўзининг мавжудлиги ва олий даражадаги камолотга эришуви учун кўп нарсаларга муҳтождир. У буларнинг барчасига бир ўзи эриша олмайди ва уларга эришиш учун кишиларнинг қандайдир жамоасига муҳтож. Бу жамоанинг ҳар бир аъзоси у муҳтож бўлган нарсаларнинг бирортаси билан уни таъминлайди. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ҳам бир-бирларига нисбатан худди шундай ҳолатда бўладилар. Мана шу сабабли бир-бирига ёрдам берувчи жуда кўп кишиларнинг бирлашуви орқали инсон ўзи интилган камолотга эришуви мумкин”. Демак, ўзаро ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик, ёрдам ҳис-туйғулари орқали инсонлар бир-бирлари билан бирлашган жамоада нафақат ўзларининг моддий эҳтиёжларини, балки маънавий эҳтиёжларини ҳам қондирадилар, бунинг натижасида ҳар бир инсон ва бутун жамоа маънавий маданиятга эришади. Иккинчидан, аллома фикрича, инсонларнинг жамият бўлиб яшашга, бирор кишилик жамоасига бирлашиш сабаби уларнинг қайси ирқ, миллат ёки динга мансублиги эмас, балки уларнинг ўзаро ёрдам, ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка муҳтожлиги билан изоҳланиши шарт. Албатта, мутафаккирнинг бу ғояси, бир томондан, жамиятнинг асл моҳияти, жамиятда унинг ҳар бир аъзосининг тутган ўрни, бурчи ва вазифасини кўрсатувчи маънавий-ахлоқий аҳамиятга эга бўлган ғоя бўлса, иккинчи томондан, инсонларни ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка даъват қилувчи ғоявий-сиёсий аҳамиятга ҳам эга бўлган ғоядир.

Форобий рисоалари тадқиқотчилар тадқиқот мазмунига кўра маҳсулотларга бўлинган: биргина . фақат Аристотел фалсафасининг ибораси сифатида. Аслида эса вазият бошқача. Муслмон файласуфлари Аристотелнинг фикр-мулоҳазалари Афлотун ғояларига зид эмаслигига ишончлари комил эди, шунинг учун улар ҳам Искандария файласуфлари каби икки мутафаккир ўзаро ҳамкорликни ўрнатиш учун жуда кўп ҳаракат қилдилар....Форобий қарашларининг

1) Умумий фалсафий муаммолар бўйича, яъни. Умумий ишлаб чиқариш, қонунлар ва турли даражаларга бағишланган асарлар;

2) Билиш, босқичлари ва усуллари ҳақида билиш фаолиятининг фалсафий инсони ҳақида;

3) материянинг ҳажми, фазовий ва ҳажмли муносабатларини, яъни арифметика, геометрия, астрономия, мусиқани ўрганишга бағишланган фалсафий мавзулар бўйича;

4) Модданинг турли хоссалари ва унинг турлари, ноорганик табиат, ҳайвонлар ва инсон танасининг хусусиятлари ҳақида, яъни. табиий фанларга оид ишлар: физика, кимё, оптика, тиббиёт, биология ва бошқалар;

5) Тилшунослик, поетика, риторика, хаттотлик;ҳозирги давримиз учун ҳам ижтимоий-сиёсий аҳамияти шундаки, халқлараро дўстлик ва ҳамжиҳатлик тамойиллари устувор бўлган жамиятда ҳар томонлама мустаҳкам ижтимоий-сиёсий барқарорлик вужудга келади. Бундай шароитнинг вужудга келиши эса, жамиятда иқтисодий ва маънавий раванқни белгиловчи омиллардан бирига айланади.

Форобийнинг онтологй, гносеология, ижтимоий фалсафа ва антропология жараёнлари жамланган баён қилинган фалсафий асарларида инсоннинг келиб чиқиши ва томоша, унинг оламдаги ўрни ва роли муаммолари кўриб чиқилади. инсоннинг психофизик табиати, унинг руҳи ва танасининг генезиси, инсоннинг ва интеллектуал табиати, унинг ақлнинг ахлоқий ва маънавий асослари, унинг руҳий ахлоқий хусусиятлари ва таъсири, инсоннинг бахти муаммолари, ирода эркинлиги ва бошқалар. шахс, шахс

шахсни ўзини-ўзи таъминлаш, инсоннинг ижтимоий табиати, инсон сиёсатининг субъекти ва унинг ўрни ҳақидаги саволлар идеал ҳолатда ўрганилади. Форобийнинг онтологий, гносеологик муаммоларнинг жуда кўп қиррали қобиляти жуда яхшиган ва у ўзининг шахсий ҳаётини инсоннинг оламга муносабати ҳулқ фалсафий билимлар таркибидаги гносеологик касалликларни ишлаб чиқаришни ишлаб чиқаришни рқлашда. Юнон фалсафаси таъсирида у фалсафа учун асосий позициядан бошланишни тўғри деб ҳисоблади, бу эса инсоннинг табиий ва ижтимоий воқеликка муносабати унинг онги воситасида бўлишидан иборат.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendation).

Хулоса қилиб айтганда, Абу Наср Форобий фалсафий меросида Форобий идрок ва ақл, унинг ичида, мазмуни ва чегаралари ҳақидаги саволларни ечиб, инсон билиш жараёнига чуқур кириб борса, ақлни шунчалик аниқ англай пайдо бўлади, деган аниқга келади. Форобий асарларида онтология муаммолари билан бир қаторда гносеология масалалари ҳам фаол ривожланишига. Демак, ал-Форобий борлиқ талқинининг муҳим қисмларидан бири, у Биринчи Сабабнинг Зотини қолган дунё борлигига қарши чиқмайди. Моҳиятан, бу икки мавжудот ёки борлиқнинг икки қутби бирдир. Форобий олинган таҳлил қилинган дунё худосининг ўзаро муносабатлари ҳақида ўзбек тадқиқотчиси М.Хайруллаев кўчириб олинган каби ўзининг барча хусусиятларини очади ва бўш қучиб, ўз ҳаётини мустақил равишда давом эттирди.

REFERENCES :

1. Аль-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города. – С.265..
2. Бурабаев М.С., Кенесарин А.М., Курмангалиева Г.К. Проблемы бытия и познания в философии аль-Фараби.– С.59.
3. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата. 1973. –399
4. Диноршоев М. Гносеология Газали и его мировоззренческая сущность. // Изв. Тадж ССР. Отдел. Обществ. Наук. 1970. №4. – С. 63.
5. Аль-Кифти. Таърих-ул-хукамо. – Техрон, б.г. – С. 379
6. Hasanov M.N. Abu Nasr is a unique interpretation of the concept of happy man in Farobi's philosophy.TJE - Tematics journal of Social Sciences-AQSH.2022.- P.43-46

**АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА
ДОИР ҚАРАШЛАРИ**

Тошкент давлат транспорт университетининг

мустақил тадқиқотчилари

М.Н.Хасанов

ТДТрУ талабалари

А.А.Азимбаев

Ҳалилов Ў.

Каримов Б.

Аннотация

Ушбу мақолада Форобийнинг ҳаёти илмий-фалсафий қарашларида инсон ақл-заковатини бирламчи ўринга қўйганлиги, Абу Наср Форобийнинг педагогика фанининг асосчиси эканлиги, шунингдек, унинг асарларида кўриб чиқилган педагогик тушунчаларга берилган таърифлар билан янада ойдинлашади. Форобий инсон, унинг дунё тарққиётининг энг мукамал ва етук яқуни сифада этирофи, унинг асарларида инсонга тарбия ва таълим бериш зарурлиги каби масалалар таҳлил этилган. Педагогиканинг асосий тушунчаси бўлган ўқитиш ва тарбия ҳақида олим шундай изоҳ беради

Калит сўзлар: Шахсинг ахлоқий шакланиши, инсон илмий-фалсафий қарашлари, таълим-тарбия, билиш, педагогика, диалектика, Ўқитиш, Ўрганиш, дунёқараш, Замоनावий педагогика.

Кириш. Ўрта аср Шарқда яратилган ва ривожланган илмий-фалсафий билимларнинг асосий қисми Марказий Осиё мамалакатлари ҳиссасига тўғри келади. Бу ерда тўпланган илмий тажриба, бой фалсафий анъана маънавий маданият ва шахс баркамоллигига доир концептуал қарашлар ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди, бир қанча давлатлар қатори Европада маданий-фалсафий ғояларнинг ривожланишига туртки берди. Абу Наср Форобий ҳамда

унинг Шарқ фалсафаси, мантиқ илми, тиббиёти, математикаси, этика ва эстетикаси, адабиётшунослиги ва тилшунослиги ҳамда табиий ва ижтимоий фанларнинг бошқа тармоқлари ривожланишида ҳақида Европа, Шарқ тадқиқотчилари, шу жумладан, ўзбек олимларининг ҳам изланишлари алоҳида аҳамият касб этади.

Абу Наср Форобийнинг маънавий маданият тўғрисидаги қарашлари шаклланишининг ижтимоий-тарихий манбалари тадқиқотчиларда унинг ижодига бўлган алоҳида қизиқиш янада ошишига сабаб бўлган. Шу боисдан ҳам мазкур бобда хорижий ва маҳаллий олимлар изланишларидан келиб чиққан ҳолда Абу Наср Форобий маданий-фалсафий дунёқарашининг шаклланиши ва эволюциясини очиб бериш, маънавий маданият тўғрисидаги қарашлари шаклланишининг тарихий-ижтимоий манбалари, дин ва маънавият муаммолари, илоҳиёт илми ҳақида қарашларини яхлит ҳолда ўрганишга алоҳида эътибор қаратилган.

Ҳозирги даврга қадар маънавий маданият ва шахс баркамоллик масаласи жамиятшунос олимлар диққат марказида бўлиб келганлиги бу муаммони ўрганиш қанчалик даражада долзарб эканлигини кўрсатиб турибди. Дарҳақиқат, бугун биз шиддат билан тараққий этаётган маънавий эврилишлар даврида яшаймиз. Шубҳасиз, ахборот бўҳронлари туфайли тобора торайиб бораётган асримизда маънавият масаласи, қолаверса, ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Сир эмаски, мустақилликка эришганимиздан кейин жаҳон цивилизациясига муносиб ҳисса қўшган буюк алломаларимизнинг маънавий меросига катта эътибор берилди бошланди. Ўрта аср мусулмон Шарқининг муаззам сиймоларидан бири Абу Наср Форобий ҳам ана шундай зотлардан ҳисобланади. Зеро, мутафаккир қолдирган маънавий-маданий ва ахлоқий мерос асрларга татигулик аҳамиятга молик. Алломанинг фалсафий-маърифий қарашларини миллий маданий меросимизнинг асосини ташкил қилган баркамол инсонни тарбиялашдаги беқиёс аҳамияти сифатида эътироф этар эканмиз, уларни ҳар томонлама ва тизимли тарзда тадқиқ этиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

VII аср ўрталаридан Марказий Осиёнинг бир қисми улкан салтанатга айланган араб халифалиги таркибига кирди. Ягона сиёсий майдонга бирлаштирилган бу улкан минтақа IX-XII асрларда улкан маданий кўтарилишни бошдан кечирди, бу даврда етишиб чиқиб, ижод қилган кўплаб мутафаккир ва олимларнинг китоблари жаҳон маданияти хазинасига қўшилди. Илмий ижодда эстетик унсурларни ўзига сингдириб олган фалсафа ва фан бу даврда кузатилган қудратли маданий ҳаракатнинг ажралмас қисмига айланди. Бу унсурлар ишлаб чиқилишининг бошланғич нуқтасида Абу Наср Форобий туради. У томонидан берилган туртки замонавий табиатшунослик тадқиқотларига асос бўлиб хизмат қилди. айнан ўрта асрлардаги араб тилли фалсафа қадимги юнон фалсафасининг биринчи ва асл меросхўри бўлди, айна пайтда, уни ижодий ривожлантириб, янги ютуқлар билан бойитди. Бу маънода, Абу Наср Форобий Шарқ ва Европа маданиятларини боғловчи кўприк бўлди, десак янглишмаймиз.

Абу Наср Форобий XV асрдан эътиборан Россияда “Авиасаф” ва “Авийеше”, Европада “Авеннасар” ва “Фараби” номли билан машҳур бўлган. Ўзини тўлалигича билим олиш ва фанга хизмат қилишга бағишлаганлиги учун ҳам замонасининг деярли барча фанларини чуқур ўзлаштиришга эришди. У жаҳон илм-фани ва фалсафий билимлар тизимида ўзига хос фанлар таснифи, мукамал давлат моделини яратганлиги билан алоҳида ном қозонди. Шу боисдан ҳам унинг маънавий-маданий мероси қомусий характерга эга бўлиб, у яшаган давр руҳияти ва услубини акс эттиради.

Абу Наср Форобий (тахаллуси, тўлиқ исми Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Ўзлог ат-Туркий, 873 йили Фороб шаҳрида туғилган, 950 йили Дамашқда вафот этган, Дамашқдаги “Боб ас-Саъир” қабристониде дафн этилган) – жаҳон маданиятига салмоқли ҳисса қўшган мутафаккир, Ўрта Осиёлик таниқли файласуф, 70 дан ортиқ тилни билган қомусий олим ҳисобланади. Ўрта асрлардаги маълум илмий кашфиётлар қаторида, умуман, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари маърифий ва ижтимоий-фалсафий тафаккурининг ривожланиши ҳам унинг номи билан боғлиқ. Замонасининг

барча фанларини мукамал ўрганган ва уларнинг ривожланишига ўз хиссасини кўшган, юнон файласуфларининг китобларига берган шарҳлари билан уларнинг Шарқ ўлкаларида кенг ёйилишига тurtки бўлган Абу Наср Форобий Шарқда юксак баҳоланиб, “ал-Муаллим ас-Соний” (Арастудан кейинги “иккинчи муаллим”) ва “Шарқ Арастуси” номларини олган.

Абу Наср Форобийнинг маънавий маданиятга доир қарашларининг тарихий-ижтимоий ва фалсафий манбаларини тадқиқ этиш Шарқ Уйғониш даврида эришилган маданий, ижтимоий тараққиётни чуқурроқ ўрганишни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда, Муҳаммад ибн Тохир ибн Баҳром Абу Сулаймон Мантикий Сижистонийнинг “Сивони-ул-ҳикма” (“Ҳикматлар хазинаси”) китоби Шарқ уламолари орасида беқиёс шуҳрат қозонган. Аммо бу асарнинг тўлиқ матни бизгача етиб келмаган. Сижистонийнинг шу китобидан сайлаб олинган мухтасар икки китоб бизгача етиб келган.

Заҳириддин Байҳақийнинг “Татимма Сивони-ул-ҳикма” асарида Абу Наср Форобий ҳақида қуйидаги фикрларни ўқиймиз: “Шайхул-акрам, Устози Соний, ал-Ҳаким, Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Узлоқ ибн Тархон Абу Наср Форобий Туркистоннинг Фарйобидан (форсда ҳам Фарйоб бор) замонасида ва аввал ўтганлар орасида тенгсиз эди.

Исломиятгача иккита ва исломиятдан сўнг иккита ҳаким – файласуф бўлган. Булар: Арасту ва Искандар (Александр) Афродизий, исломият даврида эса Абу Наср ва Абу Али (Ибн Сино)дир”. Абу Наср вафотидан сўнг 30 йил кейин Абу Али туғилган. Абу Али ўзини Абу Насрнинг шогирди эканлигини айтган. Ибн Сино ўзи ёзган таржимаи ҳолида “Арастунинг “Бадаъ-ат-Табиа” (“Метафизика”) асарини қирқ марта ўқиб, тушуниб бўлмас экан, деб афсусланганини, сўнг Абу Наср Форобийнинг “Арастунинг “Метафизика”си мақсадлари ҳақида” асарини ўқиб, кўзи равшан очилганини, Оллоҳга шукрона айтиб, кўп хайр-эҳсонлар қилганини ёзади. Ибн Синонинг ўзи ёзган ва шогирди Абдул-Воҳид Жузжоний давом эттирган таржимаи ҳоли фақат шу “Татимма” асарида бизгача етиб келган.

“Абу Насрнинг жуда кўп асарлари бўлиб, – деб ёзади З.Байҳақий, – кўпчилиги Шомда сақланиб қолган (ўша вақтда Туркистонга етиб келмаган). Булар: “Ал-Мухтасар фил-мантик”, “Китоб ал-Бурхон” (1-Аналитика), “Ароу аҳли мадинатул-фозила”, “Таълиқот” (“Талқин”, “Герменевтика”), “Шарҳи Уқлидус”, “Шарҳи кутуб Арасту”, “Китоб ан-Нафс” (“Рух ва жон ҳақида”), Афлотуннинг “Тимей” асарига шарҳ”, “Китоб ат-Тафсир”, “Китоб фи-л-муסיка” ва бошқалар. (Абу Наср Форобийнинг тўлиқ асарлари рўйхати атоқли шарқшунос Абдусодиқ Ирисов Маҳкам Маҳмудов билан ҳамкорликда нашр этган “Фозил одамлар шаҳри” тўпламида Абу Усайбия, Ибн Ҳалликон асарларидан олиб келтирилган). Камина (Захириддин Байҳақий) Рой шаҳрида нақиблар раисининг кутубхонасида Абу Наср Форобийнинг ўз кўли билан ёзган ва шогирди Яҳё ибн Одий кўли билан кўчирилган асарларини кўрганман”.

“Ахлоқ-ул-ҳукамо” (“Ҳақимлар ахлоқи”) китобида ўқидимки, (бувай-хийлар салтанатининг вазири) Соҳиб Исмоил ибн Аббод (Шомга, Абу Наср Форобийга) жуда кўп совға-саломлар, тухфалар юбориб, Ройга келишни илтимос қилган). У “Ким аллома Абу Наср Форобийни менинг ҳузуримга бошлаб келса, ҳаддан зиёд эҳсонлар бераман!” деган. Аммо Абу Наср молдунё ва шон-шуҳратга қизиқмасди. Шу сабабли бир марта у атайлаб, жулдур кийимда, кўлида ўзи ясаган чолғу асбоби – уд билан Ройга келиб, давлатмандлар (вазирга яқин лаганбардорлар) базм қилиб ўтирган хонага кирди. Бу ерда ўткир сўз усталари, шўх ва енгилтак меҳмонлар Абу Наср Форобийга (жой ҳам кўрсатмай), у эшик тагида ўтирганида (таклифсиз келган бефаросат, саҳройи, жирканч одам деб) уни масҳара қилдилар, сўзларини ҳам эшитмадилар.

Аммо Абу Наср вазирнинг яқинлари базмида масҳара ва ҳақоратларга чидаб, барчалари кўп шароб ичганидан маст-аласт бўлиб қолгунича ўтирди. Сўнг хуржунидан чолғу асбобини олиб, шундай куй чалдики, меҳмонлар донг қотиб ухлаб қолдилар. Абу Наср чолғунинг тахтасига “Бу ерга Абу Наср Форобий келди, сизлар уни масҳара қилдинглар” деб ёзиб, чиқиб кетди. Шу

кетишда Бағдодга етди. Соҳиб Аббод ва яқинлари хушларига келиб, камбағал меҳмонни масхара қилганларини эслаб, афсусландилар. Бир мутриб (созанда) удгаёзилган сўзларни кўрсатди. Вазир Абу Наср Форобий келиб-кетганини билгач, уни топиб келиш учун ортидан одам юборди. Аммо тополмадилар. Вазир Соҳиб Аббод бу воқеадан умр бўйи афсусланиб, хижолат бўлиб юрди.

Камина (Заҳириддин Байҳақий) устозимдан (Қутбиддин Муҳаммад Марвозий) эшитган эдимки, Абу Наср (ёши етмишдан ошганида) Дамашқдан Асқалонга бораётган вақтида карвонга қароқчилар хужум қилган (карвон кичик, соқчилари оз бўлса керак), Абу Наср уларга отларимни, қуролларимни, буюмларимни олинглар ва йўлни очиб қўйинглар деди. Қароқчилар кўнмадилар. Абу Наср ва ҳамроҳлари отларидан тушиб, қиличлари билан жангга киришганлар. Карвон аҳлидан барча ҳалок бўлган (қароқчилардан ҳам бир қисми ўлган бўлса керак). Шом амири (Сайфуддавла) бу хабардан даҳшатга тушиб, қароқчиларни тутиб, Абу Насрнинг қабри олдида барчасини салбга тортди”.

Айтишларича, Абу Наср Форобий исмли Самарқандлик шифокор ҳам бўлган, у файласуф эмас. Файласуф Муҳаммад Абу Наср Форобий айтар эди: “Фалсафани ўрганиш учун одам ёшлигидан билимларга чанқоқ, хушхулқли, яхши тарбия кўрган, Қуръонни, тил (адаб) ва шаръий (хайрли) илмларни ўрганиши, тирикчилик ташвишидан фориғ (холи, озод) бўлиши керак”. Абу Наср илм ва олимларни хурмат қилар, илмни бойлик, фойда ғарази билан эмас, беғараз ўрганиш керак, дер эди. Илмдан худбинлик мақсадида фойдаланувчилар ёлғончи, сохта файласуф бўладилар, чунки пул ва мол-дунё билан ёлғонни, сохталикни оқлаб бўлмайди. Дарахтнинг камолоти ширин мева беришда бўлганидек, инсон комиллиги гўзал хулқи биландир. Ўзини ҳаммадан баланд кўювчи (такаббур, нокамтар) одам камолотга эришолмайди. Аллома илмни ва унинг асосидаги донолик, ақлни бахтга эришишнинг асосий воситаси сифатида талқин этади; унингча, ақл ва фан ёрдамида шундай маънавийлик даражасига кўтарилиш мумкинки, бу маънавийлик авлодлар ўлиmidан кейин ҳам инсоният учун хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Форобий. Бахт-саодатга эришув ҳақида // Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975. – Б. 64.
2. Форобий. Жисмлар ваакциденцияларниибтидоси ҳақида рисола// Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975. – Б. 139.
3. Фролова Е. А. Арабская философия: Прошлое и настоящее. - М .: Языки славянских культур, 2010. - 464 с.
4. Фролова Е.А. Дискурс современной арабской философии. Ч. 1. - М .: Языки славянских культур, 2012 . - 72 с .
5. Фролова Е.А. Проблема веры и знания в арабской философии. –М.: Наука, 1983.
6. Фрейд Психологические этюды. Минск: Беларусь, 1991. - С.т345

**THE DIFFERENCE BETWEEN THE THEORY OF CONCEPTUAL
METAPHOR AND CONCEPTUAL INTEGRATION**

Aleuatdinova Shasanem

MA Department, UzSWLU

[*shaxsanemaleuatdinova@gmail.com*](mailto:shaxsanemaleuatdinova@gmail.com)

Sc.Advisor: Tukhtakhodjeva Z.T. phd, as.prof.

Annotation: The article deals with the theories that have become classics of cognitive linguistics - the theory of conceptual metaphor (TCM) and the theory of conceptual integration (TCI). The main types of conceptual metaphor and the cognitive mechanisms are explained. On the basis of a comparative analysis, difference and relationships between TCM and TCI are investigated.

Key words: cognitive science, cognitive linguistics, cognitive model, conceptual integration, metaphor, theory of conceptual metaphor and theory of conceptual integration, the target domain and the source domain.

Language, as an instrument of linguistic science, has always been a bond between thinking and the surrounding world. Scientists have been interested in the questions of human thinking in its relationship with language for not only in recent decades, associated with the development of cognitive sciences, but for centuries. Every period in linguistics offers different answers, depending on the prevailing scientific paradigm and develops a theoretical framework and methodological tools, combining a number of disciplines, among which an important role belongs to cognitive linguistics.

Cognitive linguistics studies ways of obtaining, processing, storing, and using verbalized knowledge. This is knowledge not only about the language itself, but also knowledge about the world gained through the language. Thus, in this case, we are not dealing with a reflection of reality, but with its interpretation. Interpretation is a cognitive operation that is based on stable "cognitive models". A

cognitive model should be understood as a database structure with cognitive operations applied to it. Such database is based on idealized cognitive models, which, according to J. S. Lakoff, are the structures of human knowledge [Lakoff, Johnson, 1980]. This means that the ability to interpret the world is an innate characteristic of a person, and cognitive operations (receiving and transmitting information) are regulated by relatively constant cognitive models. And this theoretical foundation arises the theory of conceptual metaphor and as its continuation and expansion - the theory of conceptual integration or blending. Metaphor is as a cognitive mechanism which explains the phenomena of language and speech.

In the twentieth century, metaphor became a phenomenon that unites research in various fields of knowledge and forms a new vector of scientific research. Works in the field of conceptual metaphor gave motivation to the study of cognitive processes of consciousness. Metaphorical thinking is manifested in the metaphorical nature of language, where metaphor acts as an important mental operation that forms a way of knowing, categorizing, conceptualizing, evaluating and explaining the world. [Grady, et al, 1999]. With the help of metaphor, a person thinks and learns about the world in which he lives.

Theory of conceptual metaphor (TCM) and theory of conceptual integration (TCI) are closely connected with each other. It should be noted that TCI was developed by J. Fauconnier and M. Turner on the basis of the theory of mental spaces [Fauconnier, 1997] in order to improve the theory of conceptual metaphor by J. S. Miller. Lakoff and M. Johnson [Lakoff, Johnson 1999]. This new search was prompted by TCM's inability to explain individual metaphors based on conventional relationships between the two conceptospheres. Thus, the first fundamental difference between these two theories is the number and quality of the basic sources of entry into the conceptual metaphor, which in TCM are called domains, and in TCI mental spaces.

In TCM, metaphors are analyzed as "a stable and systematic relationship between two conceptual domains" – the target domain (the conceptual sphere of the

target) and the source domain (the conceptual sphere of the source). The target domain, which is interpreted through a conceptual metaphor, is a conceptual referent, and the source domain being compared is a conceptual correlate. The referent and the correlate must belong to different conceptual spaces, that is, be "divorced in thought" [Grady et al, 1999]. Thus, in TCM we are dealing with a form of conceptualization that relates not to individual objects, but to areas of social experience, which in turn are correlated through metaphor with simpler spaces that can be observed through the transfer of the nature of the conceptualization of space.

In TCI, unlike TCM, the main element of cognitive organization is not the domain, but the mental space. Mental spaces are compact formats of knowledge interconnected within the discourse, which can be modified as it unfolds. Mental spaces are not equal to a domain, but rather depend on it: they represent certain scenarios that are structured by domains. This means that mental spaces are generated online in the process of communication and are unique to a particular situation, while domains represent more general structures of knowledge that are associated with permanent areas of the thinking space.

A significant difference between the two theories is also their structural organization. TCM analysis operates by mapping between two conceptual structures, while TCI provides for connections between several (at least four) mental spaces.

After analyzing TCM and TCI, the following conclusions can be drawn:

1. Both theories are based on metaphor as a cognitive mechanism, which provides the processes of perception, processing and transmission of information about the surrounding world;
2. In TCM, metaphors are analyzed as permanent relationships between two conceptual spheres, while in TCI metaphors are refracted through mental spaces, which are short-term formations that are modified as discourse unfolds;
3. TCM is based on conventional conceptual metaphors, and TCI explains new metaphorical conceptualizations that reflect the author's idiosyncrasies;

4. Both theories reveal the cognitive processes of both logical and imaginative thinking, making them a powerful tool for interpretation.

The cognitive approach to the analysis of metaphor occupies a leading place in modern science, and the application of the theory of conceptual metaphor and the theory of conceptual integration are inextricably connected. In our opinion, the application of TCM and TCI in our practical research should provide an impetus to the study of metaphor as a mechanism of cognition.

REFERENCES:

1. Fauconnier, G. Mappings in Thought and Language / Gilles Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 205 p.
2. Grady, J., Oakley, T., Coulson, S. Blending and Metaphor / J. Grady, T. Oakley, T. Coulson // Metaphor in Cognitive Linguistics / Ed. by R. Gibbs, Jr. and G. Steen. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 1999. – P. 101–124.
3. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 242 p.
4. Lakoff, G., Johnson, M. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New-York : New York Basic Books, 1999. – 624 p.
5. www.thoughtco.com

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA FIKRLASH QOBILIYATINI
RIVOJLANTIRISH ASOSLARI**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti pedagogika

fakulteti 1-bosqich magistri

Melliyva Dilfuza

Tel: +998 99 758 02 75

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunning dolzarb muammolaridan bo'lgan boshlang'ich sinif o'quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning bugungi kundagi holati va uning bartaraf etish yo'llari ilmiy jihatdan yoritib o'tilgan bo'lib, keltirilgan tavsiyalar bolalar aqliy rivojlanishida amaliy yordam beradi.

Kalit so'zlar: Aql, idrok, tafakkur, intellekt, mustaqil fikrlovchi, iqtidorli, bilim, ta'lim, irodasi baquvvat, iymoni butun.

So'ngi yillarda Yangilanib borayotgan O'zbekiston iqtisodiy hamda ijtimoiy-madaniy rivojlanishning o'ziga xos yo'liga ega bo'ldi. Bu yo'ldagi chuqur o'zgarishlar barcha jabhalarga shiddat bilan kirib bormoqda. Jumladan, tibbiyotni, qishloq xo'jaligi sanoatimi, ta'lim tizimimi - barchasida tub islohotlar o'tkazish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Ayniqsa, ta'lim sohasida tub islohotlar omiliga aylandi desak, xato bo'lmaydi. Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish, barkamol insonni shakllantirish ertangi taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Buyuk islohotlar amalga oshirilayotgan Yangi O'zbekiston sharoitida mustaqil fikrlovchi yoshlarning bo'lishi davr taqozosidir, chunki shaxsiy dunyoqarashga ega bo'lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muvaffaqiyatlarga erishishga qodir bo'ladilar. Respublikada olib borilayotgan siyosatning bosh omillaridan biri ham teran fikrlovchi, mustaqil dunyoqarashga ega, iqtidorli shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalashdir. Zero, o'zgarlar fikriga qaram

bo'lish, turli yot mafkuralarga ergashish psixologiyasi jamiyat ma'naviyatini tanazzulga olib kelishi shubhasizdir.

Ta'limdagi yangilanish faqat o'quvchilarga yangicha bilim berishni nazarda tutmasdan, balki jamiyat, davlat, tabiat va mehnatga munosabat tizimini o'zgartirishni ham ko'zda tutadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan 28 yanvar 2022 yil videoselektor yig'ilishida "Ta'lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Qanchalik murakkab bo'lmasin, maktab ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak. Chunki biz ko'p vaqt yo'qotganmiz. Agar kimda-kim maktab bu faqat Xalq ta'limi vazirligining ishi, deb o'ylasa, mutlaqo yanglishadi. Maktab ta'limi sohasidagi islohotlar vazirlik va idoralar, tarmoq rahbarlari, barcha darajadagi hokimlar, ilmiy tashkilotlar, ziyolilar, keng jamoatchilikning vazifasi bo'lishi shart va zarur. Shundagina kutilgan natijaga erishish mumkin", - deb ta'kidlaganliklari, mustaqil fikrlovchi yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan vazifalarni belgilab beradi.

Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida 31- Avgust 2020 yil O'zbekistonda yangi bir uyg'onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotgani haqida gapirdilar. Uchinchi Renessans vakillari albatta irodasi baquvvat, iymoni butun, mustaqil fikrlaydigan komil insonlar bo'lishlari lozim.

Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish borliqni, voqelikni idrok etish usuli sifatida tafakkur jarayonining mahsuli-oliy natijasidir. U faoliyat bilan bog'liq bo'lib, mustaqil ish jarayonida shakllanadi. Narsa va hodisalarning mavjudligi aloqadorlikdan iboratdir. Aloqadorlik buzilsa, mavjudlikda ham o'zgarish ro'y berishini anglash, isbotlash, tushuntirish, fikrlash shakllanishining tadrijiy bosqichlaridir. Fikrlash insonga hayot baxsh etadigan kuchdir. Ya'ni, inson mustaqil fikrlash orqali tirik. Fikrsiz inson yaratish va o'sishga qodir bo'lmagan o'lik jussaga aylanadi.

Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasalar, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo bilim o'z yo'liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir»¹ degan edilar birinchi Prezidentimiz I.Karimov.

Ta'limda faqat bilimlarni tarkib toptirishga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligining past bo'lishiga olib keladi. Fikrlash qobiliyati rivojlangan o'quvchigina bilimlarni mustahkam o'zlashtiradi. Shu sababli o'quvchilarni fikrlashga o'rgatish juda muhim.

O'quvchilar faqat darslik va o'qituvchi tomonidan dars jarayonida beriladigan ma'lumotlarga tayanib qoldilar. O'quvchilarga o'qituvchi tomonidan qo'yiladigan talablar ularda mustaqil fikr yuritish ehtiyojini tug'dirmaydi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida tegishli soha bo'yicha davlat ta'lim standartlarida belgilangan minimal majburiy talablarga tayanish lozim. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga o'rgatish zaruriyati, qolaversa, mustaqillikni mustahkamlash ehtiyojini ko'zlab, xalq ruhiyatiga singib qolgan mute'lik, jur'atsizlik kabi illatlarni tugatish uchun ham lozimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish malakalarini, mustaqil ravishda muammolarni hal qila bilish ko'nikmasini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Modomiki, shunday ekan, ta'lim jarayonini shunday tashkil etish kerakki, toki o'quvchilar bilim olish bilan birgalikda, ta'lim jarayonining obyekti bo'lib qolmasdan, ta'lim jarayonida o'qituvchining teng hamkoriga aylansin va mustaqil fikrlay olish malakasini ham egallay borsin.

Inson tafakkurining beqiyos kengliklari xususida «Qur'oni Karim» va «Avesto»da diniy asosda talqin qilingan bo'lsa, o'rta asrlarda yashab ijod etgan Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy kabi qomusiy olimlar ilmiy-badiiy usulda talqin

---

¹ Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. – T.: “O'zbekiston” nashriyoti, 1999-y. – 410 b. 5-bet.

qilganlar. So‘nggi davrlarga mansub olimlarning asarlarida esa ilmiylik uslubi ustunlik qiladi.

Shavkat Mirziyoyev 2019-yil sentabr oyida Toshkentda prezident maktabining ochilishi munosabati bilan o‘quvchilarning ota-onalari, ilm-fan arboblari bilan o‘tkazilgan uchrashuv vaqtida O‘zbekistonda uchinchi Renessans davri boshlanganini [ta’kidlagan](#) edilar.

Mustaqil mushohada yuritish inson hayoti va faoliyatida muhim omil ekanligini Roziy Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyning «Kitob tib ar-Ruhoniy» asarida ham uchratish mumkin. U mustaqil fikrlay olish qobiliyati va uning hayotiy mohiyati xususida shunday deb yozadi: «Nafaqat o‘qish, balki o‘qiganini muhokama qila olish, o‘qiganini ba’zi hollarda tatbiq qila olish qobiliyatigina tabibni tabib qiladi».

Roziy asarlarida inson bilan hayvon o‘rtasidagi farq ham fikrlash uchun berilgan aqlda ekanligi haqida fikr yuritiladi: «... Bizga foydali bo‘lgan ishlarda o‘zimiz hukm yurita olishimiz uchun bizga hayvonlarga nisbatan ustunlik aql bilan berilgandir».

Xuddi shunday dunyoqarash Yaqin va O‘rta Sharqdagi ilg‘or pedagogik ta’limotning asoschisi Abu Nasr Forobiy asarlarida ham mavjuddir. U bilim o‘zlashtirish jarayoni haqida shunday deydi: «Inson bilimlarni aql va sezish organlari orqali qo‘lga kiritadi ... seziluvchi obrazlar his etish orqali, aqliy obrazlar esa seziluvchi obrazlar orqali bilinadi...² ».

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga o‘rgatishning ilmiy-metodik asoslariga oid izlanishlar davomida o‘quvchilarning fikrlash faoliyatida individual va tipik xususiyatlari mujassamlashadi. Voqea va hodisalar inson ongida aks etar ekan, inson idrok qilgan va xotirasida saqlab qolgan narsalarning barchasi uning uchun ma’lum ma’no va mohiyat kasb etadi. Aks holda u eslab qololmaydi.

---

² Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-y. – 224 b. 185- bet

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatidagi erkin, demokratik vaziyatning yaratilishi o'quvchini bilim, ko'nikma va malakalar egallash jarayoniga rag'batlantiradi. Umumiy ta'lim maktablari ta'lim-tarbiya tizimida o'quvchilarni fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga innovatsion yondashuv asosida o'rgatishga yetarli e'tibor qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. – T.: “O'zbekiston” nashriyoti, 1999-y. – 410 b. 5-bet.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (O'quv qo'llanma). – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006-y.
3. Karimova V. Psixologiya. –Toshkent: Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-y.

INKLYUZIV TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti pedagogika

fakulteti 1-bosqich magistri

Qodirova Oysoat

Tel: +978085419

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunning dolzarb muammolaridan bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning bugungi kundagi holati va uning bartaraf etish yo'llari ilmiy jihatdan yoritib o'tilgan bo'lib, keltirilgan tavsiyalar bolalar aqliy rivojlanishida amaliy yordam beradi.

Kalit so'zlar: Aql, idrok, tafakkur, intellekt, mustaqil fikrlovchi, iqtidorli, bilim, ta'lim, irodasi baquvvat, iymoni butun.

Yangilanib borayotgan Yangi O'zbekistonimizda olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevar qurishdan iborat. Bu poydevor sog'lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish natijasida yaratiladi. Shuning uchun ham «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning yangi tahriri qabul qilindi. Ta'lim sohasidagi bu islohotlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Mazkur huquqiy me'yoriy hujjatlar doirasi maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim-tarbiyasini ham qamrab olgan.

Inklyuziv ta'limning barqarorligini ta'minlash maqsadida "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririga imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim jarayoniga integratsiyalash maqsadida umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv guruh va sinflarning tashkil qilinishini tartibga soluvchi modda kiritilgan.

O'zbekistonda integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'limni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan siyosatida imkoniyatlari cheklangan bolalarning barqaror rivojlanishi, rehabilitatsiyasi, jamiyatda moslashuvi va integratsiyasi, inklyuziv ta'limning hamma uchun ochiqligi, ta'lim tizimining o'quvchilarning rivojlanish

salohiyatlari, o'ziga hos xususiyatlari hamda ta'lim ehtiyojlarini [hisobga olgan holda moslashuvi](#), imkoniyatlari cheklangan bolalarni umumiy ta'limga integratsiyalash maqsadida ta'lim muassasalari, [ota-onalar](#), jamoatchilik tashkilotlarining faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirish mexanizmlarini yaratish va bir qancha tamoyillar asosida tashkil etish belgilab berilgan.

Inklyuziv ta'limni shakllantirish va amaliyotga jori etilishi yo'zasidan pedagogika va psixologiya sohasi olimlari XX asrning ikkinchi yarimdan ilmiy izlanishlar olib borib, XXI asrda ko'p rivojlangan davlatlar qatorida O'zbekistonda ham joriy etildi. 2003 yilda Respublikamizda "Talim hamma uchun" Milliy dasturi ishlab chiqildi. "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi YUNESKOning maslahatlari va moddiy ko'magi bilan 2000 yilgi Dakar shartnomalariga mos bo'lib, [siyosatchilar](#), ta'lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo'ljallangan bo'lib muammolarni isloh etish va istiqbollari tahlil qilindi.

Maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda.

Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bo'lmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritardi.

Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta'lim tizimda o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga

oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Biroq inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. «Inklyuziv» va «integrasiyalashgan» atamaları ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan ilmiy jihatdan ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integrasiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.

Umumta'lim maktablarda o'quvchilarda maxsus malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo'lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin.

Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integrasilashgan ta'lim tizimidan uzinig mazmun - moxiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi.

Inklyuziv ta'lim bu -davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini taminlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir.

Rus psixologi L.S.Vigotskiyning fikricha nuqsonli bolaning tarbiyalashning vazifasi, boladagi nuqsonlarni kompensatsiya qilish va uning hayotga integratsiyasini ta'minlash deb hisoblaydi va buning uchun shunday ta'lim tizimini yaratish kerakki maxsus yordamga muhtoj bola o'qish jarayonida har tomonlama rivojlansin. Ya'niy L.S.Vigotskiy umumiy va maxsus ta'limni uyg'unlashtiradigan ta'lim tizimini tashkil etish, maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim tizimida o'qitishni etirof etgan.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, xoh u maxsus maktab, maktabgacha ta'lim muassasalari bo'lsin, xoh umumta'lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo'lsin, xoh uyda ta'lim olish bo'lsin - o'qitishning barcha shakllari -ta'lim

sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi. Chunki, o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi. Biroq, ta'lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va otanasinig huquqi hisoblanadi.

Psixologlarning fikricha iqtidor ham, ruhiy nuqsonlar ham go'yoki tug'ma alomatlardir. Buyuk shaxslardagi talantni rivojlantirib, ruhiy nuqsonlarni hech bo'lmasa kamaytirish mumkinmi? Psixogenetiklar bu muammo ustida bosh qotirmoqdalar, tarbiya va ta'limning buyuk shaxslarni voyaga yetkazishga ta'sirini o'rganmoqdalar. Ayniqsa, pedagogik faoliyatda bu muammoga katta e'tibor qaratish kerak. Zero, har bir buyuk shaxs yoki daho millionlab odamlarning taqdirini hal qiladi, chunki siyosat bilan shug'ullanadigan ba'zi "dohiyalar" xalqlar ustiga kulfatlar yog'dirgan va yog'dirmoqdalar.

Inklyuziv ta'lim jarayonida imkoniyatlari cheklangan bolalarning har tamonlama rivojlanishi, jamiyatga moslashuvi va o'z o'rniga ega bo'lishi, tarbiyachining bilim va mahoratiga bog'liq. Tarbiyachi - pedagog ta'lim beradigan sinfida imkoniyatlari cheklangan bola bo'lsa, unga mehrubonlik ko'rsatib, sinf jamoasidan uni qo'llab quvatlashlarini so'rab samarali psixologik muhitni tashkil eta olsa, imkoniyatlari cheklangan bola ruhlanib rivojlanish jarayoniga amaliy ta'sir etkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni. T.: 2008 yil.
2. Z. Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi.-Toshkent . «Iqtisod-moliya» 2008 yil.
3. Vasila Karimova. Salomatlik psixologiyasi. T., 2005 yil.
4. Solso K. Kognitivnaya psixologiya. M.:2002.

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH

O'zbekiston Milliy Universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Sotsiologiya” yo'nalishi talabasi
Hamrayeva Vasila Mirzohid qizi

Annotatsiya: Inklyuziv ta'lim bu barcha bolalarning ijtimoiy holatidan qat'i nazar bolalarga normal hayotni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bilimlarning erishishiga imkon berish jarayonidir.

Аннотация: Инклюзивное образование – это процесс, позволяющий детям приобретать знания, необходимые им для развития нормальной жизни, независимо от их социального статуса.

Annotation: Inclusive education is a process that allows children to acquire the knowledge they need to develop a normal life, regardless of their social status. Annotation: Inclusive education is a process that allows children to acquire the knowledge they need to develop a normal life, regardless of their social status.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, qonun, “Umum ta'lim “, “Maxsus ta'lim “, “Inklyuziv maktab”.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, право, «Общее образование», «Специальное образование», «Инклюзивная школа».

Keywords: Inclusive education, law, "General education", "Special education", "Inclusive school"

O'tgan yillar davomida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida ma'lum bir sezilarli ishlar amalga oshirildi. Biroq inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish faqatgina asosan shahar miqyosida bo'lib qishloq hududlarida hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda.

Bolalarning qobiliyatlaridan va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etilishi kerak. Inklyuziv ta'lim tushunchasi rasmiy ta'lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta'limda ko'proq o'qishda, o'rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Umuman olganda, inklyuziv ta'lim umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni bo'lib, u barcha uchun ta'limning mavjudligini nazarda tutadi, bu alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim mahalliy ta'lim tizimi uchun ma'lum bir yangilikdir, shuning uchun uni modellashtirish va amalga oshirishning barcha bosqichlarida malakali boshqaruvni talab qiladi. Inklyuziv ta'lim shakli ta'lim jarayonining barcha sub'ektlariga taalluqlidir: nogiron bolalar va ularning ota-onalari, normal rivojlanayotgan o'quvchilar va ularning oilalari, o'qituvchilar va ta'lim sohasidagi boshqa mutaxassislar, ma'muriyat, tuzilmalar va boshqalar. Shu sababli, umumiy ta'lim muassasasining faoliyati nafaqat nogiron bolani o'qitish va tarbiyalash uchun maxsus shart-sharoitlarni yaratishga, balki o'qituvchilar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Inklyuziv ta'lim va tarbiya uzoq muddatli strategiya bo'lib, mahalliy ish sohasi sifatida emas, balki umumiy ta'lim tizimining barcha sohalarida faoliyatini tashkil etishga tizimli yondashuv sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'limning jahonda rivojlanishiga qaraydigan bo'lsak bevosita rivojlangan davlatlar tajribasiga nazar tashlaymiz. Masalan:

Buyuk Britaniyadagi inklyuziv ta'lim bu mamlakatda uzoq tarix va an'anaga ega bo'lgan maxsus ta'lim bilan birgalikda ishlaydi. Garchi inklyuziv ta'lim qonuniy ravishda mustahkamlangan va rivojlangan bo'lsa-da, lekin maxsus alohida maktablar o'z faoliyatini davom ettirmoqda va ota-onalari ular uchun ushbu ta'lim yo'lini tanlagan bolalar uchun ta'lim maydonining bir qismi sifatida qaraladi.

30 yildirki, nogironligi bois e'tiborga muhtoj millionlab amerikaliklar "Nogiron shaxslar uchun ta'lim qonuni" doirasida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lib kelmoqda. 1970-yil AQSh maktablarida nogiron bolalarning har beshtasidan faqat bittasi ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lgan xolos. 1979-yili "Barcha nogiron bolalar uchun ta'lim" qonuni qabul qilingandan so'ng vaziyat o'zgardi va ular ham

barcha bolalar singari ta'lim olish imkoniyatini berdi. Bugun esa AQShda oliy o'quv yurtlarini bitirgan imkoniyati cheklangan mutaxassislar ish topishda barcha qatori teng huquqlarga ega.

Yuqoridagi jumladan rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta'limning qay darajada rivojlanganligini ko'rishimiz mumkin. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritish muhimdir. "Umum ta'lim" va "Maxsus ta'lim" o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta'lim oddiy ta'limning bir qismi bo'lishiga qaramasdan, o'zining o'quvchilari, o'qituvchilar, boshqaruv jamoasi va ta'minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta'lim tizimi amalda qo'llanilib kelinmoqda. Barcha o'quvchilarning talablariga javob beruvchi "Inklyuziv maktab"da bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi.

Inklyuziv ta'limning maqsadi imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida erkin ta'lim olishi va bolalar o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlikni shakllantirish hamda ularni ijtimoiy muhitdan uzilib qolmasligini ta'minlashdan iborat.

Inklyuziv ta'limning imkoniyati cheklangan bolalar uchun ma'lum bir afzalliklari mavjud:

- Boshqa bolalar bilan teng ravishda jamiyatga qo'shila boshlashadi;
- Fikrlash qobiliyati teran ravishda o'sadi;
- Sifatli ta'lim olishda hamda kelajakda Universitetlarda o'qishi, o'zi xohlagan kasbni tanlash va mana shu kasb doirasida ishlash, jamiyatning to'laqonli va mustaqil a'zosi bo'lish imkoniyati;
  - Maktab yoki bog'chaga o'z uyidan, ota – onasining bag'ridan qatnash imkoniyati;
  - Oddiy bolalar hamdardlik, sabr-toqat, bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari bo'lgani kabi kamchiliklari ham mavjud. Masalan: maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur bo'lgan pedagog, psixolog hamda boshqa mutaxassislarning yetishmasligi, o'quv binolarining ehtiyojli bolalarning

imkoniyatidan kelib chiqqan holda jihozlanmaganligi, maxsus darslarning yetishmasligi va boshqalar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish har bir fuqarolarning ijtimoiy jihatdan teng ekanliklarini yana bir bor o'zida aks ettiradi. Inklyuziv ta'limning zamirida INSON QADRI atalmish buyuk tuyg'u yotadi. Zero Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: "Inson qadri barcha narsadan ulug'".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.unicef.org>
2. <https://xs.uz>
3. <https://hozir.org>

BUXORO SHARQ DURDONASI

Fayzullayeva Sohiba Rasulovna.

*Buxoro viloyati, Buxoro shahri, 2-sonli umumiy o`rta ta`lim
maktabi Tarix fani o`qituvchisi*

Kuybisheva Oydin Pulatovna.

*Buxoro viloyati, Buxoro shahri, 2-sonli umumiy o`rta ta`lim maktabi
ingliz tili fani o`qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro shahri nomi tarixiy obidalari va dunyoga mashhur taniqli bo`lgan shaxslari haqida yoritilgan .

**Kalit so`zlar:** Nyumi, so`g`d, tarix ,estetik, masjid, madrasa,zindon, Injil, Zardushtiylik, Ayub , Islom cho`qqisi, Buxoroi sharif, muqaddas shahar.

Buxoro shahri sharqning mashhur qadimiy shaharlaridan biri. Arxeologik ma`lumotlarga ko`ra, Buxoroga miloddan avvalgi VI asrda asos solingan. Zarafshon daryosining quyi oqimida joylashgan Buxoro shahri va uning atrofidagi yerlar qadimda nihoyatda xushmanzara –Hayvonat, o`simlik dunyosi betakror , ko`l va oqar suvlarga boy bo`lib, tarixchi Narshaxiyning “Buxoro tarixi ” asaridagi ma`lumotlar buni tasdiqlaydi.

Shuningdek, shaharning yoshini aniqlash maqsadida butun Buxoro vohasi bo`ylab – Poykent qo`rg`oni, Vardonze, Romitan, Varaxsha, Xo`jabo`ston, Oqsochtepa va boshqa shahar xarobalarida keng arxeologik qazishmalar olib borildi va quyidagicha xulosaga kelindi: ”Zarafshon daryosining quyi oqimidagi manzilgohlar (Miloddan avvalgi 2-ming yillikning 2-yarmi) dayoq vujudga kelgan”.

Buxoro shahri qadimda qanday nomlangani noma`lum. Milodiy V asrga oid Xitoy manbalarida Buxoro shahri **Nyumi** tarzida tilga olinib kelgan . Binobarin, shaharda shu nomdagi mulk hukumdorining qarorgohi ham bo`lgan.Tan imperiyasining VII asrga oid salnomalarida Buxoro shahri An (Ango), Ansi, Bixo,

shaklda qayd etib o`tilgan. Keyinchalik shahar har xil nomlana boshlagan. Arab qadimiy manbalarida u Bumiskat, Madinat us-sufriya, Numijkat (so`g`dcha numij yoki namich degani mashhur degan ma`noni anglatadi) tarzda keltirilgan. Qadim zamonlarda yashagan mahalliy mualliflarning fikricha, shaharning nomi Buxor, ya`ni “Sanamlar turgan ibodatxona” ma`nosini anglatuvchi bir so`zdan kelib chiqqan. Etimologlarning fikriga ko`ra Buxoro nomi sug`diylarning “buharak” so`zidan kelib chiqqan va “baxtli joy” deb tarjima qilingan.

O`rta asrlarda Buxoro Markaziy Osiyodagi barcha Musilmonlarning muqaddas shahri bo`lgan edi, bunda nafaqat diniy hurmat e`tabor, balki estetik tuyg`ular ham ifodalangan.

Yirik poytaxt-markaz bo`lgan Buxoro shahri nafaqat o`zining masjid-u madrasalari, maqbara-yu mozorlari bilan, balki saroylar-u, hashamatli uylar, karvon-saroylar, hammomlari va ko`p gumbazli savdo majmualari bilan mashhur edi. Shaharda ko`chalarning kesishuvida –guzarlarda qurilgan Toqi Zargaron (“Zargarlarning Gumbazi”), Telpakfurishon (“Telpaklar sotuvchilarning gumbazlari”) va Toqi Sarrafon (“Pul almashtiruvchi sarroflarning gumbazlari”) saqlangan, ular hozirgacha savdo rastalari sifatida ishlatilmoqda.

Buxoroda Samoniylar davri inshoatlaridan Samoniylar maqbarasi - Markaziy Osiyodagi eng ko`hna musulmon me`moray inshoati va butunlay pishiq g`ishtdan ilk bino bizning davrimizgacha saqlanib qolgan. Samoniylar davridayoq Buxoro o`tmishiga bag`ishlangan asarlar paydo bo`la boshlagan. Shunday asarlardan biri Muhammad Narshaxiy tamonidan Samoniy Nuh ibn Nasr uchun yozilgan “Buxoro tarixi” asaridir.

Islomda eng Muqaddas shaxslardan biri shayx Bahovaddin Naqshband, so`filar ta`limotining asoschisi, buxorolik misgar edi. Shayxning go`rini ziyorat qilish Makkaga borib bajariladigan haj marosimiga tenglashtirilar edi. Bahovaddin Naqshbandning maqbarasi hozir ham shaharning eng muqaddas joyi deb hisoblandi. Buxoroda dunyoga taniqli bo`lgan Narshaxiy, Yirik shoir Rudakiy va Daqiqiyalar yetishib chiqqan.

Buxoroga asos solinishi qadim-qadimgi asrlar tubiga borib taqaladi.

1997-yilda YuNESKO ning qaroriga ko`ra butun madaniy dunyo uning 2500-yilligini nishollagan edi. Afsonalar shaharning paydo bo`lishini tarixiy shaxs Zardushtiylik xudolaridan biri- Siyovush bilan bog`laydi. Buxoroning eng qadimgi qismi uning qal`asi- Ark hisoblanadi, bu yerda arxeologlar Milloddan avvalgi IV-III asrlarga oid bo`lgan ba`zi topilmalar borligini aniqlashgan. Bu balandligi 20 metr bo`lgan tepalik bo`lib, u yerda ilgari Buxoro amirining saroyi, uning xarami, xazinasi, qurol-yarog`i saqlanadigan xonalari, o`ta xavfli jinoyatchilar uchun zindon bo`lgan. Hozirgi paytda ular tiklanmoqda.

Buxoroning eng qadimgi yodgorliklaridan biri X-asrning boshida Samoniylar sulolasining asoschisi tamonidan qurilgan Ismoil Samoniy maqbarasidir. Samoniylar maqbarasi O`rta Osiyoning memorchiligida bizgacha yetib kelgan, pishiq g`ishtdan qurilgan birinchi bino bo`lib, bunda g`ishtlar ham qurilish uchun, ham bezatish uchun ishlatilgan.

Shaharning asosiy va eng baland ko`tarilgan inshoati – 1227-yilda qurilgan Kalon minorasidir. Buxoroning sathidan 47 metr ko`tarilib turgan ulkan minoradir.

Chashma-Ayub mozorining barpo etilishi ham XII-asrga oid. Afsonalarga qaraganda, Injildagi payg`ambarlardan biri Ayub (lov) Buxoroning bu suvsiz qismidan o`tayotganda hassasi bilan yerga urgan- natijada bu yerda toppa-toza, shifobaxsh suvli buloq paydo bo`lgan. XIV asrda Amur Temur o`zining yurishlaridan birida olib kelgan Xorazmlik ustalar buloq va quduq ustidan bino barpo qilgan.

Bundan tashqari Buxoroda Bo'yonqulixon maqbarasi, Ulug'bek madrasasi, Mir Arab madrasasi, Qo'shmadrassa majmuasi, Chor Bakr me'moriy majmuasi, Xo'ja Zayniddin masjidi, Ko'kaldosh madrasasi, Nodir Devonbegi xonaqohi, Abdulazizxon madrasasi kabi inshoatlari bor

Musilmon allomalari, Mutafakkirlarning , me`morlarning va shoirlarning ko`p asrlik ijodiyoti tufayli shahar “Islom cho`qqisi”, “Buxoroi sharif”, “Muqaddas shahar” kabi faxrli unvonlarda musharraf bo`lgan. O`ylaymizki Buxoro shahri haqiqatdan ham shu unvonlarning barchasiga loyiq.

Xulosa o`rnida, hozir Buxoro hududida bir asrdan ko`proq vaqt oldin qurilgan, turli davrlarga tegishli bo`lgan 140 dan ortiq yodgorliklar, daha va mavzalar saqlanib qolgan . Buxoro nazm va ertaklar shahri deb ham ataladi, chunki butun eski shahar afsonalar va hikoyalar bilan o`ralgan .

Qadimiy sharqona ertakning muhitiga tushib qolishni istasangiz , Buxoroning eng diqqatga sazovor joylarini ziyorat qiling.

- Poi-Kalon me`moray yodgorligi
- Ark qal`asi
- Samoniylar maqbarasi
- Chashmai Ayub maqbarasi
- Magaki Attari masjidi
- Mirzo Ulug`bek madrasasi
- Mir arab madrasasi
- Labi Hovuz ansambili va boshqalar.

Shaharning tarixiy qismi 1993 yilda YUNESKOning Umumjahon merosi ro`yxatiga kiritilgan.

Biz mana shunday go`zal shaxarda yashar ekanmiz bundan unimli foydalanib ingliz tili fani o`qituvchilari bilan birgalikda shaxrimizga kelgan chet el fuqorolari va turistlarga qo`limizdan kelguncha yordam berib shaxrimiz haqida qiziqarli ma`lumotlar berishga harakat qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Herman Vamberi “Buxoro yoxud Movaraunnahr tarixi”. 1990-yil
2. Hushboq Rahim “Buxoro qasidasi” Toshkent 2010-yil G`afur G`ulom nashriyoti.
3. Samoviddin Husenov “Chor Bakr” Toshkent 2001-yil Sharq nashryoti.
4. “Buxoro sharq durdonasi” Sharq nashryoti 1997-yil 318-bet

POLIMERLARNING HAQIDA UMIY TUSHUNCHALAR

Surayyo Absoatova Erkin qizi

Denov tabdirkorlik va pedagogika instituti, Kimyo fani o'qituvchisi

Xadicha Mengliyeva Abduxamit qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Kimyo fani o'qituvchisi

Aziza O'ktamova Azamat qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Kimyo fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazukur maqola Polimerlar erishdan oldin bo'kishi, yuqori bo'kish erishning birinchi bosqichiligi. Bo'kishni boshqarish yuqori darajadagi molekulyar modda operatsiyani yutadi harakatlari ortishi haqida.

Kalit so'zlar: Erituvchi molekula, kinetik effekt, g'ovaklarda joylashishi, polimerning erishi.

Yuqoridagi molekulyar birikmalar, foydalanish quyi molekulyar moddalarga o'xshab, har qanday sharoitlarda erimaydi. Ba'zi bir nazoratlarda polimer o'z-o'zicha erisa, bazilarida umuman erimasligi mumkin. Masalan, polistirol benzolda o'z-o'zicha eriydi, lekin suvda erimaydi. Jelatina esa suvda yaxshi erib, spirtida erimaydi. Demak, birinchi navbatda ishlash polimer va erituvchi orasida o'zaro moyillik kuzatiladi, boshqa sharoitlarda ham moyillik kuzatilmaydi. Yuqorimolekulyar birikmalarning erishi quyi molekulyar birikmalarning erishilishidan farq qiladi. Polimerlar erishdan oldin bo'kadi, yuqori bo'kish erishning birinchi bosqichidir. Bo'kishni boshqarish yuqori darajadagi molekulyar modda operatsiyani yutadi harakatlari ortadi, yashash va cho'ziluvchan bo'lib qoladi. Hajmi hatto 10-15 marta ortadi. Yuqoridagi molekulalarni birlashtirgan holda amalga oshiriladigan molekulalari kutilayotgan polimer modda o'rtasida tarqaladigan natijalarga erishildi. Erituvchi molekula asosan amorf polimerlarining makromolekulalarida ishlaydigan g'ovaklarda joylashadi va asta-sekin makromolekulalarni bir-biridan ajrata qiladi. Vaqt o'tishi bilan makromolekulalar ko'rib bog'lanish susayadi va makromolekula asta-sekin erituvchi molekulalari o'rtasida tarqaladi, natijada chin eritma hosil bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, bo'kish erish oldidan bo'ladigan kinetik effektdir. Polimerlarni molekulyar massasi katta katta bo'ladi, uning erishi va bo'kishi shunchalik qiyinlashadi va aksincha, harakat molekulyar massa kamaysa shunchalik polimerning erishi quyi molekulyar moddalarning erishiga o'xshab ketadi. Haqiqatdan ham, quyi molekulyar modda eriganida erigan moddaning molekulalarini erituvchi molekulalari atrofida tarqaladi, yaxshi bo'kish jarayoni kuzatilmaydi. Bo'kish chekli va cheksiz bo'ladi. Cheksiz bo'kish. Yuqorida aytib o'tilganidek cheksiz bo'kish erishning birinchi bosqichi bo'ladi, umumiy polimer

zanjirlari bir-biridan ajraladi va quyi molekulyar erituvchi molekulari bilan aralashadi. Polimerlarni sotib olishning asosiy xususiyati shundan iborat, erish davridagi aralashgan komponentlarning molekulari katgaligi va harakatchanligi bo'yicha bir-biridan bir necha ming marotaba farq qiladi. Ishlash quyi molekulyar eritish molekulari juda harakatchan bo'ladi va polimerga erituvchi o'zaro munosabatda bo'lgan molekulari polimer orasiga kira ish va polimer zanjirlarini bir-biridan ajratadi, yaxshi bo'kish sodir bo'ladi; kam harakatchan bo'lgan makromolekulalarning quyi molekulyarlarni rivojlantirish fazasiga tarqalishi va ma'lumot vaqt talab qiladi. Demak, polimerning erishilgan jarayonidan oldin doimiy ravishda kuzatiladi. Bo'kkan polimeri, keng miqyosli quyi molekulyar operatsiyaning polimeridagi eritmasi, ma'lumot vaqtini tozalash bilan birga mavjud bo'lish mumkin. So'ngra makromolekulalar bir-biridan ajralib turadi va asta-sekin erituvchi molekulari orasiga tarqalib bir jinsli eritma hosil qiladi. Demak, cheksiz bo'kish ikki nazoratining ézaro aralashmasiga o'xshagan jarayondir. Uning bajarilishi uchun xos bo'lgan farqli komponentlardan birining zanjirsimonligi va bukiluvchanligidadir. Buning uchun agar polimer molekulari sferik tuzilishga ega bo'lsa, ular erishilgan bo'lolmaydi. Masalan, molekulyar massasi 800000 bo'lgan glikogen molekulari sferik tuzilishga ega bo'lganligi uchun erishilgan bo'lolmaydi. Chekli bo'kish. Bo'kish har doim ham erish bilan tugayvermaydi. Xtaydi. Buning sababi polimer bilan eritilishini cheklash aralashtirildi. Ish jarayonini boshqarish tizimida ikkita faza hosil bo'ladi, yukorimolekulyar birikmaning erituvchidagi to'yingan eritmasi va eritmasining polimeridagi to'yingan eritmasi (iviq). Bunday chekli bo'kish doimiy ravishda muvozanatda bo'ladi, yuqori darajadagi darajaga binoan polimerning kattaligi o'zgarmas bo'lib qoladi (agar tizimda ishlamaydi). Bo'kishning bunday turi xavflarning chekli aralashishiga ta'sir qiladi. Chekli erish bilan boradigan bo'kishni polivinilxlorid-aseton va polixloropren-benzin va boshqa tizimlarda kuzatish mumkin. Chiziqli va to'rsimon polimerlarning bo'kishini bir-biridan farq qiladi. Chiziqli polimerlar uchun bu jarayon ikki bosqichning chekli aralashishiga ta'sir qildi. cheklangan sharoitda cheklangan erishga o'tishi mumkin. Chekli bo'ktirish sabablarini ko'rib chiqish: polimer zanjirlarining o'zaro ta'sirlanish energiyasi ulaming erituvchi molekulari bilan ta'sirlanish energiyasidan kelib chiqishi, natijada zanjirlar bir-biridan to'liq ajratilmaydi. Haroratning ortishi zanjir molekulari ishlab chiqarishni uzadi va chekli bo'kishga yordam beradi. Chekli bo'kishni yana bir sababi, polimer zanjirlarining choklanishidadir. Choklanish holati polimeri to'rsimon moddaga aylanib qoladi va molekulararo hamkorlikdagi polimer molekularining eritmasiga o'tishga xalaqit beradi. Misol tariqasida vulkanlangan kauchukning benzolda bo'kishini ko'rish mumkin.

Bo'kish jarayoni bo'kish darajasi α - bilan tavsiflanadi:

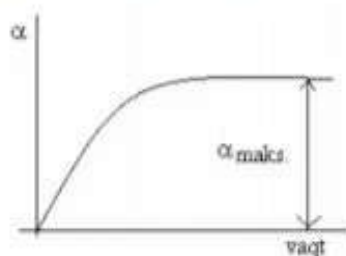
$$\alpha = \frac{m - m_0}{m_0} \quad \text{ёки} \quad \alpha = \frac{V - V_0}{V_0} \quad \text{ёки} \quad \alpha = \frac{V - V_0}{m_0} \quad (4.1)$$

bu yerda: m_0 , V_0 - polimerning bo'kishgacha bo'lgan massasi va hajmi; m , V - polimerning bo'kkandan keyingi massasi va hajmi.

Bo'kish darajasi α vaqt bilan o'zgaradi. Polimer b'ekishining kinetik egri chizig'i 13-rasmda keltirilgan. Egri chiziqning absissa o'qiga parallel bo'lgan qismiga to'g'ri kelgan qismi maksimal yoki muvozanatli bo'kish darajasi α_{max} deyiladi. α_{max} qiymati polimerning bo'kishga bo'lgan qobiliyatini miqdoriy baholovchi o'lchov hisoblanadi. Bo'kishning vaqt bilan o'zgarishi quyidagi tenglama bilan ifodalanadi:

$$\frac{d\alpha}{d\tau} = K(\alpha_{max} - \alpha) \quad (4.2)$$

bu yerda: $d\alpha/d\tau$ - bo'kish tezligi; K - bo'kish tezligi konstantasi; $d\tau$ - τ vaqtda yutilgan suyuqlik miqdori.

13-rasm. Choklangan polimerlarning kinetikasi.

Foydaniilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Polimerlarning bo'kishi va erishi (71-75 betlar.)

**ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ ГОРОДОВ УЗБЕКИСТАНА**

Акрамова Чинора Алишер кизи

Магистрант I-курса

*«Ташкентский Архитектурно-Строительный Институт»,
Узбекистан.*

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы совершенствования культурного досуга поселенческих структур, которая должна соответствовать общемировыми тенденциям стремительного инновационного развития всех сфер жизнедеятельности человека, сменой его досуговых приоритетов и, проблемами организационно-управленческого и ресурсного характера, в частности моральным, материально-техническим износом существующих культурно-досуговых учреждений города, их финансовой недоступностью для многих категорий горожан и сосредоточением в центрально-производственной локации городского пространства

Ключевые слова: культурно-развлекательные объекты, пространственная кластеризация, пространственная неоднородность, образ города, публичное пространство.

Введение

С быстрым развитием городов потребление культуры и развлечений стало важной частью жизни жителей. То схемы пространственного распределения объектов культуры и развлечений стали важными показателями для измерения качества жизни жителей и уровня социально-экономического развития. В связи с нагруженными рабочими днями и тяжелой жизнью люди остро нуждаются в культурных и развлекательных

мероприятиях для удовлетворения своих духовных и культурных потребностей.¹

Рост производства и богатства еще больше высвобождает социальные потребности людей и стремление к развлечениям. Потребление культуры и развлечений не только ограничено развитием социальной экономики, но и взаимодействует с социальной атмосферой.

Поэтому понимание распределения культурных и развлекательных объектов полезно для понимания региональных особенностей культуры в определенной степени. Являясь важной функцией города и важной частью городской пространственной структуры, пространственное распределение культурных и развлекательных объектов не только связано с пространственной структурой города, но даже влияет на восстановление городских функций.

В условиях быстрого экономического развития и пространственных изменений существуют огромные различия в предоставлении культурных услуг между различными регионами и между городскими и сельскими районами, а также в пределах города существуют разнообразные группы с различными потребностями в культурных и развлекательных услугах. Поэтому понимание того, как оптимально организовать культурные и развлекательные объекты, имеет важное значение для того, чтобы жители могли наслаждаться сбалансированной культурной жизнью. Это стало важным вопросом, который все больше волнует географов, ученых-градостроителей и правительственные ведомств.² Деятельность градостроителей, фокусируется на двух основных аспектах: во-первых, характеристиках пространственного распределения индустрии культурных развлечений в городах и, во-вторых, ее эволюции и влияющих факторах пространственного распределения (распределение местоположения и выбор места), с конечной целью анализа культурного и индустрии развлечений на

---

¹ [Стратегии развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России – тема научной статьи по социальной и экономической географии](#)

² <39335FD8E5F0E5F8E5E2E02E696E6464> (msu.ru)

местном уровне . Масштаб исследования обычно ограничивается городом или главным городским районом города. Прежде всего, при анализе пространственного распределения и эволюционных характеристик индустрии культуры и развлечений используются различные инструменты пространственного анализа

Эффект городской кластеризации заключается в наиболее значимый фактор в главном городском районе; разные типы кафе имеют разные характеристики пространственной кластеризации.

С точки зрения анализа влияющих факторов пространственного распределения индустрии культуры и развлечений, городской социальной и культурной среде и потребностям жителей в культурном отдыхе уделяется больше внимания. Для улучшения качества жизни населения Узбекистана президентом принимаются ряд указов и постановлений. Правительство Узбекистана утвердило комплекс мероприятий по формированию в 2013-2018 годах современных центров культуры и досуга населения и развитию их материально-технической базы.

Постановление Кабинета министров Узбекистана также утвердило положение о центрах культуры и досуга населения.³ Согласно постановлению, на базе 1777 домов культуры и клубных учреждений планируется создать 894 центра культуры и досуга населения, 38 из которых будут организованы для лиц с ограниченными возможностями. Центры будут образованы во всех районах (городах) Республики Каракалпакстан, областей и города Ташкента, с учетом обеспечения доступности предоставляемых ими культурно-массовых услуг широким слоям населения.

Основной деятельностью Центров является изучение культурных потребностей населения и предоставление разнообразных услуг культурно-просветительского и развлекательного характера, создание условий для

---

³ [178-сон 25.06.2013. О мерах по формированию в 2013-2018 годах современных центров культуры и досуга населения \(lex.uz\)](#)

любителей занятий самодеятельным, художественным творчеством и прикладным искусством.

Центры создаются в целях изучения и удовлетворения общественных потребностей в сохранении и развитии национальной традиционной культуры, поддержки художественного творчества, другой самодеятельной творческой инициативы и социально-культурной активности населения, организации его досуга и отдыха.

Таким образом основной задачей градостроителей является совершенствование существующих и формирование новых пространственных структур для быстро развивающихся и меняющихся форм культурной деятельности особую остроту приобретает для условий крупнейшего города, где сконцентрирован большой научный и культурный потенциал, где социальные функции приобретают наиболее многообразные и сложные формы. Культурная деятельность молодежи в свободное время все больше приобретает целенаправленный характер, она связывается с выбором соответствующей информации, с поиском социальных контактов - общение по духовным и профессиональным интересам, с увеличением подвижности молодого человека в городе. Результаты социологического обследования культурных интересов молодежи отражают возрастание потребностей и разнообразие форм их удовлетворения. Реализация досуговых процессов осуществляется через организацию: - различных клубных объединений в сферах науки, искусства, прикладных ремесел и спорта; - потребления духовных и материальных ценностей; - свободного нерегламентированного общения и развлечений.

Литература:

1. ¹ Стратегии развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России – тема научной статьи по социальной и экономической географии

2. [39335FD8E5F0E5F8E5E2E02E696E6464](https://msu.ru/39335FD8E5F0E5F8E5E2E02E696E6464) (msu.ru)
3. [178-сон 25.06.2013. О мерах по формированию в 2013-2018 годах современных центров культуры и досуга населения \(lex.uz\)](#)
4. УСМАНОВ М. С. « ДОСУГ МОЛОДЕЖИ-ФУНКЦИИ И ПРОСТРАНСТВО» 2021г
5. <https://www.uzdaily.uz/ru/post/16249>

FATVOLARDA MAVJUD TERMINLARNING SHAKLLANISH VA
QO‘LLANISH O‘RINLARI

Qurbonov Salohiddin O‘rmonbek o‘g‘li

Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti 2-bosqich magistranti

+998997485399

Ilmiy rahbar: Arab filologiyasi kafedrasi dotsenti

Begmatova Buzahro

Annotatsiya

Ushbu maqola islom huqiqiga oid masalalarning fatvo borasida ishlatilgan terminlar tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, unda terminlarning semantik, leksik-morfologik jihatlari tahlil qilingan. Fiqh manbalari asosida fatvolarda mavjud terminlarning shakllanishi va qo‘llanishiga doir lingvistik tahlillar, ularning leksikasidagi farqlar haqida qiymatli ma‘lumotlar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: fatvo, sahih, ifto, hukm, asah, as-sahih.

Ushbu maqolada biror fiqhiy masalada ikki xil rivoyat kelgan bo‘lib, ularning qaysi birini hukm sifatida olish kerakligini aniqlash uchun qo‘llangan termin, iboralar haqida so‘z boradi.

Fatvoni ifoda etadigan terminlar:

Avvalambor, “fatvo” so‘ziga to‘xtaladigan bo‘lsak;

الْفَتْوَى: الْجَوَابُ عَمَّا يَسْتَسْأَلُ مِنَ الْمَسَائِلِ الشَّرْعِيَّةِ أَوْ الْقَانُونِيَّةِ¹.

Shar‘iy masalalardan yoki qonuniylardan yuzaga kelgan mushkulliklarga javob berishga aytiladi. Ko‘pligi “فَتَاو” dir.

وَالْفَتْوَى: تَبْيِيْنُ الْحُكْمِ الشَّرْعِيِّ عَنْ دَلِيلٍ لِمَنْ سَأَلَ عَنْهُ

¹ Sa‘diy Abu Jiyb. “Al-Qomus al-fiqhiy lug‘atan va istilahan”. Damashq: “Dorul fikr”; 1988-yil ikkinchi bosma. – B.281.

Masala so‘rab kelganga biror dalildan hukmini yoritib berishdir². Aytish joizki, hanafiy ulamolari bunday iboralarni ko‘p ishlatishgan. Ularning hammasini bu o‘rinda ifoda etish biroz mushkul, shu bois qisqacha berib o‘tishga harakat qilamiz:

الإِخْتِيَاظُ، الْأَحْوَابُ، الْأَشْبَهُ، الْأَصْحُ، الْأَصْلَحُ، الْأَظْهَرُ، الْأَوْجَهُ، الْأَوْفَقُ، الْأَوْلَى، وَبِهِ أَخَذَ عُلَمَائُنَا، وَبِهِ جَرَى الْعُرْفُ، وَبِهِ نَأْخُذُ، وَ بِهِ يُعْتَمَدُ، وَ بِهِ يُفْتَى، الصَّحِيحُ، وَعَلَيْهِ الْإِعْتِمَادُ، وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْأُمَّةِ، وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْيَوْمِ، وَعَلَيْهِ الْفَتْوَى، وَعَلَيْهِ فِتْوَى مَشَائِكُنَا، وَالْفِتْوَى عَلَيْهِ، وَ هُوَ الْمُتَعَارَفُ، وَ هُوَ فِي زَمَانِنَا، وَ هُوَ الْمُعْتَمَدُ، وَ هُوَ التَّوَجِيهُ، وَغَيْرُهَا مِنَ الْأَلْفَاظِ

“وَعَلَيْهِ الْفَتْوَى” (Va a’layhil fatva) – bu so‘z “fatvo ungadir” degan ma’noni anglatadi. Birikmadagi “zamir”ning qaytish joyini aniqlab olamiz-da masalaning hukmi qanday ekanligini bilib olamiz³. “وَبِهِ يُأْخَذُ” * “وَبِهِ يُفْتَى” * – bu sanab o‘tilganlarning hammasi garchi lafzlarida farq bo‘lsa-da, bir ma’noni ifoda etadi.

“وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْيَوْمِ” – bu ibora agarchi zohiriy ma’nosidan “Bugun amal shunga ko‘radir”, deya bir kunga xos qabilidagi ma’noni berayotgan bo‘lsa-da, zamon bu o‘rinda mutloqdir, ya’ni bugungi kunlikka qaydlanib qolmaydi. Bu birikmani lafziy tahlil qiladigan bo‘lsak, bu yerda “masdar”ni zamonga izofa qilish bordir, “ramozon ro‘zasi” deyilganidek⁴.

“الْمُخْتَارُ” * “الْأَظْهَرُ” * “الْأَصْحُ” * “وَهُوَ الصَّحِيحُ” * “وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْأُمَّةِ” – bu iboralarning deyarli ma’nolari farqli emas, agar lafzi e’tiborga olinmasa. Lekin hukm e’tiboridan bir-birlaridan quvvatli bo‘lishi mumkin, biroq hammasi fatvo ma’nosini ifoda etadi.

“الْأَشْبَهُ” (Ashbah) – bu iboraning mazmuni shundayki, u dalillari rivoyat jihatdan o‘xshash, lekin diroyat jihatidan ustun bo‘ladi. Ya’ni, hukmi ustun bo‘ladi.

“الْأَوْجَهُ” (Avjah) – bu so‘zdan chiqadigan hukmining dalili, boshqasidan ko‘ra dalolati kuchliroq bo‘ladi. Bu yerda biroz zehnni olib qochadigan narsa bor, ya’ni kalimani “yuz” ma’nosidagi “وَجْهٌ” dan olingan deb ma’no berilsa buziladi, lekin biz bu yerda kalimaning asosidagi ma’no “yo‘nalish, tarz, jihat” degan ma’nolari ham

² “Mavs’atul fiqhiiya al-Kuvaytiyya”. Vaqf va Islomiy ishlar tashkiloti tomonidan tuzilgan. –J.32. –B.20.

³ Ahmad Muhammad Nasiruddin An-Naqiyb. “Al-mazhabul hanafiy”. Riyoz shahri: “Maktabatur rushd” birinchi bosma: 2001. –J.1. –B.368-369.

⁴ Doktor Muhammad Ibrohim al-Hifnoviy. “Al-Fathul mubiyn fi ta’rifi mustalahatil fuqohai va al-usuliyyin”. Bayrut: Dorul kutub ilmiya. 2004 yil. –B.28.

borligini e'tibordan qochirmasdan ish tutsak, mazmun: "dalolati jihatidan kuchliroq" ko'rinishida chiqadi va chalkashlikning oldi olinadi⁵.

Ibn Obidiyn bularni sanab o'tib yana quyidagilarni ham qo'shimcha qilgan: "وَبِهِ أَخَذَ عُلَمَائُنَا", "وَهُوَ الْمُتَعَارَفُ", "وَبِهِ جَرَى الْعُرْفُ". Bu o'rinda urfda shakllanib ketgan ishlarga amal qilishga fatvo berilishi durustligiga ishora bor. Haskafiy: "Shayximiz Ramliy o'zining fatvolarida: "Ba'zi lafzlar ba'zisidin kuchliroqdir, masalan: "وَعَلَيْهِ" va boshqa kalimalardan ta'kidliroq, ya'ni kuchliroqdir" degan edilar" deya bu atamalarni izohlaydi. "وَبِهِ يُفْتَى" birikmasi "وَعَلَيْهِ" atamasidan ta'kidi kuchliroqdir. Shuningdek, "الْأَصْحَحُ" istilohi "الْصَّحِيحُ" atamasidan ta'kidi kuchliroqdir. Bu atamalarni bir necha xil tasnif etish mumkin. Misol uchun quvvatliyligi, dalili ustunligi kabi bir necha ko'rinishda. Biz esa shu quvvat, ustinlik e'tiboridan tasnif etmoqchimiz. Bu iboralarning ulamolarning ijmo'si, ittifoqiga ishora qiladiganlari ham bor. Masalan, "وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْأُمَّةِ" va shuning ma'nosidagilar kabi. Ma'nosi "quvvatli" ekanligini ifoda etadigani ham bor va bu ma'nosida ustunlik borlaridan ko'proq ma'no ifoda etadi. Masalan, "وَعَلَيْهِ الْفَتْوَى" birikmasi kabi, bu iboraning o'zini xoslab qo'yamaymiz, balki "فَتْوَى" harflari qatnashgan har qanday atamani shu ikkinchi qismga qo'shaveramiz. Misol uchun, "وَبِهِ يُفْتَى" birikmasini olishimiz ham mumkin, ya'ni bularning mazmun-mohiyati bir xil, biroq o'zaro tafovutlari ham bor.

"Ustunlik" ma'nosini ifoda etadiganlari, ya'ni bu atama bilan atalganlari o'z zimnida "ustunlik" ma'nosini saqlaydi. Masalan, "الْأَصْحَحُ" va "الْصَّحِيحُ" istilohlari. Lekin ulamolar bu ikkisini ham o'zaro ustunlik jihatlarini tahlil qilib, bir necha fikrlarni aytgan⁷.

Xulosa qilib aytganda atamalar tushuncha va mazmunlarni bir-biridan farqlashga ahamiyat qaritishni nazarda tutsada, lekin bir mazmunga oid tushunchalarni terminlashtirilganida ularni tasniflash zarur ekan. Hamda ayrim

⁵ "al-Fathul mo'biyn fi ta'rifi mustalahatil fuqohai va al-usuliyyin" Doktor. Muhammad Ibrohim al-Hifnoviy. Misr: "Dorus salom": 2009 yil. –B.28.

⁶ Ya'ni "فَتْوَى" harflari qatnashgan har qanday atama "sahih"dan kuchlidir.

⁷ Doktor Muhammad Ibrohim al-Hifnoviy. "Al-Fathul mubiyn fi ta'rifi mustalahatil fuqohai va al-usuliyyin". Bayrut: Dorul kutub ilmiya. 2004 yil. –B.58.

davriylik mazmuniga ega terminlarni esa davriy bosqich va kategoriyalarga ajratish terminlarning leksikasini yana ham ochib beradi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

1. “Mavsu’atul fiqhiyya al-Kuvaytiyya”. Vaqf va Islomiy ishlar tashkiloti tomonidan tuzilgan. – J.22 –B.50.
2. Sa’diy Abu Jiyb. “Al-Qomus al-fiqhiy lug‘atan va istilahan”. Damashq: “Dorul fikr”; 1988-yil ikkinchi bosma. – B.52.
3. D.Muhammad Ahmad Saroj, D.Ali Jum’a Muhammad. “Rosailu ibn Nujaym va al-musommat ar-rosail az-ayniyya fi mazhab al-hanafiyya”. Misr: Qohira: “Dorussalom”: 1999\1998. – B. 589.
4. “Fathul bobu inoya bi sharh an-niqoya”. Aliy ibn Sulton Muhammad al-Qori. Liavan: Bayrut: “Dorul Arqam ibn Abul Arqam” 1997. – J. 2. – B. 557.
5. “Sharhul viqoya ma’ muntahan niqoya”. Ubaydulloh ibn Masu’d tojush sharia. Do’ktir Saloh Muhammad Ubul haoj. 1-juz. 2006-yil bosma. 108-bet.
6. Ahmad Muhammad Nasiyruddin an-Naqiyb. “Al-mazhabul hanafiy”. Riyoz shahri: “Maktabatur rushd” birinchi bosma: 2001. 1-j. –B.289.
7. “Al-Fathul mo’biyn fi ta’rifi mustalahatil fuqohai va al-usuliyin” Doktor. Muhammad Ibrohim al-Hifnoviy. 28-bet.
8. Ahmad Muhammad Nasiyruddin an-Naqiyb. “Al-mazhabul hanafiy”. Riyoz shahri: “Maktabatur rushd” birinchi bosma: 2001. –J.1. –B.295.
9. Xolid Ramazon Hasan. “Mu’jamu usulul fiqh”. Misr: “Ravza” nashriyoti; 1998-yil. – B. 343.
10. Vahba Az-Zuhayliy. “Al-Vajiz fi usulil fiqh”. Suriya: Bayrut: “Dorul fikr”: 1999-yil birinchi bosma. – B.133.
11. Doktor Ahmad al-sharbosiy. “Al-mo’jamul iqtisodiy al-islomiy”. “Dorul jiyl”: 1981-yilgi bosma. 499 bet.
12. D. Muhammad Ahmad Saroj, D. Ali Jum’a Muhammad. “Rosailu ibn Nujaym va al-musommat ar-rosail az-ayniyya fi mazhab al-hanafiyya”. Misr: Qohira: “Dorussalom”: 1999\1998. 635-bet.
13. “al-Maktaba ash-shomila”. Fiqh, hadis
14. Imom Saraxsiy. “Mabsut”. Bayrut: “dorul fikr”: 2000. 236 bet.
15. Muhyiddin Abu Muhammad Abdulqodir Quroshiy. “Al-Javahirul muziyya fi tobaqotul hanafiyya”. Riyoz: “dorul ulum” ikkinchi bosma:1993. 5 jild. 3326

MEVA-SABZAVOTLARNI SAQLASHDA VA QAYTA ISHLASHDA
INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH
MASALALARI

Xudoyberganova Dilnoza Anvarjon qizi

“Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

Farg‘ona politexnika instituti

Tel: 998944993322

Email: Dildil677091@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasidan meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish masalalari ko'rib chiqiladi. Muallif o'z maqolasida innovatsion texnologiyalardan foydalanishni hisobga olgan holda ushbu sohaga oid dolzarb masalalarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi mahsulotlari, meva-sabzavot, innovatsion texnologiyalar, eksport

Keyingi yillarda Respublikamizda qishloq xo'jaligini rivojlantirish va yetishtirish bo'yicha hamda qishloq xo'jalik xom ashyolarini qayta ishlashga qaratilgan bir [qator qonunlar qabul qilinib](#), amalda tadbiiq etilmoqda. Vazirlar Mahkamasi tomondan “Paxta ekin dalalarini qisqartirib, meva-sabzavot ekinlarining maydonlarini kengaytirish” va “meva-sabzavotlarni saqlash va qayta ishlashni rivojlantirish”ga bag'ishlangan qonunlari shular jumlasidandir. Shu sababli qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va ularni qayta ishlashni samarali tashkil etish aholini oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirishga yordam beradi.

Ma'lumki, mamlakatimizdagi mavjud tabiiy-iqlim sharoiti qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, xususan, meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish imkonini beradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati tomonidan sohani bozor munosabatlariga o'tish jarayonida meva-sabzavotchilikni rivojlantirishga ustuvor

yo‘nalishlar sifatida katta e‘tibor qaratilmoqda. Zero, meva-sabzavotchilik mahsulotlarini tashqi bozorlarda sotish hisobiga mamlakat valyuta tushumining sezilarli qismi shakllanayotganligi ham sohani tubdan isloh qilish va jadal rivojlantirishning ustuvorligidan dalolat beradi.

Xususan, so‘nggi yillarda bir qator farmon va qarorlar qabul qilindi. Bularga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 martdagi “O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavotchilikni jadal rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5388 va 2019 yil 23 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5853 sonli farmonlari hamda 2018 yil 17 oktyabrdagi “Meva-sabzavot mahsulotlarini tashqi bozorlarga chiqarish samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3978, 2019 yil 14 martdagi “Meva-sabzavotchilik sohasida qishloq xo‘jaligi kooperatsiyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4239 qarorlarini keltirish mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 martdagi PF-5388-son «O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavotchilikni jadal rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi, 2018 yil 26 apreldagi PQ-3680-son «Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, 2018 yil 12 yanvardagi 24-son «Ilmiy-innovatsion ishlanma va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, 2017 yil 6 yanvardagi PQ-2716-son «2017-2018 yillarda meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash va chuqur qayta ishlash quvvatlarini tashkil etishni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida»gi, 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi, farmon va qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu ma‘ruzalar matni ham muayyan darajada xizmat qiladi.

Ayni paytda meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash masalalari ayniqsa dolzarb bo‘lib bormoqda. Ma‘lumki, O‘zbekistonning bu boradagi salohiyati juda

keng va rang-barangdir. Bu soha mutaxassislarining fikricha, mamlakatimiz ishlab chiqaruvchilari ichki bozorimizni ana shu mahsulotlar bilan to'ldirishi, qo'shimcha ravishda mazkur mahsulotlarning ma'lum bir qismini eksport qilish imkoniyati ham bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishda esa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda innovatsiyalardan foydalanishga e'tibor qaratish lozim. Bu qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashga tegishli. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish seryog'in bahor va jazirama yoz oylariga to'g'ri keladi. Shu boisdan bu mahsulotlarni imkoniyati boricha, nobud qilmasdan yig'ib olish va birlamchi qayta ishlashni to'g'ri [tashkil qilmasdan turib](#), aholini qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan to'liq ta'minlab bo'lmaydi. Dala ekinlarining hosili ortib borgan sari ularni saqlash va qayta ishlash ham takomillashib, yangi zamonaviy omborxonalar va qayta ishlash korxonalari bunyod etilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashni istardimki, O'zbekistonda meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish salohiyati ancha keng va uni aholi farovonligini oshirish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda har tomonlama rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Musaevna, U. Z., & Anvarjonqizi, X. D. (2021). To the Issues of Improving Personnel Motivation in Industrial Enterprises. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 1, 70-80.
2. Xamdamova, U., & Khudoyberganova, D. (2020). IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE INTRODUCTION OF ELEMENTS OF THE DIGITAL ECONOMY. *Экономика и социум*, (7), 70-75.
3. Худойбергано́ва, Д., & Шарафудди́нова, Н. (2020). ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА РЫНОК ТРУДА: МИРОВОЙ ОПЫТ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ БЕЗРАБОТИЦЫ. *Экономика и социум*, (7), 468-474.
4. Худойбергано́ва, Д. А. (2020). Фарғона вилояти саноат тармоқларига инвестицияларни жалб қилишнинг долзарб масалалари/Д. Худойбергано́ва.

5. Худойберганова, Д., & Кодирова, С. (2020). НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА. *Экономика и социум*, (7), 475-481.
6. Khudoyberganova, D. (2020). TO THE PROBLEMS OF INNOVATION INTO THE EDUCATIONAL PROCESS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(10), 396-399.
7. Usmanova, Z. M., & Khudoyberganova, D. A. (2021). TO IMPROVEMENT OF EXISTING PERSONNEL MANAGEMENT MECHANISMS IN LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES. *Frontline Marketing, Management and Economics Journal*, 1(08), 41-46.
8. KHUDOYBERGANOVA, D. A. (2021). CURRENT TRENDS IN TRADE AND INTERMEDIARY ACTIVITIES ON WORLD MARKETS. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (9), 271-278.
9. Xudoyberganova, D. A. Q. (2022). O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MEVASABZAVOTCHILIKKA IXTISOSLASHGAN KORXONALAR IQTISODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 282-287.
10. Muminova, E. A., & Solijonov, S. (2022). FEASIBLE FUTURE OF APPLYING BLOCK CHAIN TECHNOLOGY TO DIGITALIZED NATIONAL ECONOMY. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2(1), 70-76.
11. Musaevna, U. Z. (2021). To Improve The Approaches Of The Personnel Management Mechanism In The Light Industry. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 24(1), 296-299.

ТОШКЕНТДАГИ УККОША МАСЖИДИНИНГ МЕЪМОРИЙ ЖИҲАТЛАРИ ВА ҚУРИЛИШ ТАРИХИ

УСМОНОВ ФАРРУХ ФАРҲОД ЎҒЛИ

Тошкент архитектура-қурилиш институти

“Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси 2-босқич магистранти

Ушбу мақолада Тошкент шаҳридаги XV асрларга оид бўлган “Мўйи-Муборак” “Уккоша” масжидининг архитектураси ва қурилиш услуби, ўзига хос жиҳатлари, қурилиш материаллари ҳақида сўз боради. Бу масжид халқ орасида “Кўҳна намозгоҳ” ёки “Эски намозгоҳ” ҳам деб тилга олинган, XX асрнинг бошларига қадар масжид хонақоҳида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак соқол толалари шиша идишга солиниб юқори қисмига осилган ҳолда сақланиб турганлиги ҳақида маҳалла кекса ёшли отахонлари томонидан ривоят қилинганлиги учун масжид “Мўйи-Муборак” деб ҳам номланган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Масжид, [минбар](#), пештоқ, ёдгорлик, меъморчилик, намозгоҳ, хонақоҳ, айвон

АРХИТЕКТУРА И ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА МЕЧЕТИ УККОША В ТАШКЕНТЕ

В данной статье рассматриваются архитектурный и строительный стиль, особенности и строительные материалы мечети «Муйи-Муборак» или «Уккоша» XV века в Ташкенте. Мечеть также известна как «Старая Молитва Намазгах» или «Старая Молитва», ее называют «Муйи-Муборак».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Мечеть, минбар, портал, памятник, архитектура, молитвенный зал, ханаках, навес айван.

ARCHITECTURE AND HISTORY OF CONSTRUCTION OF THE UKKOSH MOSQUE IN TASHKENT

This article discusses the architectural and construction style, features, building materials of the mosque "Muyi-Muborak" or "Ukkosha" of the 15th century in Tashkent. The mosque is also known as "Old Namazgah". or "Old Prayer", it is called "Muyi-Muborak".

KEYWORDS: Mosque, minbar, portal, monument, architecture, prayer hall, khanaqah, ivan.

КИРИШ

Тадқиқотларга қараганда, мусулмон ўлкаларда масжидлар куриш Умавий халифалар ҳукмронлиги йилларида (661-749) кенг тарқалган. Хусусан, халифа Валид (705-715) даврида, аниқроғи, 709 йилда Дамашқдаги авлиё Иоан черкови ўрнида Византиядан таклиф қилинган усталар иштирокида катта масжид қурилган. Византияликлар масжид меъморий тузилишига ўзларининг эллинистик услубларини олиб кирган бўлсаларда, кейинчалик мусулмон усталар томонидан ўзлаштирилиб, янгича кўриниш касб этган. Айни шу даврлардан ибодат учун танланадиган бинонинг ҳолати ёки қуриладиган масжидлар юзасидан маълум бир меъёрлар ишлаб чиқилган¹

Ўзбекистон ҳудудига Ислом дини кириб келгач, бу ерда масжидлар дастлаб шаҳарларда, кейинчалик қишлоқ ва маҳаллаларда барпо этилган.

Масжидларнинг тўрида, Маккага қараган (қибла) томонида меҳроб, бир ёки бир неча минора бўлади. Айрим йирик масжидлар меҳробининг ўнг томонида ваъзхонлик учун мўлжалланган минбар баъзиларида эса Қуръон ўқиладиган махсус жойлар ҳам бўлади, баъзи масжидлар ҳузурида мактаблар ҳам бўлган. Масжидларда жума ва ҳайит намози кунлари имом-хатиблар хутба ўқиб, турли диний масалалар бўйича ваъзхонлик қилинади. Ўзбекистонда 13.12.2021 йил ҳолатига кўра 2100 дан ортиқ масжидлар мавжуд².

¹ Бартольд В.В. Ориентировка первых мусульманских мечетей // Ежегодник Российского института истории искусств. Т.1. Вып. 2. – Петербург-Москва, 1922. – С.113-117; Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV веках. – Л., 1966. – С.87.

²<http://www.muslim.uz/index.php/rus/novosti-2018/item/30137-eshche-odna-mechet-otkrylas-v-karakalpakstane>

Масжидлар VII—VIII асрлардан турли мусулмон мамлакатларнинг маҳаллий меъморлик анъаналарида етакчи ўринни эгаллаб, ўзига хос услубда қурила бошлаган.

Масжидлар орасида учта асосий турлари ажратилади. Улардан энг йириги – **Жума ёки Жомеъ масжидлари** ҳафтада бир кун жума номозини йирик жамоа бўлиб ўқишга мўлжалланган. Улар асосан мурабба ёки тўғри тўртбурчак тарҳли, қибла томонида қишки масжид зали – мақсураси бўлган, ўртадаги ҳовли атрофи равоқли айвонлардан иборат бўлиб тош, ёғоч, ғиштлар воситасида қурилган ва баъзида рангли кошин билан ҳашамдор безатилган.

Ўрта асрларда жомеъ ва кичик масжидлар ўзида мусулмон шаҳарларининг энг муҳим қиёфасини мужассам қилган. Ислон тамаддуни тадқиқотчиларидан Д.Сурдел ва Ж.Сурдел ўзларининг изланишлари давомида, жомеъ масжидлар мусулмон шаҳарларининг энг характерли жиҳати бўлиб, уларнинг мавжудлиги шаҳарнинг мавқеи, кенгайиши, демографик ўсишига бевосита таъсир қилганини қайд қилиб ўтишган эди³.

XVI—XVII асрларда масжид қурилишида гумбазлар тузилиши анча мураккаблашган. Пештоқ, равоқ ва минораларнинг турли шакллари яратилган. Безакларида муқарнас нақшлар, кошинкори безаклар қўлланилган.

Масжиднинг иккинчи тури – бу кунда беш маҳал намоз ўқишга мўлжалланган маҳалла ёки гузар масжидларидир. Улар намоз залининг 1-2-3 томонидан ёғоч устунли айвонлари билан қурилар эди. Буларга мисол қилиб, Ўзбекистоннинг Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз шаҳарларидаги кўплаб маҳалла масжидларини келтириш мумкин. Масалан, Бухородаги Баланд масжиди ва Хўжа Зайниддин масжид-хонақоҳидир.

Масжидларнинг учинчи турига Намозгоҳ, Ийдгоҳ ёки Мусалло деб номланган **хайит масжидлари** киради. Улар шаҳар ташқарисида қурилган ва йилда икки марта хайит кунлари намоз ўқишга мўлжалланган. Булар сирасига

³ Сурдель Д., Сурдель Ж. Цивилизация классического ислама. – Екатеринбург, 2006. – С.382, 387.

XVI асрга оид маҳобатли Бухоро ва Қарши шаҳарлари Намозгоҳ масжидлари киради.

Ўрганилганлик даражаси. Уккоша масжидини ўрганиш жараёнида масжидларга ва Ислом динига бўлган эътибор, кучайиши натижасида диний биноларни ва шу жумладан, Уккоша масжидини ўрганишга ҳам алоҳида эътибор берилгани кузатилган. Уккоша масжиди ҳақида ва Тошкентнинг маҳалла масжидлари тарихи билан боғлиқ айрим мақолаларда маълумотлар келтирилган. М.Е.Массон, А.Ўринбоев, О.Бўриев, А.Муҳаммадкаримов, Р.Шигабиддинов, У.Алимов, А.Зияев сингари муаллифларнинг Тошкент тарихига бағишланган ишларида ҳамда “Тошкент” энциклопедиясининг 1992 ва 2009 йилги нашларида ҳам ёритилган⁴.

АСОСИЙ ҚИСМ

Тошкент масжидлари орасида ўзига хос меъморий тузилишга эга ушбу меъморий обидалардан бири шаҳарнинг қадимий намозгоҳи бўлиб, Муҳаммад Солиххўжа уни «Кўхна намозгоҳ», «Бароқхон ийдгоҳи» ва «Дарвишхон ийдгоҳи» номлари билан ҳам тилга олган. Унинг ёзишича, Бароқхон⁵ Тошкентнинг Чорсу бозори яқинида саҳобалардан Ҳазрат Уккоша ва унинг сафдошлари жангда ҳалок бўлиб, дафн қилинган жойда Намозгоҳ қурдирган экан. Мазкур намозгоҳ тўрт томони девор билан ўралиб, қибласи пишиқ гиштдан кўтарилган, томи эса ёғочдан ишланган. Намозгоҳнинг 170 та устун

⁴Массон М.Е. Прошлое Ташкента (археолого-топографический и историко-архитектурный очерк) // Изв. АН УзССР. 1954. №2. – С.104-132; Ўринбоев А., Бўриев О. Тошкент Муҳаммад Солих тавсифида. – Т., 1983. – Б.32-34; Тошкент. Энциклопедия. – Т., 1992; Тошкент. Энциклопедия. – Т., 2009; Муҳаммадкаримов А. Тошкентнома. – Т., 2004; Шигабиддинов Р.Н. Татары, татарские мечети и медреса в Туркестанском крае в XIX - начале XX вв (по материалам архивов Узбекистана) // Россия, Сибирь и Центральная Азия: Взаимодействие народов у культур. Вып.5. – Барнаул, 2005. – С.218-225; Алимов У. Ҳазрати имом (Ҳастимом). – Т., 2008; Зияев А. Базары Ташкента. В прошлом и настоящем. Историко-архитектурный очерк. – Т., 2008. – С.45-46, 76. Тошкент масжидлари тарихига доир айрим ишлар биз томонимиздан ҳам эълон қилинган. Қаранг: Султонов Ў. Хожа Аҳрорнинг Тошкентдаги медреса ва масжидлари // Имом ал-Бухорий сабоқлари. 2004. №3. – Б.185-186; Ўша муаллиф. XIX асрдаги Тошкент жомеъ масжидлари // Ўзбекистоннинг ислом цивилизациясига қўшган ҳиссаси. – Т., 2007. – Б.265-267; Ўша муаллиф. Муҳаммад Солиххўжа ва унинг “Тарихи жадидаи Тошканд” асари (Тўлдирилган иккинчи нашр). – Т., 2009. – Б.163-172; Ўша муаллиф. Яланғари масжиди вақфномаси хусусида // Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Халқаро илмий конференция материаллари. – Т., 2009. – Б.217-219; Ўша муаллиф. Масжид // Тошкент. Энциклопедия. – Т., 2009. – Б.319-322.

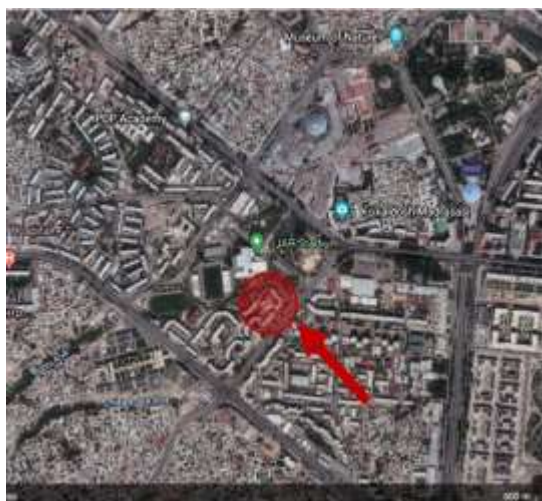
⁵ Бароқхон – шайбонийлардан, 1525-1551 йилларда Тошкент, 1551-1556 йилларда Мовароуннахр ҳукмдори. Унинг ўғли Дарвишхон 1556-1578 йилларда Тошкент ва Туркистон ҳокими бўлган.

нақшланган чинор дарахтидан бўлган. Атрофи шамшод ва бошқа мевали дарахтлардан боғ қилиниб, ўртада бир таноблик ҳовуз қазилган. Бароқхоннинг ўғли Дарвишхон даврида эса Намозгоҳда пишиқ ғиштдан, пештоқлари ва равоқлари баланд бир масжид қурилган. Бу пайтда масжиднинг устунлари 1400 тага етган⁶. Лекин бу масжид ҳозирги кунгача етиб келмаган.

Тошкентдаги Ҳазрати Уккоша мазорининг қайси даврдан шакллангани ҳақида аниқ фикр айтиш қийин. Ҳар ҳолда Ҳазрат Уккоша мазорида Бароқхон давригача ҳам намозгоҳ-масжид мавжуд бўлган. Мазкур намозгоҳдан аҳоли XVII аср давомида ҳам фойдаланилиб келган. Хусусан, аштархоний Субҳонқулихон (1681-1702) муҳри босилган Хожа Аламбардор мазорига мутавалли тайинлаш ҳақидаги бир ёрлиқда Тошкент намозгоҳи замини тилга олинади. Намозгоҳ қалмоқларнинг Тошкентга ҳужумидан кейин (XVIII асрнинг 20-йиллари) қаровсиз қолган ва XIX асрга келиб ёзма манбаларда «Кўҳна намозгоҳ» ёки «Эски Намозгоҳ» деб тилга олинади. Ҳатто бу ном кўча ва маҳалла номи сифатида ҳам муомалада бўлган. Бу даврда Ҳазрат Уккоша қадамжойи ва мазор яқинидаги шифобахш булоқ шаҳардаги гавжум зиёратгоҳлардан бўлган. Эски Намозгоҳ ўрнида кейинчалик Бешёғоч маҳалласида маҳалла юзага келган. XIX асрнинг 80-йилларида ушбу маҳаллада иккита масжид ишлаб турган. Улардан бири маҳалла одамлари тарафидан, иккинчиси Саидбобо Имомхожи ўғли тарафидан бунёд этилган бўлиб, уларнинг қадимий намозгоҳга алоқаси борми йўқми, аниқ фикр айтиш қийин⁷. Бугунги кунда ҳам ўша қадимий Намозгоҳ ерига қисман яқин ерда Ҳазрат Уккоша номида жомеъ масжид фаолият юритмоқда.

⁶Муҳаммад Солиххўжа. Тарихи жадидаи Тошканд. – 200аб варақлар.

⁷<https://ukkosha.shosh.uz/uz/2017/04/30/ukkosha-ibn-mihson-roziyallohu-anhu/>

1-расм. Уккоша масжидининг жойлашган жойи

2-расм. Уккоша масжидининг шаклланиш босқичлари

- 1) XVI асрда қурилган хонақоҳ;*
- 2) 2006-йилда қурилган янги хонақоҳ;*
- 3) 2021-2022 йиларда барпо бўлган ёрдамчи бино.*

Юқоридаги (2-расмда) масжиднинг асрлар давомида шакиланган ҳамда ҳозирги кундаги мавжуд ҳолати кўрсатилган. Масжид атрофи кўп қаватли турар-жой бинолари билан ўралган, дўкон ҳамда автотураргоҳ унинг чегара худудида жойлашган. Аҳоли демографиясининг ортиши сабабли масжид биноси ҳам кенгайиб борган. Бинонинг кўп устунли интерьерда ёғоч хомашёларидан кенг фойдаланилган.

3-расм. Уккоша масжидининг аввалги кўриниши

4-расм. Уккоша масжидининг аввалги кўриниши

*5-расм. Уккоша масжидининг
ҳозирги кўриниши*

*6-расм. Уккоша масжидининг
ҳозирги кўриниши*

Ҳозирги Уккоша масжиди Тошкент шаҳар Шайхонтоҳур тумани Самарқанд дарвоза кўчаси «Чорсу» маҳалласи 13-А манзилида жойлашган. Ёдгорлик XIX асрда қайта таъмирланган, собиқ иттифоқ даврида масжид сифатида ёпилган ва бошқа вазифаларга мослаштирилган. Масжид ўз фаолиятини 1991 йил май ойидан қайта бошлаган.

ХУЛОСА

Қурилиш даври кўра ўрта асрларга оид бўлган, Уккоша масжиди ҳозирги кунгача ҳам ўз вазифасида фаолият кўрсатаётгани юртимизда азалдан бундай жойларга эътибори натижасидир. Мазкур масжид ўзининг қулай жойлашувига кўра, маҳалла, бозор, маъмурий ҳудудларга хизмат қилиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бартольд В.В. Ориентировка первых мусульманских мечетей // Ежегодник Российского института истории искусств. Т.1. Вып. 2. – Петербург-Москва, 1922.
2. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV веках. – Л., 1966.
3. Сурдель Д., Сурдель Ж. Цивилизация классического ислама. Екатеринбург, 2006.
4. Массон М.Е. Прошлое Ташкента (археолого-топографический и историко-архитектурный очерк) // Изв. АН УзССР. 1954. №2.

5. Ўринбоев А., Бўриев О. Тошкент Муҳаммад Солиҳ тавсифида. – Т., 1983.
6. Муҳаммадкаримов А. Тошкентнома. – Т., 2004;
7. Шигабиддинов Р.Н. Татары, татарские мечети и медреса в Туркестанском крае в XIX - начале XX вв (по материалам архивов Узбекистана) // Россия, Сибирь и Центральная Азия: Взаимодействие народов у культур. Вып.5. – Барнаул, 2005.
8. Алимов У. Ҳазрати имом (Ҳастимом). – Т., 2008;
9. Зияев А. Базары Ташкента. В прошлом и настоящем. Историко-архитектурный очерк. – Т., 2008.
10. Султонов Ў. Хожа Ахрорнинг Тошкентдаги мадраса ва масжидлари // Имом ал-Бухорий сабоқлари. 2004. №3; Ўша муаллиф. XIX асрдаги Тошкент жомеъ масжидлари // Ўзбекистоннинг ислом цивилизациясига қўшган ҳиссаси. – Т., 2007; Ўша муаллиф. Муҳаммад Солиҳхўжа ва унинг “Тарихи жадидаи Тошканд” асари (Тўлдирилган иккинчи нашр). – Т., 2009; Ўша муаллиф. Яланғари масжиди вақфномаси хусусида // Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Халқаро илмий конференция материаллари. – Т., 2009; Ўша муаллиф. Масжид // Тошкент. Энциклопедия. – Т., 2009.
11. Муҳаммад Солиҳхўжа. Тарихи жадидаи Тошканд. – 200 бет.
12. <https://ukkosh.shosh.uz/uz/2017/04/30/ukkosh-ibn-mihson-roziyallohu-anhu/>
13. <http://www.muslim.uz/index.php/rus/novosti-2018/item/30137-eshche-odna-mechet-otkrylas-v-karakalpakstane>

ADOLATLI BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDA ISLOM
KARIMOV MA'NAVIY MEROSINING O'RNI

Shaxnoza Sadullayeva Bahodirovna

SamDCHTI Gumanitar fanlar va Axborot texnologiyalari kafedrası

o'qituvchisi, Falsafa. Samarqand viloyati, Samarqand shahri

Tel: 90250030

Annotasiya: Ushbu maqolada Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning o'tgan davr mobaynida yoshlarga oid olib borgan siyosati, yosh avlodni butun jahon hamjamiyati tarkibida munosib o'rin egallashida asosiy e'tibor qaratgan masalalari keng yoritilgan.

Bundan tashqari, maqolada yoshlar ma'naviy tarbiyasida ilm o'rganishning ahamiyati to'g'risida, yosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatining mazmun-mohiyati ham o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: Yosh avlod, adolat, ma'naviy, barkamol, Islom Karimov, mustakillik, xalq, oila, taraqqiyot, ta'lim, strategiya

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining dastlabki yillaridanoq Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol va adolatli qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratgan edi. Shu o'tgan davr mobaynida yoshlar masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, ularni yuksak ma'naviyatli, zukko, bilimdon, yurt taqdirini o'z zimmasiga olishga qodir avlod sifatida voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar muhayyo qilindi. Yoshlarga qaratilayotgan e'tiborning zamirida jamiyatimizning kelgusidagi taraqqiyoti, uning butun jahon hamjamiyati tarkibida munosib o'rin egallashi masalasi turibdi. Yana masalaning muhim tomoni shu bilan izohlanadiki, mamlakatimiz aholisi qatlamining 62 foizidan ortig'ini yoshlar tashki etadi.

Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab mamlakatimizda barkamol avlodni voyaga yetkazish orzusini ro'yobga chiqarish maqsadida ta'lim tizimini

tubdan isloh etishga jiddiy ahamiyat berildi. Yoshlarga oid davlat siyosati doirasida bir yo‘la ikkita muhim hujjat, ya‘ni “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi. Bu dasturning strategik ahamiyati to‘g‘risida I.A.Karimov quyidagi fikrni bildirgan: “Ta‘limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. O‘zining qadr qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadlarga ega bo‘lgan bo‘lgan insonlarni tarbiyalash imkoniga ega bo‘lamiz. Ana shundan keyin ongli turmush kechirish jamiyat hayotining bosh mezoniga aylanadi”[1.208S]. Ayni paytda ta‘lim sohasiga yo‘naltirilayotgan yillik xarajatlar yalpi ichki mahsulotning 10-12 foizini tashkil etadi. Jahon tajribasida bu ko‘rsatkich esa o‘rtacha 6-7 foizga tengdir. Ta‘lim sohasiga yo‘naltirilgan ulkan sarmoya hisobiga yurtimizda har yili yuzlab ta‘lim muassasalari — maktab, kollej va liseylar, oliy o‘quv yurtlari qayta ta‘mirlanib, zamonaviy moddiy-texnika bazasiga ega bo‘layapti. Demak, ta‘lim tizimini isloh qilish uchun qilingan harakatlar zoye ketmaydi va kelajakda o‘zining ijobiy samarasini beradi.

Oliy ta‘limda erishilgan natijalar ham salmoqlidir. Istiqloq yillarida yurtimizda oliy ta‘lim muassasalari soni 2 barobarga ko‘paydi. Ularning yettitasi nufuzli xorijiy oliy ta‘lim muassasalari filiallaridir. Qolaversa, yoshlarimizning minglab iqtidorli vakillari Janubiy Koreya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Buyuk Britaniya, AQSH, Fransiya va boshqa mamlakatlarning yetakchi universitetlarida ta‘lim olayapti, bu esa ularning bilim hamda malakasini oshirishda keng imkoniyatlar ochib bermoqda. Shuningdek, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish maqsadida respublikamizda Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti, “Nihol” mukofoti, “O‘zbekiston belgisi” ko‘krak nishoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti stipendiyasi hamda Beruniy, Ibn Sino, Navoiy, Ulug‘bek, Imom al-Buxoriy nomidagi qator davlat stipendiyalarining ta‘sis etilishi “Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta, baxtli bo‘lishlari shart!” degan ezgu g‘oyaning hayotiy ro‘yobini ta‘minladi. Bugun bu shior yoshlarimizni mazkur ezgu tashabbusning tarafdorigina emas, balki faol ishtirokchilari bo‘lishga undaydi.

Xalqimiz o'zining qisqa muddat, ya'ni yigirma besh yilda erishgan barcha yutuqlarini haqli ravishda aynan Birinchi Prezident Islom Karimov nomi bilan bog'laydi. Islom Karimov mamlakatimizda amalga oshirilgan ulkan ishlar, tarixiy o'zgarishlarning tashabbuskori va rahnamosidir. Eng muhimi, ertangi kunimizning tayanchi va suyanchi bo'lmish yosh avlodning yangicha, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini puxta egallagan, shu yurtning haqiqiy egasi, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir insonlar bo'lib voyaga yetishishida I. Karimovning xizmatlari benihoyadir. Jamiyatning bo'lajak bunyodkorlari bo'lgan yosh avlodni tarbiyalashning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi naqadar uzoqni ko'zlagan tarixiy qadam bo'lgani tobora ayon bo'lmoqda.

Bu muqaddas zaminda yashayotgan har qaysi inson o'z farzandining baxtu saodati, fazlu kamolini ko'rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi, o'zini ayamaydi. Bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi. O'zbek oilasi mustabidlik zamonida ham o'zining tarixan shakllangan qiyofasini yo'qotmadi. Ulug' adibimiz Abdulla Qodiriy qahramonlaridan birining: "Bu xonadondan xech kim norizo bo'lib ketgan emas", deya aytgan gaplarida elimizga xos katta xayotiy falsafa mujassamdir. Bugungi kunda istiqlol sharofati tufayli ana shunday oliyjanob an'analarning qaytadan mustahkam qaror topishi va rivojlanishi uchun eng qulay muhit yaratildi. Bu, shubhasiz, biz, ota-onalar va mustaqil, buyuk kelajakka intilayotgan davlatimiz zimmasiga juda katta vazifalar va mas'uliyat yuklaydi[2. 9S].

Islom Karimovning farzandlarimiz bizdan ko'ra bilimli, kuchli, dono va albatta, baxtli bo'lishi shart, degan teran ma'noli so'zlarida mamlakatimizda yosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatining mazmun-mohiyati o'z ifodasini topgan. Zero, o'z oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarga erishishimiz, yurt kelajagi, avvalo, yoshlarimizga bog'liqdir.

Buyuk kelajak sari dadil odimlayotgan jamiyatdagi islohotlar va

yangilanishlar yuksak intellektual salohiyatga ega, g'ayratli, faol aholi qatlamiga tayanadi. Tub yangilanishlar jarayonini boshidan kechirayotgan mamlakatimizda ana shunday ma'naviy, ijtimoiy voqelik qadriyatga aylanganini va O'zbekiston yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda dunyoga ibrat bo'ladigan tajriba to'plaganini xalqaro hamjamiyat ko'rib, kuzatib turibdi. I.Karimov yoshlar ma'naviy tarbiyasida ilm o'rganishning ahamiyati to'g'risida quyidagi qimmatli fikrlarni bildiradi: "Men yoshlarimizga, mening bolalarimga qarata, o'rganishdan hech qachon charchamanglar, deb aytmoqchiman. O'rganish, intilish hech qachon ayb sanalmaydi. Nimanidir bilmasang, uni o'rganish zarur. Avvalambor, endi hayotga kirib kelayotgan yoshlarga nima lozim? O'rganish, o'rganish va yana bir bor o'rganish kerak. Kasb o'rgangan, ilm o'rgangan kishi, o'zbekona aytganda, hech qachon kam bo'lmaydi"[3.240S]. Islom Karimov 2014 yilda Samarqandda bo'lib o'tgan "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizasiya rivojida roli va ahamiyati" mavzuidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqida "Men yoshlarimizga murojaat qilar ekanman, ularga doimo: "Biz buyuk ajdodlarimiz bilan faxrlanishimiz, g'ururlanishimiz kerak deb aytaman.

Ayni vaqtda Faqat g'ururlanishning o'zi yetarli emas, keltinglar, o'zimiz ham, xuddi ular kabi, mana shu bebaho merosga o'z hissamizni qo'shaylik deb takrorlayman", deb ta'kidlagan edi.

Xullas, Birinchi Prezidentimizning barcha da'vatlari O'zbekistonimizdagi millionlab yoshlarni doimo yuksak marralar sari dadil qadam tashlashga undaydi. Ularda yurt ravnaqiga daxldorlik tuyg'ularini yanada kuchaytiradi. Bu o'z navbatida, mustaqil Vatanimizni har tomonlama eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashida muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi kunda navqiron yoshlarni yetuk qilib tarbiyalash, ularning qobiliyat va iste'dodini ro'yobga chiqarish, Vatanga muhabbat va sadoqat, umumbashariy qadriyatlar ruhida qaror toptirishda Islom Karimovning bebaho ma'naviy merosi katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. “Barkamol avlod orzusi”, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, T-:2000 y, 208 b.
2. “Barkamol avlod orzusi”, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” (Islom Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida so‘zlagan nutqi, 1997 yil 29 avgust) T-:2000 y, 9 b.
3. Islom Karimov. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish — eng oliy saodatdir. — T.: “O‘zbekiston”, 2015. 240-bet.

**KICHIK GURUHLARDA ISHLASH METODINI QO'LLASH ORQALI
TABIYIY TOLALARNI O'RGANISH**

Qo`qon shahar 21-maktab o`qituvchisi

Tojiyeva Manzuraxon

Buvayda tuman 2-maktab o`qituvchisi

Tojiyeva Maxbubaxon

Toshkent davlat texnika universiteti, Qo`qon filiali talabasi

Saxobiddinova Farog`atxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya fanining tikuvchilik materialshunoslikgidan tabiiy tolalarni kichik guruhlarda ishlash metodida o`rganish haqida malumot beriladi

**Kalit so`zlar:** Zig`ir tolasi, paxta tolasi , ipak tolasi, iplar, gazlamalar.

Kichik guruhlarda ishlash metodi o`quvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlarga ajratgan holda o`quv materiallarini o`rganish yoki topshiriqni bajarishga qaratilgan darsdagi ijodiy ishdir. Ushbu metod qo`llaniladiganda o`quvchilar kichik guruhlarda ishlab darsda faol ishtirok etadilar, boshlovchi rolinida bo`lishga bir-biri bilan fikr almashishga va turli nuqtai nazarni qadrlash imkoniga ega bo`ladi. Kichik guruhlarda ishlash metodi qo`llanilganda o`qituvchi boshqa interfaol metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo`ladi. Chunki, o`qituvchi bir vaqtni o`zida barcha o`quvchilarni mavzuga jalb eta oladi va barcha o`quvchilarni baholash imkoniyatiga ega bo`ladilar. Darsni tashkil qilib olinib o`tgan mavzu takrorlanib olingandan so`ng, o`qituvchi o`quvchilarga yangi mavzuni bayon qiladi. Yangi mavzu bironidan so`ng, sinfdagi o`quvchilarni guruhlarga bo`lib olinadi. 1-guruh Paxta tolasi 2-guruh Jun tolasi 3-guruh Ipak tolasi 4-guruh Zig`ir tolasi deb nomlab olamiz. So`ngra o`qituvchi guruhlarga mavzudan kelib chiqib guruh nomlarini yoritib berish topshirig`ini beradi. Bir guruh o`quvchilari javob berayotganda ikkinchi guruh o`quvchilari tinglab noto`g`ri jumalarni

to'g'irlashga hamda kamchiliklarini to'g'irlash imkoniga ega bo'lishadi. Shu tarzda dars davom etadi. Guruh nomlarini yaxshi tariflay olgan guruh g'olib deb e'lon qilinadi va darsda yaxshi qatnashgan o'quvchilar baholanadi. Ushbu metoddan darsda foydalanilsa, o'quvchilarni darsda faolligi oshadi va bir-birlari bilan raqobotlashadi. Raqobat bor joyda esa o'sish bo'ladi. Barcha bo'lajak o'qituvchilarga shu metoddan foydalanishlarini tavsiya etaman. Tikuvchilik materialshunoslikgi bilan bog'liq, ularda tolalarni, iplarni va gazlamalarini olinishi, xususiyatlari, ishlatilishi haqida ma'lumotlar berib boriladi. Bunday mashg'ulotlarda o'quvchilarning faolligini oshirish uchun kichik guruxlarda ishlash usulining roli o'yin ko'rinishini qo'llash mumkin. Bu usulni qo'llash uchun talabalarni to'rt guruxga bo'linadi. Bunda 1- guruh "Tolalar", 2- guruh "Iplar", 3- guruh "Gazlamalar", 4- guruh "Nazoratchilar" deb nomlanadi. Nomlanishidan ham ayon bo'ladiki, "Tolalar" guruhi a'zolari tabiatda qanday tolalar borligi, tarkibi, tuzilishi va ularning olinishi haqida; "Iplar" guruhi tola turlaridan iplarni olinishi turlari va ishlatilishi haqida ma'lumotlar berishadi; "Gazlamalar" guruhi esa to'quvchilik o'rilishlar, gazlama turlari va ularni ishlatilishi, gazlama qoldiqlaridan unimli foydalanish haqida ma'lumotlarni o'rganib, o'sha tolalar, iplar va gazlamalar timsoliga kirib gaprib berishadi. "Nazoratchilar" guruhi esa yuqoridagi ishlarga ball qo'yib boradilar.

Yana shunday usullardan biri musobaqa usulini 5-sinfdagi servis xizmati yo'nalishining gazlamalarga ishlov berish bo'limida ko'rib chiqamiz. Texnologiya fanida o'quvchilar to'la ravishda politexnik xarakterdagi umummehnat tayyorgarligi olishlari hamda xalq xo'jaligining turli tarmoqlari to'g'risida tasavvurga ega bo'lishlari lozim. O'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim berish uchun umumiy bo'lgan quyidagi vazifalar hal etilishi lozim; o'qishga nisbatan ongli munosabat hosil qilish, fuqaro bo'lib etishish, shaxsning ma'naviy va intellectual kamol topishi, jismoniy rivojlanishi; mehnatsevarlik, mehnatga ehtiyoj, mehnat kishilariga hurmat; tejamkorlik, sifatli, ijtimoiy mulk hamda tabiatga nisbatan g'amxo'rlik bilan munosabatda bolish xislatlarini tarbiyalash; ijtimoiy foydali va unimli mehnatda ishtirok etish uchun

zarur bo`lgan mehnat malakalari va o`quvchilarda texnik, texnologik va boshlang`ich iqtisodiy bilimlar hosil qilish, fan asoslaridan olingan bilimlarni, mehnat faoliyatida qollay olishi. Bu vazifalarni ijobiy hal etishda mehnat ta`limi darslarida olib boriladigan amaliy mashg`ulotlar ham katta ta`sir ko`rsatadi. Umumta`lim maktablarida texnologiya ta`limi darslarining asosiy qismini amaliy mashg`ulotlar tashkil etadi. Amaliy mashg`ulotlarni tog`ri tashkil etish va olib borish, uning samaradorligini oshirish o`quvchilarning qobiliyati, konikma hamda malakalarini rivojlantiruvchi asosiy omillardan biridir.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda amaliy mashg`ulotlarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish hozirgi kundagi muhim vazifalardan biri bo`lib qolmoqda. Amaliy mashg`ulotlarni noan`anaviy tarzda olib borish o`qituvchidan qo`shimch mehnat talab etsada, dars samaradorligini va o`quvchilarning darsga bo`lgan qiziqishlarini oshiradi. Biz taklif etmoqchi bo`lgan noan`anaviy dars usuli darsni musobaqa tarzida o`tkazishga asoslangan. Ma`lumki o`quvchilar orasida musobaqa sharoitini yaratish ulardagi intilish, qiziqish, talabchanlik, jamoa uchun jonkuyarlik singari sifatlarni namoyon etadi. Bu usulda darsni tashkil etishda servis xizmati yo`nalishining « Sarja (polotno) to`qish. Gazlamaning o`ng va teskari tomonlarini, bo`ylama va ko`ndalang iplarini aniqlash» mavzusi misolida ko`rib o`taylik. O`qituvchi darsni nazariy qismini o`tib bo`lgandan so`ng, o`quvcilarni 4-5 kishilik guruhlariga bo`ladi va sardor tayinlaydi. Har bir guruhga bittadan ish stoli ajratiladi. Guruh a`zolari qo`ra tashlash yo`li bilan nomerlanadi. O`qituvchi bajarilgan ish uchun beriladigan ballarni e`lon qiladi. Shundan so`ng o`quvchilar amaliy ishning bajarish tartibini yana bir bor o`rganib chiqishadi va o`qituvchining ro`xsati bilan o`quvchilar ishni bajarishga kirishishadi. 1-operasiya 1-nomerli o`quvchilar tomonidan, 2-operasiya 2-nomerli o`quvchilar tomonidan va hokazo tartibda bajariladi. 1-nomerli o`quvchilar 1-operasiyani batamom tugatganidan so`nggina 2-nomerli o`quvchilarga ishni boshlashga ro`xsat beriladi. Agar 1-o`quvchi 1-operasiyani bajara olmasa, uning o`rnini ikkinchi 2-o`quvchi egallaydi, lekin bunda bu guruhga jarima ball belgilanadi. Ishni 1-bo`lib bajargan guruhga yuqori ball beriladi. Shu tariqa qolgan guruhlar ham baholanadi. Ish davomida

guruh, a`zolari tomonidan to`plangan ballar ularning bajargan ishlari sifati va hajmiga ko`ra guruh sardorlari tomonidan taqsimlanadi. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, o`quvchilarni guruhlarga bo`lishda ularni bilimi va mehnat malakalarini yaqin bo`lishiga e`tibor berish kerak. Bunday guruhlarning o`quv yili davomida doimiy faoliyat ko`rsatib borishi maqsadga muvofiqdir. Chunki bunda o`quvchilar guruhlarda kichik-kichik jamoa bo`lib ishlash orqali berilgan topshiriqlarni o`z vaqtida sifatli bajarishga o`rganadilar, ayrim ish usullarini bajarishga qiynalib qolgan o`rtoqlariga yordam beradilar. Shu orqali o`quvchilarda jamoa bo`lib ishlash, o`zaro yordam ko`satish xislatlari tarkib topadi, ularda mehnat malakalari yanada mustahkamlanadi. Bu esa o`quvchilarning kelgusida mustaqil va ijobiy ishlashiga asos bo`ladi.

Kichik guruhlarda ishlash metodini darslarda olib borish jarayonida quyidagi yutuqlarga erishiladi;

- 1) o`quvchilarda jamoa bo`lib ishlash, bir-biriga yordam ko`satish va nazorat qilish xislatlari shakillanadi;
- 2) musobaqa sharoiti yaratilganligi sababli o`quvchilarning qiziqishlari, talabchanliklari va intiluvchanliklari ortadi;
- 3) dars davomida barcha o`quvchilarni baholash mumkin;

Bunday usullardan foydalanish darsda yaxshi natijalar beradi. O`quvchilar darsni yaxshi tushunadilar va ularning nutqi o`sadi. Bunday usulda dars o`tish o`quvchilarda darsga qiziqish uyg`otadi. O`qitish metodlarini ma`lum darajada bilish va kasbiy qiziqishini rivojlantirishga, mustaqil amaliy faoliyatni faollashtirishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Q.M. Abdullaeva, M.A.Maksumova, M.Raximjonova «Gazlamaga badiiy ishlov berish» - T.,2006y.
2. Bulatov S.S. Uzbek xalk amaliy-bezak san`ati. O`uv uslubiy qo`llanma. T. 1991y
3. Qosimov.K. Naqqoshlik. T. «O`qituvchi» 1992y
4. T.I. Yeryomenko «Sexrli igna»T. «O`qituvchi»,1990.

**O‘ZBEKISTON YOSHLARIDA IQTISODIY BILIMLAR ASOSIDA
TADBIRKORLIK MADANIYATINI YUZAGA KELTIRISH**

*Toshkent viloyati, Toshkent tumani, 6-umumiy o'rta ta'lim
maktabi, Tadbirkorlik fani o'qituvchisi
Qambarova Umida*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda yoshlarni kichik biznes, xususiy tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishga oid davlat siyosati samarali tarzda amalga oshirib kelinayotganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: tadbirkorlik, biznes, yuksak intellekt, ma'naviy salohiyat, xususiy tadbirkorlik, g'oya, yosh avlod tarbiyasi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bolib dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz",- deb biz yoshlarga yuksak ishonch bildirdi. Bu esa bizga yanada yuksak majburiyatlar yuklaydi. Har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalash unga izchil ravishda aqliy, g'oyaviy-siyosiy, iqtisodiy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, ekologik, hamda huquqiy tarbiya berish, shaxsning ongi, xulq-atvori va faoliyatining birligi, shuningdek, tarbiya jarayonini tashkil etishning yakka, guruhli va ommaviy shakllarini qo'shib Mirziyoyev.Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq "O'zbekiston" NMIU olib borilishini ta'minlaydigan pedagogik tizimlarni vujudga keltirish va bu tizim g'oyalariga amal qilishni talab etadi. Demokratik jamiyat qurish jarayonida mamlakatda tinchlik va xotirjamlikni xukmron bo'lishi jamiyat va davlatni boshqarishda qonun

ustuvorligiga erishilganligi, yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston aholisining 60 foizdan ortig'ini tashkil etayotgan yoshlar kelajagimizning bunyodkorlari bo'lib, birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning ta'kidlashicha: "Bizning eng katta tayanch va suyanchimiz, hal qiluvchi kuchimiz yosh avlodimizdir". Darhaqiqat, mamlakatda har yili 600 mingdan ziyod butunlay yangicha shart-sharoit va muhitda kamol topgan yosh avlod vakillari katta hayotga yo'llanma olmoqda. Ayni paytda mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyatini tanlab, farzand tarbiyasi bilan bir qatorda hunarmandchilik bilan shug'ullanayotgan yoshlar soni tobora ortib bormoqda. 2018 yil Sh.M.Mirziyoyev tomonidan "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili", 2019 yilni - "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili", 2020 yilni esa - "Ilm ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" - deb atalishining zaminida ham "tadbirkorlik, raqamli iqtisodiyot, innovatsion g'oyalar, texnologiyalarni rivojlantirish, xalq baxt-saodati va farovon turmushini ta'minlash yo'lida mamlakatga xorijiy investitsiyalar olib kirish" masalalari yotganini va doim davlatimizning diqqat markazida bo'lib kelayotganini ko'rish mumkin.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, yirik biznes iqtisodiyotning tanasi bo'lsa, kichik va o'rta tadbirkorlik uning qon tomirlari, demakdir. Mamlakatimizda olib borilayotgan izchil islohotlar samarasi o'laroq, iqtisodiyotda barqaror o'sish sur'atlariga erishilayotgani hamda pirovardida xalqimiz turmush farovonligi tobora yuksalib borayotganligini fahr bilan tilga olsak arziydi. Islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini qurishning eng muhim masalalaridan biri bo'lgan bandlik muammosiga alohida e'tibor berilmoqda. Hunarmandchilik, kichik va xususiy tadbirkorlik taraqqiy etishi hisobiga yakka tartibda ish bilan band bo'lganlar soni ortib bormoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi tobora ortishi barobarida, aholi bandligi izchil ta'minlanmoqda. Ayni paytda hozir ish bilan band aholining 78% i aynan shu sohada mehnat qilayapti. Bu natijalar o'z-o'zidan bo'lib qolmaydi. Sohaning mustahkam huquqiy asosi yaratilgani va tobora takomillashtirilayotgani tahsinga sazovordir. Ayni paytda

xususiy mulkdorlar huquqi himoyasini kuchaytirish bo'yicha qabul qilingan dasturning ahamiyatini aytib o'tib, unda tadbirkorlik faoliyatiga noqonuniy aralashish 2 Karimov I.A. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish - bizning bosh maqsadimizdir. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi qonunida ta'riflanishicha «Tadbirkorlik (tadbirkorlik faoliyati) - yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mulkiy ma'suliyat ostida, mavjud qonunlar doirasida, daromad (foyda) olish maqsadida, tahlika bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir». Tadbirkor ishlab chiqarilayotgan mahsulotga, bajarilayotgan ishga, ko'rsatilayotgan xizmatga bo'lgan talablarni hisobga olib, taraqqiyot istiqbollari o'zi shaxsan belgilaydi. Bunday vazifani bekamu ko'st amalga oshirish undan barcha holatda yuqori malakali qobiliyat va faol tashabbus ko'rsatishni talab qiladi. "Bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat iste'molchilarining huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi. Xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasidadir. Mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan xollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin"- deb ko'rsatilgan. SHunga ko'ra tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar, xo'jalik sub'yektlari faoliyati qonun bilan himoya qilinadi. Konstitutsiyada belgilab qo'yganiga qaramay noqonuniy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslar uchrab turibdi, hozirda ularni davlat ro'yhatidan o'tkazish va qonuniy asosda mazkur faoliyat bilan shug'ullanishini ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlar, ya'ni profilaktik tadbirlar olib borilmoqda. Korrupsiya barcha ijtimoiy institut va mexanizmlarning izchil faoliyat yuritishiga to'sqinlik qiladi, fuqarolar xuquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari buzilishiga olib keladi. Ayni chog'da fuqarolarda demokratik institut va qadriyatlar adolatga bo'lgan ishonchni susaytirib, amalga oshirilayotgan islohotlarga nisbatan salbiy munosabat

va davlat hokimiyatiga ishonchsizlik kayfiyati tug'ilishiga sharoit yaratadi. SHunday ekan bunga panja orasidan qarash hech bir jihatdan o'zini oqlamaydi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, yoshlarining tadbirkorlik faoliyatini faollashtirishda quyidagilarga alohida e'tibor berish kerak:

- birinchidan, yoshlarni tarbiyalash jarayonida ularda axloqiy va mehnat ta'limini tadbirkorlik bilan bog'lashga o'rgatish zarur;

- ikkinchidan, yoshlarning tabiati ham uning ma'naviy-axloqiy yuksalish darajasini ko'rsatadi. Iqtisodiy rivojlanish va tadbirkorlik bevosita kishilar ehtiyojiga ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning rivojlanishiga intilishi tadbirkorlikda ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Iqtisodiy holatning qay darajada rivojlanganligi tadbirkorlar tashabbuslariga ham bog'liq bo'ladi;

- uchinchidan, iqtisodiy tarbiya bevosita mehnat tarbiyasi bilan bog'liq bo'lib yoshlarda iqtisodiy bilimlar asosida tadbirkorlik madaniyati yuzaga keladi. Aholi tarkibida tadbirkor yoshlarning ko'payishi jamiyat rivojini va iqtisodiy taraqqiyotni nihoyatda kuchaytiradi.

Yoshlarimizning Vatan ravnaqi, yurt farovonligi uchun amalga oshirayotgan ezgu ishlari, har bir inson, u qaysi shakldagi mulkchilik asosida mehnat faoliyati bilan shug'ullanishidan qat'iy nazar, shaxsiy manfaatlarini xalq va Vatan manfaati bilan o'zaro uyg'unlashtirib yashashga undaydi. Yuqoridagi mezonlar asosida esa pedagoglar bo'lg'usi kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini, barcha ta'lim-tarbiya ishlarini mustahkam aloqada, hozirgi zamon talablariga mos holda olib borishi taqozo etiladi. Shunday qilib, O'zbekistonda yoshlarni kichik biznes, xususiy tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishga oid davlat siyosati samarali tarzda amalga oshirib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: O'zbekiston,2014 y
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni.Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida.
3. Karimov I.A."Tadbirkorlar va ishbilarmonlar ijtimoiy qatlami O'zbekiston siyosiy maydonida o'z o'rnini egallashi lozim" T."O'zbekiston", 2003 y.
4. Karimov I.A. Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish - bizning bosh maqsadimizdir. // Xalq so'zi, 2012, 8 dekabr.
5. Mirziyoyev SH.M. "Tadbirkorlik sub'yektlariga davlat xizmatlarini ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. 2017 yil 1 fevral kuni matbuotda e'lon qilingan
6. Макконнелл К., Брю С. Экономика. Принципы, проблемы и политика.-М.: Республика, 1992, с.38.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA
AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH VA
ULARDAN FOYDALISH TARAQQIYOT POYDEVORIDIR. SURXONDARYO
VILOYATI**

*Jarqo'rg'on tumani, 39-son "Majnunol"
maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi,
Chariyeva Saodat Mamarasulovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotida tabiiyalash, maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bolaning aqliy qobiliyatini, xotira va diqqatini rivojlantirishda o'rni va afzalliklari yoritib berilgan.

Kalit so'lar: Axborot, kommunikatsiya, intellektual, metodika, innovatsiya, texnologiya, individual, interaktiv.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bo'g'ini bo'lishi bilan birga keyingi ta'lim tizimida, bolani maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham ta'lim sohasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi bejiz emas. Bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalashda intellektual salohiyatni

ro'yobga chiqarish va ularni har tamonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkish davlatimiz siyosatini ustivor yo'nalaishiga aylangan. Chunki jismoniy sog'lom ma'naviy yetuk shaxslargina buyuk kelajakni yaratadi. Xalqimizning boy madaniyati, rivojlanayotgan iqtisodiyoti, fan texnika va texnologiya sohasida erishilgan yutuqlari asosida mutaxassislar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish, Vatanimiz rivojlanish taraqqiyotining muhim shartidir.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev bu tizimni chuqur tahlil qilib, shu paytgacha nazardan chetda bo'lgan eng kichik jihatlarigacha e'tibor qaratdi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim dasturlari va o'quv tarbiyaviy rejalariga qo'yilgan davlat talablarini takomillashtirish bilan

birgalikda ta'lim tashkilotida tarbiyalonayotgan farzandlarimizni har tomonlama yetuk, komil qilib tarbiyalash dolzarb masalaligicha qolayotganligi aniqlandi.

Bu borada davlatimiz tomonidan qabul qilingan qator farmon, qaror va farmoyishlar maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga yo'naltirilganligi barchaning e'tiboridir. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkiloti tizimini yanada takomillashtirish, moddiy texnika bazasini mustahkamlash, Maktabgacha ta'lim tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagoglar bilan ta'minlash bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart- sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2016 yil 29 dekabrda 2017-2021 yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risidagi PQ 2707 sonli hamda 2017 yil 9 sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-son, 2018 yil 30 sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son kabi qator qaror, qonun va qonun osti hujjatlari yaratildi. Shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotida qo'yingki, hayotimizning barcha jarayonlarida axborot kommunikatsiya texnologiyalarisiz (AKT) tasavvur qilish murakkab bo'lib bormoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib borayotgani hech kimga sir emas. Shuningdek Maktabgacha ta'lim tashkilotida axborot texnologiyalaridan foydalanish, axborot jamiyatining jadal rivojlanishi, bolalarning bilim olishiga bo'lgan qiziqishlarini sezilarli darajada oshirish mumkin. Haqiqiy narsalar yoki hodisalarning rang harakat va tovushda qayta yaratishga imkon beradi. Ularning qobiliyatlarini kengroq ochishga yordam beradi va aqliy faoliyatini kuchaytirib boradi. Kompyuterning bir vaqtning o'zida matn, grafik tasvir, ovoz, nutq, videorolik, esdalik va jurnali ma'lumotlarini katta tezlikda takrorlash qobiliyati mutaxassislar uchun bolalar uchun barcha mavjud o'yinlar va o'yinchoqlardan tubdan farq qiluvchi yangi faoliyat vositalarini yaratishga imkon beradi. Bularning barchasi maktabgacha ta'limning

sifat jihatidan yangi talablari - hayot davomida ta'limning birinchi bo'lagi bo'lib, uning asosiy vazifalaridan biri boyitilgan bolaning rivojlanish salohiyati. Shuning uchun, axborot texnologiyalarini maktabgacha ta'lim va ta'lim tizimiga joriy etish zarur. Maktabgacha ta'lim tashkilotida axborot texnologiyalaridan foydalanish va joriy etishning asosiy shartlaridan biri shundaki, tarbiyachi bolalarga kompyuterning texnik imkoniyatlarini biladigan, ular bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lgan, kompyuterdan foydalanish qoidalariga aniq rioya qiladigan va maktabgacha yoshdagi bolalarni yangi axborot texnologiyalarini qanday tushintirishni biladigan mutaxassislar bo'lishi kerak. Shuni hisobga olib bugungi kunning talabi har bir tarbiyachi, har bir pedagog, mashg'ulotlarni zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda bolalarni darslarni sifat jihatidan yangi bosqichiga tayyorlash va o'tkazish uchun dasturiy ta'lim tizimlari, internet global kompyuter tarmog'i resurslari bilan ishlashni taqazo etmog'i darkor. Bugungi kunda har qanday maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyachi AKTdan foydalangan holda dars tayyorlash va o'tkazishi kerak. AKTdan foydalangan dars ko'rgazmali, rang-barang, ma'lumotli, interaktiv bo'lib, tarbiyachi va bolalarning vaqtini tejaydi, tarbiyachiga bolalar bilan har xil va individual ravishda ishlashga imkon beradi, o'quv natijalarini tezkor kuzatib borish va baholash imkoniyatini yaratadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'limni kompyuterlashtirish samaradorligi, ishlatilayotgan vositalarining sifati va ularni o'quv jarayonida, mashg'ulotlarida oqilona va mohirona ishlatilish qobiliyatga bog'liq. Maktabgacha ta'lim tashkilotida axborotlashtirish tarbiyachi pedagogga o'quv jarayonining innovatsion g'oyalarini amalga oshirishga qaratilgan yangi uslubiy ishlanmalarini amalga oshirishga qaratilgan yangi uslubiy ishlanmalarini pedagogik amaliyotga keng joriy etish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Masalan: Bolalarni kompyuterli ta'limiy o'yinlar orqali ham bilim berish mumkin. "Kim birinchi topadi ?" o'yinida ekrandagi turli tartibda joylashtirilgan rangli tasvirdagi sonlardan qaysi biri katta, qaysi biri kichikligini aniqlash, shuningdek rasmlardan keraklisini topish kabi topshiriqlar bajariladi. Bunda Maktabgacha ta'lim tashkilotida multimedia vositalari, ovozli, musiqa

harakatlanuvchi jozibali bo'lishi shart, anashundagina ta'lim- tarbiya jarayonida samarali foydalanishga va ta'lim sifatini yuksak darajaga ko'tarishga hizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Har qanday bola jamiyatda o'z o'rnini topishi, mamlakatimiz ravnaqi uchun komil inson qilib voyaga yetkazish, haqida qayg'urish har bir pedagog tarbiyachining axloqiy va ijtimoiy burchidir. hozirgi kunda Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktab ta'limiga o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirishda hozirgi asr-axborot asri ekanligidan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim -tarbiya jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish davr taqozosidir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining asosiy vazifalari bolalarda iqtidor va qobiliyatlarni yanada o'stirish, bilim olish istiqbolini rivojlantirishdan iborat. Shunga ko'ra tarbiyachi mashg'ulotlarda, dasturlardan, ekeptron qo'llanmalardan, pedagogik o'yinlardan foydalanish tarbiyalanuvchi o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatiladi, bolalarning harakteri kengroq ochiladi, kuzatuvchanlik, xotira diqqat kuchayadi, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son qarori.

2. R.R.Boqiyev, R.Yu. Mehmonov, D.K.Xusniddinova Bolalar bog'chasida kompyuter savodxonligi

3. Abduqodirov A.A, Begmatova N.N Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o'quv-uslubiy qo'llanma).

**ИНВЕСТИЦИОН ШАРТНОМАЛАР ҲАР ДОИМ ФОЙДАЛИ(МИ?).
ТАНГАНИНГ ИККИНЧИ ТОМОНИ**

*Термиз шаҳридаги Президент мактаби ўқув
ишлари бўйича директор ўринбосари
Безамов Мухриддин Камолiddин ўғли*

Аннотация: Халқаро савдо ва инвестиция шартномалари одатда томонларнинг стратегик узоқ муддатли режаларига эришиш учун хизмат қилсада, танганинг бошқа томони сифатида улар қашшоқлик, тенгсизлик ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши каби глобал соғлиқ учун салбий оқибатларга олиб келиши ҳам мумкин. Ушбу мақолада саломатлик ва умумий фаровонлик мақсадларига эришиш учун инвестиция муносабатларини тартибга солиш контекстида халқаро ҳуқуқнинг келажакдаги ривожланиш тамойиллари ва стратегиялари таклиф этилади.

Калит сўзлар: ТИА, ЖСТ, ЖССТ, ФТА, интеллектуал мулк ҳуқуқи, аҳоли саломатлиги, юқумли ва юқумли бўлмаган касалликлар, халқаро ҳуқуқ.

Маълумки, халқаро савдо ва сармоявий битимлар мамлакат фаровонлигига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин, бироқ айти пайтда унинг нотўғри имплементацияси қашшоқлик, тенгсизлик ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши каби глобал ривожланишга таъсир қилувчи салбий оқибатларга олиб келишини ҳам унутмаслик зарур. Ушбу мақолада халқаро ҳуқуқнинг кенг қамровли истиқболли тамойиллари ва стратегияларини ишлаб чиқиш орқали мамлакатларнинг умумий фаровонлиги ва барқарорлигини ошириш бўйича таклифлар келтирилган.

Халқаро савдо ҳуқуқи товарлар ва хизматларни сотишни тартибга солади, инвестиция ҳуқуқи асосан активларни (капитални) қамраб олади ва интеллектуал мулк ҳуқуқи, интеллектуал мулк турлари ва уларнинг муаллифлик ҳимояси ҳамда муддатлари ҳақидаги қоидаларни ўз ичига олади.

Бу соҳаларда бир қанча савдо ва инвестиция шартномалари (*International trade and investment agreements - TIAs*), жумладан, Жаҳон Савдо Ташкилоти (ЖСТ) томонидан бошқариладиган кўп томонлама шартномалар ва ЖСТдан ташқари бошқа икки томонлама ва минтақавий келишувлар (*Free Trade Agreements - эркин савдо битимлари*) мавжуд.

Савдо ва инвестиция шартномаларининг қатор ижобий ва салбий оқибатлари мавжуд. Масалан, молиявий инвестициялар қашшоқлик ва тенгсизлик каби аҳоли саломатлигининг юқори даражадаги детерминантларига чуқур таъсир кўрсатади. Шунингдек, мамлакатлар ўртасидаги ва мамлакат ичидаги тенгсизликни кучайтириши мумкин, масалан, бадавлатлар янада бойиши, камбағал қатламнинг янада қашшоқлашиши. Аниқроқ айтганда, турли хил инвестиция шартномаларининг вужудга келишида унинг давлат бюджетига, давлат бошқарувиغا, оммавий фаровонлик йўлидаги мақсадлар, давлатнинг ривожланиш стратегиясига ҳамда юқумли ва юқумли бўлмаган касалликларга нисбатан турли даражада таъсир кўрсатади.

Давлат бюджети. Халқаро инвестиция шартномалари божлар ва савдо тарифларини пасайтириш натижасида давлат бюджетига, айниқса ривожланаётган мамлакатларга таъсир қилиши мумкин.¹

Бошқарув сиёсати. Халқаро инвестиция шартномалари муайян тийилиш усуллари орқали давлатнинг белгиланган сиёсий режаларини амалга оширишга таъсир қилиши мумкин. Яъни, бунда давлатнинг сиёсий танловлари чекланади ва носоғлом сиёсатга олиб келадиган контекстлар вужудга келади.²

Оммавий фаровонлик йўлидаги мақсадлар. Халқаро шартномалар баъзи ҳолларда ижтимоий, соғлиқни сақлаш, инсон ҳуқуқлари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби умумий фаровонлик стратегияларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Умуман олганда, савдо ва инвестицияларни либераллаштириш маълум даражада иқтисодий ва ижтимоий сиёсат, бандлик

¹ Labonte R, Mohindra KS, Lencucha R. Framing international trade and chronic disease. *Glob Health*. 2011;7:21. <https://doi.org/10.1186/1744-8603-7-21>.

² Schram A, Ruckert A, VanDuzer JA, et al. A conceptual framework for investigating the impacts of international trade and investment agreements on noncommunicable disease risk factors. *Health Policy Plan*. 2018;33(1):123–36. <https://doi.org/10.1093/heapol/czx133>.

ва меҳнат шароитлари,³ халқаро ва ички меҳнат бозорлари, иш ўринлари яратиш, иш ҳақи ва меҳнат стандартларига таъсир қилиши мумкин. Шу билан бирга, ерга эгалик қилиш,⁴ қишлоқ хўжалиги,⁵ маданий анъаналар, хусусийлаштириш, соғлиқни сақлаш, давлат харидлари,⁶ аёллар ва маҳаллий халқларнинг ҳуқуқлари⁷ каби соҳаларни ҳам четлаб ўтмайди.

Ривожланаётган мамлакатлар. ТИА келишувлари одатда ушбу мамлакатларга чуқурроқ таъсир кўрсатади. Даромад ва бойликни глобал тақсимлашдаги тенгсизликлар жуда кўп сабабларга эга бўлсада, улар “*жуда жиддий хатоларни ўз ичига олган тарихий жараён*”дан келиб чиқади.⁸ Бунда шуни англашимиз мумкинки, глобал институционал тузилмаларнинг тобора зич ва таъсирли тармоғи шу каби тенденцияларни яралишига олиб келиши мумкин.

Касаллик детерминантлари. Халқаро инвестиция шартномаларининг яна бир нозик томони шундаки, иқтисодий ўсиш императивлари ва аҳоли саломатлиги ўртасидаги асосий кескинликлар юқумли ва юқумли бўлмаган касалликлар (*NCDs - communicable and noncommunicable diseases*) детерминантлари учун бевосита оқибатларга олиб келади. ТИА келишувлари маҳсулотлар ва одамларнинг глобал тарқалиши (ҳаракати) орқали юқумли касалликларни осонлаштиради.⁹ Мисол қилиб айтрадиган бўлсак, антибиотикларга чидамлилик билан боғлиқ муаммолар қисман савдога асосланган,¹⁰ яъни интеллектуал мулк қонунчилиги терапевтик дори

³ Friel S, Hattersley L, Townsend R. Trade policy and public health. *Annu Rev Public Health*. 2015;36:325–44.

⁴ Thrasher R, Bevilacqua D, Capaldo J. Trade Agreements and the Land: Investment agreements and their potential impacts on land governance global development and environment: background paper no. 15-01. Metford ma: Tufts University: global development and environment institute, 2015. Accessed March 2, 2022. <http://ase.tufts.edu/gdae/pubs/wp/TradeAgreementsLand.pdf>

⁵ Cotula L, Vermeulen S, Leonard R, et al. Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa. London & Rome: Food and Agriculture Organization, 2009. Accessed March 4, 2022. <http://www.fao.org/docrep/011/ak241e/ak241e00.htm>

⁶ Shaffer ER, Waitzkin H, Brenner J, et al. Global trade and public health. *Am J Public Health*. 2005;95(1):23–34.

⁷ Special Rapporteur of the Human Rights Council. United Nations a/70/301 general assembly. Geneva: UN human rights council 2015. Accessed March 22, 2022. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A%2F70%2F301&Submit=Search&Lang=E

⁸ Pogge T. The Health Impact Fund: how to make new medicines accessible to all. In: Benatar R, Solomon; Brock, Gillian, ed. *Global health and global health ethics*: Cambridge University Press, 2011:241–250.

⁹ Lee K. Have microbes, will travel. *Lancet*. 2007;369(9568):1159–60.

¹⁰ World Health Organization. Global Action Plan on Antimicrobial Resistance. Geneva: World Health Organization, 2015. Accessed March 12, 2022. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/193736/1/9789241509763_eng.pdf

воситаларининг арзонлиги ва мавжудлигига таъсир қилади.¹¹ Касаллик хавфи омилларини бартараф этишга қаратилган саъй-ҳаракатлар халқаро савдо шартномалари бўйича либераллаштирилган савдо режими туфайли тўсқинлик қилиши мумкин. ТИА'лар орқали истеъмолчилар учун арзон нархлар ва рақобатнинг кучайиши муқаррар равишда истеъмолнинг кўпайиши туфайли зарарли маҳсулотлар оқимига олиб келади. Умуман олганда, ТИАлар маълум касалликларнинг ривожланишига таъсир қилади, чунки улар истеъмолчиларга озиқ-овқат, тамаки ва алкоголь каби маҳсулотларда “либерал танлов” муҳитини тақдим этади.

Глобал бошқарув ва жараёнлар. Халқаро инвестиция шартномалари доирасида соғлиқни сақлаш муаммоларини ҳал қилиш бўйича ҳамкорликдаги саъй-ҳаракатлар глобал бошқарув учун самарали тузилмалар ва жараёнларни ишлаб чиқишни талаб қилади. Амалдаги тартибларга ўзгартиришлар киритилиши лозим, чунки кўплаб йирик глобал ташкилотлар молиявий кўрсаткичлар ва иқтисодий ўсишни биринчи ўринга қўйишади, шу билан бирга соғлиқни сақлаш ва унинг детерминантларини ҳал қилиш бўйича ҳаракатлар эса унчалик тўғри мувофиқлаштирилмаган. Жаҳон Савдо Ташкилоти ва Жаҳон Банки каби ташкилотлар сўнгги 50 йил ичида Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қараганда глобал бошқарувнинг кучли элементлари сифатида пайдо бўлганини кўриш мумкин. Бундай бошқарув сезиларли жиҳатлар ва даражаларга эга бўлиб, тобора мураккаблашиб бормоқда. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) фармацевтикадан фойдаланиш бўйича халқаро ҳуқуққа сезиларли таъсир кўрсатган бўлсада, у халқаро инвестиция шартномаларини шакллантириш ёки амалга оширишда катта рол ўйнамади. ЖСТ қоидаларида аниқ кўрсатилганидек, ЖССТ ЖСТнинг низоларни ҳал қилиш тартиб-қоидаларига ўз тақлифларини киритиши мумкин, аммо уни ўзгартириш ҳуқуқига эга эмас.¹² Ушбу қоидаларда айтилишича, ЖСТ

¹¹ Gostin L. Global Health Law. Cambridge Mass: Harvard University Press; 2014.

¹² World Trade Organization. Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes: annex 2 of the WTO agreement. Geneva: World Trade Organization; 2017. Accessed March 11, 2022. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dsu_e.htm

низоларни ҳал қилиш билан боғлиқ ҳар қандай манбадан маълумот олиши ёки экспертлар кўриб чиқиш панелларини ташкил қилиши мумкин.

Халқаро инвестициявий шартномаларни ишлаб чиқиш жараёнлари тамойиллари. Адолатли ва барқарор шартнома жараёнлари ташкил этишда эътибор қаратилиши керак бўлган муҳим асослар қуйидагилардан иборат:

- Қашшоқлик даражаси юқори мамлакатлар ва аҳоли гуруҳларига алоҳида эътибор берилган ҳолда, ТИА (*International trade and investment agreements*) сиёсатини ишлаб чиқишда мамлакатларнинг ва ушбу мамлакатлардаги фуқароларнинг самарали иштирокини қўллаб-қувватлаш;
- Кўп томонламаликни қўллаб-қувватлаш. Яъни, минтақавий шартномаларгагина эмас, балки қонунга асосланган тамойилларга, очиқлик ва универсаллик меъёрларига содиқликни ўз ичига олган ёндашув, глобал бошқарув тузилмалари, жараёнлари ва институтларига таяниш;
- ТИА'ни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун шаффоф, адолатли, очиқ ва маслаҳат жараёнларини ташкил этиш;
- Шартномани ишлаб чиқиш жараёнида ТИАда кўриб чиқиш бандларини таъминлаш ва улардан самарали фойдаланиш зарурлигини тан олиш.

Бундан ташқари, халқаро ҳамжамият томонидан халқаро ҳуқуқ орқали халқаро корпорациялар устидан самарали назорат олиб борилиши ҳам келишувларнинг ижобий бажарилишида муҳим аҳамият касб этади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, халқаро инвестиция шартномаларини ишлаб чиқиш ва ратификация қилишда аҳолининг фикр-мулоҳазаларини ҳисобга олиш, аҳоли саломатлигига жиддий эътибор қаратиш энг муҳим жараён ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Labonte R, Mohindra KS, Lencucha R. Framing international trade and chronic disease. *Glob Health*. 2011;7:21. <https://doi.org/10.1186/1744-8603-7-21>.
2. Schram A, Ruckert A, VanDuzer JA, et al. A conceptual framework for investigating the impacts of international trade and investment agreements on noncommunicable disease risk factors. *Health Policy Plan*. 2018;33(1):123–36. <https://doi.org/10.1093/heapol/czx133>.
3. Friel S, Hattersley L, Townsend R. Trade policy and public health. *Annu Rev Public Health*. 2015;36:325–44.
4. Thrasher R, Bevilacqua D, Capaldo J. Trade Agreements and the Land: Investment agreements and their potential impacts on land governance global development and environment: background paper no. 15-01. Metford ma: Tufts University: global development and environment institute, 2015. Accessed March 2, 2022. <http://ase.tufts.edu/gdae/pubs/wp/TradeAgreementsLand.pdf>
5. Cotula L, Vermeulen S, Leonard R, et al. Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa. London & Rome: Food and Agriculture Organization, 2009. Accessed March 4, 2022. <http://www.fao.org/docrep/011/ak241e/ak241e00.htm>
6. Shaffer ER, Waitzkin H, Brenner J, et al. Global trade and public health. *Am J Public Health*. 2005;95(1):23–34.
7. Special Rapporteur of the Human Rights Council. United Nations a/70/301 general assembly. Geneva: UN human rights council 2015. Accessed March 22, 2022. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A%2F70%2F301&Submit=Search&Lang=E
8. Pogge T. The Health Impact Fund: how to make new medicines accessible to all. In: Benatar R, Solomon; Brock, Gillian, ed. *Global health and global health ethics*: Cambridge University Press, 2011:241–250.
9. Lee K. Have microbes, will travel. *Lancet*. 2007;369(9568):1159–60.
10. World Health Organization. Global Action Plan on Antimicrobial Resistance. Geneva: World Health Organization, 2015. Accessed March 12, 2022. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/193736/1/9789241509763_eng.pdf
11. Gostin L. *Global Health Law*. Cambridge Mass: Harvard University Press; 2014.
12. World Trade Organization. Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes: annex 2 of the WTO agreement. Geneva: World Trade Organization; 2017. Accessed March 11, 2022. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dsu_e.htm

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	O`RTA SINIF O`QUVCHILARINING MAZMUNGA ASOSLANGAN O`QITISH ORQALI INGIZ TILINI O`RGANISHGA UNDASH	3
2	МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОХОЖДЕНИЯ ПРОТОНОВ С ЭНЕРГИЕЙ 60 МЭВ ЧЕРЕЗ ТКАНЕЭКВИВАЛЕНТНЫЕ МАТЕРИАЛЫ МЕТОДОМ МОНТЕ-КАРЛО	7
3	ISLOM DININING PAYDO BO`LISHI VA KEYING BOSQICHLAR.O`RTA OSIYODA ISLOM DININING YOYILISHI	17
4	YUQORI SINIF O`QUVCHILARINING BOSH VAQTINI MAZMUNLI O`TIRISHNING TARBIYA MEKANIZMLARI	28
5	O`ZBEK VA QORAQALPOQ ADABIY ALOQALARIDA BADIYIY TARJIMANING O`RNI	33
6	РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ	38
7	ИТЕРАТИВНЫЙ АЛГОРИТМ ПОСТРОЕНИЯ ТРИАНГУЛЯЦИИ ДЕЛОНЕ	44
8	ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОНЛАЙН И ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	49
9	DIDAKTIK O`YINLARDAN FOYDALANIB DARS O`TISH ISTIQBOLLARI	55
10	РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ОРГАНИЗАЦИИ АВТОМАТИЗИРОВАННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ	58
11	O`ZBEKISTON RESPUBLIKASINING KORRUPSIYAGA QARSHI SIYOSATI	61
12	IMPACT OF ANIMAL HUSBANDRY ON CULTURE AND RELIGIOUS RELATIONS IN ANCIENT NAKHSHAB	66
13	BOSHLANG`ICH SINFLARDA BO`G`INNI O`RGATISH ORQALI O`QUVCHILARNING YOZMA SAVODXONLIGINI OSHIRISH	71
14	O`ZBEKISTON KAVSH QAYTARUVCHI HAYVONLARI PARAZITI NEMATODIRUS RANSON, 1907 AVLODI NEMATODALARI SISTEMATIK TAHLILI	75
15	UY HAYVONLARIDAGI NEMATODALARGA QARSHI ANTIGELMINTIK PREPARATLARNI SINASH	81
16	EFFICIENCY OF USE OF CLAY WATER WITH DROP IRRIGATION	86
17	BLOKCHEYN, BLOKCHEYNDA TARMOQLAR XAVFSIZLIGI VA BLOKCHEYNDA MOLYAVIY XIZMATLAR SEKTORI	93
18	YOSHIMOTO BANANANING "OSHXONA" ASARIDA QO`LLANILGAN ʋ\` (iku) • ϕ\` (yuku) (BORMOQ) FE`LLARINING LEKSIK VA SEMANTI K TAHLILI	102
19	АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА	108
20	МЕХНАТДА ИНСОННИ ШАКЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ	116

21	ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАХЛИЛИ	124
22	АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ	130
23	АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ	137
24	ФОРОБИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА ИНСОННИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ	141
25	АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ	147
26	THE DIFFERENCE BETWEEN THE THEORY OF CONCEPTUAL METAPHOR AND CONCEPTUAL INTEGRATION	154
27	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA FIKRLASH QOBILİYATINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI	158
28	INKLYUZIV TA‘LIMNING NAZARIY ASOSLARI	163
29	O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA‘LIMNI RIVOJLANTIRISH	167
30	BUXORO SHARQ DURDONASI	171
31	POLIMERLARNING HAQIDA UMIY TUSHUNCHALAR	175
32	ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ГОРОДОВ УЗБЕКИСТАНА	178
33	FATVOLARDA MAVJUD TERMINLARNING SHAKLLANISH VA QO‘LLANISH O‘RINLARI	183
34	MEVA-SABZAVOTLARNI SAQLASHDA VA QAYTA ISHLASHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MASALALARI	187
35	ТОШКЕНТДАГИ УККОША МАСЖИДИНИНГ МЕЪМОРИЙ ЖИҲАТЛАРИ ВА ҚУРИЛИШ ТАРИХИ	191
36	ADOLATLI BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDA ISLOM KARIMOV MA‘NAVIY MEROSINING O‘RNI	199
37	KICHIK GURUHLARDA ISHLASH METODINI QO‘LLASH ORQALI TABIIY TOLALARNI O‘RGANISH	204
38	O‘ZBEKISTON YOSHLARIDA IQTISODIY BILIMLAR ASOSIDA TADBIRKORLIK MADANIYATINI YUZAGA KELTIRISH	208
39	МАКТАВГАЧА ТА‘ЛИМ ТАШКИЛОТИДА ТА‘ЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЙОНИДА АХБОРОТ КОММУНИКАТСИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ҚО‘ЛЛАШ ВА УЛАРДАН FOYDALISH TARAQQIYOT POYDEVORIDIR. SURXONDARYO VILOYATI	213
40	ИНВЕСТИЦИОН ШАРТНОМАЛАР ҲАР ДОИМ ФОЙДАЛИ(МИ?). ТАНГАНИНГ ИККИНЧИ ТОМОНИ	217

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

